

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

17. YÜZYIL İKİNCİ YARISINDA OSMANLI FETVA
MECMUALARINDA ÇOCUKLUK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCETÜL KÜBRA ESER

İSTANBUL, 2024

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM/ ANASANAT DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**17. YÜZYIL İKİNCİ YARISINDA OSMANLI FETVA
MECMUALARINDA ÇOCUKLUK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HATİCETÜL KÜBRA ESER
(210121028)**

**Danışman
(Doç. Dr. İlhami Danış)**

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2024

15/04/2024

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih Tezli Yüksek Lisans programı öğrencisi 210121028 numaralı Haticetül Kübra Eser'in hazırladığı "17. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı Fetva Mecmualarında Çocukluk" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 15/04/2024 Pazartesi günü saat 11:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının
.....
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. Doç. Dr. İlhami Daniş (Danışman)	KABUL
2. Dr. Öğr. Üyesi Lale Uçan	KABUL
3. Doç. Dr. M. Sait Türkhan	KABUL
4.	
5.	
6. (İkinci Danışman)*.....	

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Haticetül Kübra Eser

DÜZELTME METNİ

- Giriş ve Birinci bölümde tekrarlayan bilgiler düzenlenmiş, bu bölümlere birtakım eklemeler yapılmıştır.
- İkinci Bölüm’de dağınık bir görünüm arz eden bilgiler düzenli ve birbiri ile irtibatlı hale getirilmiştir.
- Çeşitli başlıklarda değişiklikler yapılmış, bütünlüğe uygun olmayan başlıklar kaldırılmıştır.

17. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI FETVA MECMUALARINDA ÇOCUKLUK

Haticetül Kübra Eser

ÖZET

Philippe Aries ile başlayan çocukluk tarihi çalışmaları son yıllarda ülkemizde de artış göstermektedir. Osmanlı'da çocukluk tarihi çalışmaları fetva mecmuaları üzerinden incelenmediği takdirde eksik kalacaktır. Osmanlı çocukluk tarihini 17. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı şeyhülislamı tarafından verilen fetvalar üzerinden incelemeyi amaçlayan bu çalışmada Çatalcalı Ali Efendi'nin Fetâvâ-yı Ali Efendi, Feyzullah Efendi'nin Fetâvâ-yı Fevziyye ve Menteşzade Abdürrahim Efendi'nin Fetâvâ-yı Abdürrahim adlı fetva mecmuaları kullanılmıştır. Çocuklar hakkında verilen fetvalar, fetva mecmualarının pek çok bölümünde dağılmış bulunurken büyük bir kısmının aile hukukunu ilgilendiren başlıklar altında yoğunlaştığı görülmüştür. Özellikle aile hukuku ile alakalı fetvalar tespit edilmiş, çocukluğun sınırı, çocukların bakımı ve korunması, çocukların evlilikleri ile alakalı fetvalar değerlendirilmiştir. Bu çalışmada fetvalar orijinal metnin transkripsiyonu ile aktarılmayıp günümüz dili ile verilmiştir. Yüzyıl içerisinde çocuklar ile alakalı benzer fetvaların tekrar ediyor olmasından toplumdaki birtakım meselelerin gündemde olduğu ve sürekliliğin devam ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Fetva, Fetva Mecmuaları, Çocukluk, Çocukluk Tarihi

CHILDHOOD IN OTTOMAN FATWA COLLECTIONS IN THE SECOND HALF OF THE 17th CENTURY

Haticetül Kübra Eser

ABSTRACT

The studies on the history of childhood, which started with Philippe Ariès, increase in recent years in our country too. However, the studies of childhood history in the Ottoman Empire would be incomplete if they are not studied through fatawa. In this study aiming to examine the Ottoman childhood history based on the fatawa given by the Ottoman Shaykh al-Islams in the second half of the 17th century; the fatwa compilations "*Fatawa al-Ali Efendi*" by Çatalcalı Ali Efendi, "*Fatawa al-Fevziyye*" by Feyzullah Efendi, and "*Fatawa al-Abdürrahim*" by Menteşzade Abdürrahim Efendi are used. While the fatwas regarding children were in various sections of the fatwa compilations, it is observed that the majority of them are concentrated under the topics related to family law. Particularly, the fatwas concerning family law were detected, and topics like "boundaries of childhood, care and protection of children, and children's marriage" were studied. In this study, the fatwas are shown in contemporary language rather than the transcription of the original texts. It is understood through the recurrence of similar fatwas concerning children throughout the century that certain issues in society were prominent and continuity was maintained.

Keywords: Ottoman, Fatwa, Fatwa Collections, Childhood, Childhood History

ÖN SÖZ

Henüz yeni sayılabilecek bir alan ve sayılı çalışmanın olduğu, ancak günden güne çalışmaları artmakta olan çocukluk tarihini çalışmanın zorluğunu göze alarak bu konuyu seçmiş oldum. Çocukluk tarihi kaynağı olarak fetva malzemesinin nasıl işleneceği hususunda epey zorlandığımı belirtmeliyim. Osmanlı çocukluk tarihi çocukların hukukuna ilişkin metinlerden bağımsız düşünülemeyeceği için hukuk metinlerinin bir parçası olan fetva mecmuaları perspektifinden incelemeyi amaçladım. İncelediğim fetvaların bizzat seçtiğim yüzyıla ait olup olmadığının anlaşılması temel problem iken, daha önceki yüzyıllara ait olsa bile halen birtakım sorunların fetvaya konu olarak tedavülde olmasından hareketle sınırlandırdığım yarım yüzyıl için ilgili fetvaları değerlendirmiş oldum.

Öncelikle konu seçimimdeki anlayışı ve değerli yönlendirmeleri için tez danışmanım Doç. Dr. İlhami Danış'a teşekkürlerimi sunuyorum. Osmanlı'da çocukluk tarihi çalışmak isteyenlerin başucundan ayıramayacağı çalışmaları olan ve alana dair sorularımı inceliklerle cevaplayan Doç. Dr. Yahya Araz'a teşekkür ediyorum. Tezimin olgunlaşmasında dakik okumaları ile sundukları tavsiyeler için Doç. Dr. M. Sait Türkhan ve Dr. Öğretim Üyesi Lale Uçan hocalarıma müteşekkirim. Omuzlarımda ellerinin sıcaklığını daima hissettiğim kıymetli ablalarım Şeyma ve Esra Aksoy'a, bu yola girmemde beni yüreklendiren ikiz dostlarım Fatma Kübra ve Habibe Şeyma Akyüz'e, alana olan tecrübesiyle tabiri caizse kapısını aşındırdığım dostum Maşite Hicret Kocaman'a, katkı ve değerlendirmeleri için Beyza Erdoğan Abdeldayem'e ve Muhlis Yahşi'ya, tezin her adımını ilgiyle takip edip inceliklerle okuyan sevgili kız kardeşim Mevlüde Esra Çetinalp'e, öğrenmeyi ve bilginin peşinden gitmeyi sevdiren ismini zikredemediğim onlarca hocama, arayan, soran, adeta tezin kaygısını beraber sırtlanan arkadaşlarıma, okumam için emeğini esirgemeyen anne-babama, yardımlarındaki yüceliği ve süreçteki sabrı için değerli eşime sonsuz minnettarlıkla...

Nisan, 2024

Haticetül Kübra Eser

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖN SÖZ	vi
KISALTMALAR	9
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1. ÇOCUKLUK TARİHİ, OSMANLI FETVA MECMUALARI VE ÇOCUK	6
1.1. ÇOCUKLUK TARİHİ	6
1.1.1. Türkiye’de Çocukluk Tarihi Çalışmaları.....	7
1.1.2. Osmanlı Çocukluk Tarihi İçin Kaynaklar	11
1.2. OSMANLI FETVASI VE FETVA MECMUALARI	13
1.2.1. Bir Tarih Kaynağı Olarak Fetvalar	13
1.2.2. Osmanlı Fetvası.....	15
1.3. TEZİN KAYNAKLARI.....	18
1.3.1. Fetâvâ-yı Ali Efendi.....	20
1.3.2. Fetâvâ-yı Fevziyye	20
1.3.3. Fetâvâ-yı Abdürrahim.....	21
1.4. İSLAM’DA VE OSMANLI HUKUKUNDA ÇOCUK.....	23
1.4.1. Temyiz.....	23
1.4.2. Buluğ	24
1.4.3. Rüşd	26
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
2. FETVA MECMUALARINDA ÇOCUKLARIN BAKIMI VE KORUNMASI ..	28
2.1. HİDÂNE	29
2.1.1. Mutlak Hâdine: Anneler ve Ailenin Kadınları	29
2.1.2. Hıdâne Hakkının <i>Sâkıt</i> Olması	33
2.1.2.1. Babanın Çocuğunun Ziyan Olmasından Endişe Duyması ve Annenin Fuhşu	35
2.1.2.2. Hâdın Olan Kişinin Hasta ve Yaşlı Olması	37
2.1.2.3. Din Farkı ve Çocuğun Başka Dine Ülfet Duyması Endişesi	38
2.1.3. Çocuğun Annesinin Çocuğa Yabancı Biri İle Evlenmesi.....	39
2.1.4. Emzirmeye Zorlama	42
2.1.5. Çocukların Kendilerine Bakabilme Çağına Gelmeleri: İstiğnâ	44
2.1.5.1. İstiğnâ’dan Sonra Çocukların Durumu.....	45

2.1.6. Çocuğun Anne-Babasından Uzak Başka Bir Beldeye Götürülememesi	49
2.1.7. Çocuğu Ziyaret Etme	53
2.2. VESÂYET, VASİLER.....	54
2.2.1. Vasilerin Azli ve Kusurları	57
2.3. NAFKA	59
2.3.1. Emzirme ve Çocuğun Nafakası Üzerine Hul'	63
2.3.2. Üvey Anne-Babaların Üvey Çocukları İçin Nafaka Harcamaları	65
2.3.3. Çocuğun Kendi Malından Nafaka Takdir Ettirilmesi	66
2.3.4. Kızın Kocasının ve Yakınlarının Kıza Nafakası	68
2.3.5. Mefkûd Bir Kimsenin Nafaka Sorumluluğu	69
2.3.6. Vasilerin Nafaka Harcamaları	72
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	74
3. ÇOCUKLARIN EVLİLİKLERİ VE EVLİLİKLERİNİN SONLANMASI.....	74
3.1. ÇOCUKLARIN EVLİLİKLERİ.....	75
3.1.1. Çocukları Evlendirenler: Veliler	78
3.1.2. Mehir	83
3.1.3. Kefâet	86
3.1.4. Vasiyet Edilen Evlendirmeler ve Vasilerin Evlendirmesi	87
3.1.5. Fuzulinin ve Yabancı Birinin Evlendirmesi	89
3.2. NİKAHLARIN FESHİ VE BOŞANMA	90
3.2.1. Hıyâru'l- Bulûğ ile Fesh	90
3.2.2. Çeşitli Feshler	93
3.2.3. Talak	94
3.2.4. Muhalaâ/Hul'	95
SONUÇ	98
KAYNAKÇA.....	102

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen madde
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
S.	Sayı
s.	Sayfa/sayfalar
t.y.	Basım tarihi yok

GİRİŞ

Çocukluğun toplumsal tarihinin bilimsel araştırmalara konu olması Fransız araştırmacı Philippe Ariès'in 1960 yılında yayınladığı *L'Enfant et la vie Familiale sous l'Ancien Régime* kitabıyla başlamıştır. Aile tarihinin bir parçası kaleme aldığı bu eser 1962'de *Centuries of Childhood* başlığıyla İngilizce'ye çevrilmiştir. Çocukluk tarihi alanı daha sonra Amerika'da hızla genişleme göstermiştir. Çocukluk tarihi konusu tarihçiler yanında sosyolog ve psikologların da ilgisini çekmiş, gelişim psikoloji kitaplarında çocukluk tarihine bölüm ayrılır olmuştur.¹

Ülkemizde doksanlı yıllardan itibaren tanınmaya ve çalışmalar üretilmeye başlanan bir alandır. Ülkemizde çocukluk tarihi çalışmaları için çeşitli sorunlardan söz edebiliriz. Çocukluk tarihi için mevcut sorunlardan ilki Cüneyd Okay'ın *Türkiye'de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler* başlıklı makalesindeki ifadesiyle “algılanma” sorunudur. Algılanma sorunu çocukluk tarihinin ülkemizde akademik araştırma konusu olarak görülmemesidir.² Okay'ın bu makalesini yazmasından bu yana geçen sürede olumlu bir gelişme olarak çocukluk tarihi hakkında çeşitli akademik çalışmaların yapıldığını söyleyebiliriz. Algılanma sorunu günden güne kırılmakta ve çocukluk tarihi akademide daha görünür hale gelmektedir.

Bir diğer sorun çocukluk tarihi kaynaklardır. Çocukların tarih boyunca kendileri hakkında sayılı malzeme bırakmış olmaları ve çocukların bizzat kendileri hakkında yazmalarından ziyade onlar hakkında yazarların yetişkinler olması sorunu vardır. Araştırmacılar çocukluk hakkındaki tarihi malzeme nasıl işlenmeli ve çocukluk tarihi nasıl çalışılmalıdır konusunda da metodoloji gereksinimi duymaktadır.

Çocukluk tarihinin yazılması hukuk, eğitim, tıp, edebiyat gibi alanlardan bağımsız düşünülemez. Çocuk edebiyatı ve çocuk edebiyatı tarihi, çocuk eğitimi ve

¹ Onur, *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu 1993*, s.3.

² Cüneyd Okay, “Türkiye’de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler”, *Kebikeç*, s.19, 2005, s.122.

çocuk eğitim tarihi, pediatri ve çocuk hukuku gibi çocukluk tarihini besleyecek alanlarda ve bunları temel alan disiplinlerde yapılan çalışmalar çocukluk tarihine zemin olacak ve destekleyecektir.³

Müslüman toplumlarda çocukluk tarihi yazımı söz konusu olduğunda hukuk metinleri temel kaynaklar arasındadır. İslam hukuk literatüründe çocuklara ilişkin hükümlerin yer aldığı müstakil Ahkam-ı Sığâr türü eserler yazılmıştır.⁴ Çocuk hukuku üzerine yazılan bu Ahkam-ı sığâr türü eserler fıkıh kitaplarındaki konu başlıklarının çocuklara dönük hükümlerle işlenmesi şeklinde ele alınmıştır.⁵

Çocukluk, bir toplumdan veya zaman aralığından diğerine farklılık gösterebilir.⁶ Çocukluk tarihi yazımında bu durumun göz önünde bulundurulması gerekir. Aynı toplumda yüzyıllar arasında çocukluğun değişkenlik göstermesi mümkündür. Keza aynı yüzyıl içerisinde Osmanlı sarayında çocuk olmak ile Osmanlı tebaasında çocuk olmak ayrı incelenmelidir. Klasik dönem Osmanlı toplumunda çocukluk ile modernleşme sonrası Osmanlı toplumunda çocuk birbirinden farklılaşacaktır.

Osmanlı'da çocukluğun tarihi hakkında yapılan araştırmalarda Yahya Araz'ın çalışmaları başta gelmektedir. *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* kitabında Araz, Osmanlı tarihinde çocukluk tarihi çalışmanın imkanını, kaynaklarını ve çocuğu ilgilendiren temel konuları işlemiştir. Çocukların bakımı, yetiştirilmeleri, eğitimleri ve çocuk emeği gibi konular bunlardandır. Osmanlı'da çocukluğu çalışmak için, Osmanlı coğrafyasındaki bütün Müslümanların temel başvuru kaynağı olan fetva mecmualarının kullanılmadığı bir araştırmanın eksik kalacağını belirtir. Nitekim toplumun çocuklarla ilgili algısının şekillenmesinde İslam hukuku önemli bir yer tutmaktaydı. Çocukların çevresindeki dünya müftülerin fetvalarına yansımaktaydı.⁷ Ancak ilgili dönemde çocukluğu anlayabilmek için fetvalar yeterli olamayacaktır.

³ a.g.m., s.124.

⁴ Ahkâm-ı Sığâr için bkz. Üsrûşeni, *Ahkâm-ı Sığâr: İslâm Hukukunda Çocuklarla İlgili Hükümler*, (tercüme ve not) İbrahim Canan, İstanbul (t.y).

⁵ Şevket Topal, *Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı Gözetimi Açısından İslâm Hukûkunda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VI, 2006, s. 251.

⁶ Peter Stearns, *Çocukluğun Tarihi*, İstanbul 2018, s.14.

⁷ Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul 2018, s.27.

Araz'ın ifadesiyle “*fetva mecmualarında zikredilenlerin ete kemiğe büründürülmesi için*” mahkeme kayıtlarına ihtiyaç vardır.⁸ Osmanlı tarihinde Müslüman olmayan çocukların tarihine ilişkin malzeme sorunu bu çocuklara ilişkin bilgi sahibi olmayı zorlaştırmaktadır.⁹ Fetva mecmuaları da toplumu oluşturan Müslüman tebaanın soru/nlarına yönelik oluşturulduğu için Müslüman olmayan çocukların görünürlüğü mecmualar içerisinde daha çok aile hukukuna dair fetvalarda görülmektedir.

Şüphesiz Osmanlı'da, uzun süre ve mekanda on binlerce fetva verilmiştir.¹⁰ Günlük yaşamını İslami ilkeler çevresinde yaşama gayretindeki Müslümanların cevabını bulamadığı bir konuda müftü sıfatındaki kişilere sorarlardı.¹¹ Fetva mecmualarında toplumun günlük hayatını yansıtan fetvalar sosyal tarih için ham malzeme niteliği taşırlar.¹² Fetvaların verildikleri dönemlerin sosyal ve ekonomik durumları, zaman ve mekan faktörleri dikkate alınarak incelendiği takdirde sosyal bilimlere katkı sağlayacaktır.¹³

Biz de bu tezde 17. yüzyıl ikinci yarısında Osmanlı toplumunda çocukluğu, bu yüzyıl içerisinde yaşamış şeyhülislamardan Çatalcalı Ali Efendi, Feyzullah Efendi ve Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin fetva mecmualarında yer alan fetvalar üzerinden incelemeyi amaçlamaktayız. Tezimiz için seçtiğimiz mecmuaların ilkinin teşkil eden *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, sorulan soruların teorik önermelerden ziyade gerçek hayatta yaşanan olaylarla ilgili oluşu yönüyle, 17. Yüzyıl Osmanlı toplumunun sosyal, siyasi, iktisadi yapısı hakkındaki araştırmalara malzeme sunmaktadır. Toplumun çok farklı kesimiyle ilgili pek çok fetva sosyal tarih açısından önemli bir kaynak teşkil

⁸ a.g.e, s.29.

⁹ a.g.e, s.30.

¹⁰ Mehmet İpşirli, “Osmanlı Fetvaları Üzerine Değerlendirmeler ve Bazı Örnekler”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul 2018, s.165.

¹¹ Osmanlı Arşivinde Şeyhülislam Fetvaları, İstanbul 2015, s.6.

¹² İpşirli, a.g.m., 165.

¹³ a.g.m., s. 166. ; Osmanlı fetvası hakkında bkz. Süleyman Kaya, “Osmanlı Fetvası Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. XI/12, 2013,

etmektedir.¹⁴ Bu durum göz önünde bulundurularak makalede bu mecmua içerisinde yer alan çocuklara ilişkin fetvalar tespit edilip değerlendirilmiştir. Ali Efendi'nin fetvaları yanında ondan kısa süre sonra sayılabilecek bir tarihte şeyhülislamlık yapan Feyzullah Efendi(1639-1703)'nin Fetâvâ-yı Feyziyye'sindeki fetvalar da bu çalışma için taranmış ve çocuğa ilişkin fetvalar tespit edilmiştir. Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin Fetâvâ-yı Abdürrahim isimli fetva mecmuasının, hocası 17. Yüzyıl şeyhülislamı Minkarizâde'nin fetvalarının bu isimle tedavüle girmiş olması bilgisinden hareketle Fetâvâ-yı Abdürrahim de çalışmaya dahil edilmiştir. Menteşzâde 18. yüzyıl Şeyhüislamlarından sayılsa da içerdiği fetvaların 17. Yüzyıla ait olmasından kaynaklı olarak bu araştırmada incelenmiştir. Çok hacimli olan bu fetva mecmuasında da çocukla ilgili olan fetvalar tespit edilmiştir.

Üç şeyhüislama ait fetvaların birlikte incelenmesiyle, Osmanlı tarihinin “klasik dönemi” içerisinde yer alan XVII. Yüzyılın ikinci yarısında verilen fetvalardaki süreklilik de böylelikle görülmüş olacaktır.

İslam hukukunda çocuğun daha çok sığâr olarak tabir edilmesine benzer olarak, Osmanlı fetva mecmualarında da çocuk sığâr olarak ifade edilmiştir. Mecmualarda çocuk sağîr/sağîre, sığâr olarak yer alırken fetva eserlerindeki sembolik isimlendirme yöntemi takip edilerek erkek çocuk için *Zeyd-i sağîr*, kız çocuk için ise *Hind-i sağîre* gibi ifadeler kullanılmıştır. Çatalcalı'da nadiren de olsa sabiy ifadesine yer verilmektedir. Ergen erkek çocuk için kullanılan *emred* ifadesi de bir kez geçmektedir. İçinde çocuk ifadesi yer alan fetvaların tamamı direkt olarak çocuğa ilişkin bir hüküm talebi şeklinde değildir. Çocuğu da ilgilendiren bir konu olması hasebiyle sağîr/sağîre yahut çoğul olarak sığâr kullanılmıştır.

Üç bölümde ele alınan bu çalışmanın ilk bölümünü Osmanlı çocukluk tarihi konusunun fetvalar kaynaklı olarak araştırılabilmesi için fetvaların kaynaklık değeri sorunu oluşturmaktadır. Çocukluk tarihi için kaynaklar, bu kaynaklar özelinde fetvalar ve tezin çerçevesini oluşturan ilgili fetva mecmuaları tanıtılmaktadır.

¹⁴ Esra Kılavuz Eser, *17. Yüzyıl Şeyhüislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetâvâ'sı Işığında Fıkıh Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2020, s.189-190.

Fetvalarda çocukluğun sınırının nasıl çizildiği ortaya koyulmaktadır. Hacim itibariyle de en geniş sayılabilecek Fetva Mecmualarında Çocukların Bakımı ve Korunması başlıklı İkinci Bölüm’de çocukların ailelerinin dağılması, yetim yahut öksüz kalmaları gibi durumlarda kimin korumasında olacağı, hangi sebeplerle koruyucuları elinden alınabilecekleri, geçimlerinin temininde kimlerin sorumlu olduğu ile alakalı fetvalara değinilmiştir. Üçüncü Bölüm ise İslâm tarihi boyunca var olan ve Osmanlı tarihinde 1917 tarihli Hukuk-u Aile Kararnamesi’ne kadar fıkıh kitaplarının onayladığı ve günlük hayatta bilfiil uygulamada olan çocuk evlilikleri konusundaki fetvalara yer verilmektedir. Çocukların Evlilikleri ve Evliliklerinin Sonlanması başlıklı bu bölümde çocukların evlendirilmesine ilişkin fetvalarda kimlerin devrede olduğu, evliliğin nasıl kurulduğu ve bu çocuk evliliklerinin nasıl sona erdiği görülmektedir.

Toplumsal yaşamın aileye dönük kısmında çocuğun aile içindeki durumunun nasıl görüldüğü, hangi durumların problem olarak algılanıp hakkında fetva alma çabasına girildiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Fetvaların öznesinin bizzat çocuklar mı olduğu yoksa çocuk konusundaki yetişkin eylemlerinin mi bir mesele olarak fetvalara yansıdığının izi sürülmüştür. Salt fetva mecmualarının çocukluğun toplumsal tarihi anlama noktasında yeterli olup olmayacağı da araştırma boyunca yakından görülmüştür.

İslam hukukunun ceza hukukuna ilişkin konularının yer aldığı başlıklara mecmualar içerisinden yapılan taramada yer verilmemiştir. Ceza hukukunu ilgilendiren ıskat-ı cenin(çocuk düşürme), gurre vb. konulara değinilmemiştir. Daha ziyade aile hukukunu ilgilendiren konular üzerinden bir tarama yapılmıştır. Tezimizde fetvalar fıkhi perspektiften ele alınıp analiz edilmek yerine toplumsal yaşamı ilgilendiren tarihsel malzeme olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla fetvaların anlaşılmasında referanslar temel fıkıh kitaplarından ziyade ilgili konulara ilişkin araştırmalardan oluşmaktadır. Çocukluk tarihi konusunda ana kaynağını fetvaların oluşturduğu ilk çalışma olmasıyla bu tezde alana mütevazi bir katkı sunmak hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇOCUKLUK TARİHİ, OSMANLI FETVA MECMUALARI VE ÇOCUK

1.1. ÇOCUKLUK TARİHİ

Çocukluk tarihi çalışmalarının başlangıcı Fransız araştırmacı Philippe Ariès'in 1960 yılında yayınladığı *L'Enfant et la vie Familiale sous l'Ancien Régime* kitabına dayanır. 1962'de *Centuries of Childhood* olarak İngilizce'ye çevrilen bu eserinde çocukluğa ilişkin çeşitli tartışmalar ortaya atmıştır.¹⁵ Ariès, çocukluğun keşfi için 15, 16 ve 17. yüzyılların yaşanması gerektiğini söylüyordu. Ona göre ortaçağ toplumlarında bebeklik ve yetişkinlik arasında bir geçiş yoktu. Bebeklik evresini tamamlayan genç insanlar yetişkinlerin dünyasına katılıyorlardı ve küçük yetişkinler olarak anılıyorlardı. Onun bu çalışmasında ortaya attığı tezleri kendinden sonra gelen tarihçiler tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Tarihsel kaynakları yorumlamada savrukluğu, ortaçağda çocukluk konusunda hiçbir bilincin olmadığı savında aceleciliği gibi konulardaki görüşleri tenkit edilmiştir.¹⁶ Onun tarihte "çocukluk" kavramını ortaya atmasından itibaren tarihçilikte yeni bir alan açılmış oldu.

Batı toplumlarında çocukluğun tarihine ilişkin, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren zenginleşen bir literatür bulunurken dünyanın farklı coğrafyalarındaki toplumlarda çocukluğa ilişkin çalışmalar için aynısı söylenemez. Çocukluk, bir toplumdan veya zaman aralığından diğerine farklılık gösterebilir.¹⁷ Peter Stearns, Batı toplumlarındaki çocukluk tarihi çalışmalarını ileri götürerek dünyadaki diğer topluluklarda çocukluğu incelediği *Childhood in World History* kitabını yazmıştır. Klasik ve modern dönemlere göre bir tasnife giriştiği bu çalışmada dünya genelinde çocuğu ilgilendiren pek çok konuya ilişkin bilgiler yer almaktadır. Dinlerin ve hukuk sistemlerinin çocukluk anlayışları üzerinde ne denli etkin olduğu yapılan çalışmalarda görülmektedir. Ortaçağ Avrupa toplumlarının çocukluk

¹⁵ Philip Ariès, *Centuries of Childhood*, Newyork 1962.

¹⁶ Colin Heywood, *Baba Bana Top At Batı'da Çocukluğun Tarihi*, İstanbul 2003, s.17.

¹⁷ Stearns, *a.g.e.*, s.14.

anlayışlarının şekillenmesinde Hristiyanlık belirleyici olmaktadır. Müslüman toplumlarda çocuğa bakış ve çocukluk anlayışı da İslami kaynaklara referansla gelişmektedir. Nitekim Avner Giladi'nin Ortaçağ İslam toplumlarında çocukluk mefhumunu ele aldığı *Children of Islam* adlı çalışmasının kaynaklarının büyük çoğunluğunu tefsirler, hadis ve fıkıh kitapları gibi İslamî metinler oluşturmaktadır.¹⁸

1.1.1. Türkiye’de Çocukluk Tarihi Çalışmaları

Çocuk konusu ülkemizde edebiyat, hukuk, psikoloji gibi çeşitli araştırma disiplinleri tarafından incelenen bir alandır. Ancak müstakil bir konu olarak tarih disiplini içerisinde incelenmesi daha yeni sayılabilecek bir evrededir. Ülkemizde çocukluk tarihi yazımı son dönemlerde artış göstermektedir. Türkiye’de çocukluk tarihi çalışmalarında önde gelen isimlerden biri olan Bekir Onur’dur. Çocukluğun tarihiyle uğraşmaya başlaması Ankara Üniversitesi’nde kurduğu Oyuncak Müzesi yıllarına gitmektedir. Türkiye’de alana ilişkin hiçbir yayının bulunmaması sebebiyle düzenlemiş oldukları sempozyum ile ilk çocukluk tarihi kitabı ortaya çıkmıştır. 1993 yılında Tarih Vakfı’yla birlikte İstanbul’da düzenledikleri Toplumsal Tarihte Çocuk sempozyumu bildirileri aynı isimle kitap olarak basılmıştır.¹⁹ Kitabın Sunuş’unda Bekir Onur, henüz kendi çocukluk tarihimizi yazamamış olmamızın eksikliğini vurgularken bu kitabın alana bir öncü sayılarak yeni çalışmalara ilham vermesini temenni etmektedir. Dört bölümden oluşan kitapta birbirinden farklı pek çok alandan yazarların bildirileri yer almaktadır. Çocukluğun dünü ve bugünü sorgulanmakta, görsel tarihi malzemelerden hareketle çocuk figürleri ortaya konulmaktadır. Arkeoloji, edebiyat, tiyatro gibi alanlarda çocuk ve çocuk imajı konularında bildiriler bulunmaktadır.

Onur’un çalışmaları çocuk modernleşmesi, çocuk oyunları, çocukluğun sosyo-kültürel, psikoseksüel tarihi gibi çocukluk konusuna ilişkin geniş bir araştırma alanına sahiptir.²⁰ Onur, daha çok Osmanlı’nın son çeyreği ve Türkiye tarihinde çocukluğu

¹⁸ Ortaçağ İslam toplumlarında çocukluk için bkz. Avner Giladi, *Children of Islam Concepts of Childhood in Medieval Muslim Society*, Londra 1992.

¹⁹ *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu 1993*, yay. haz. Bekir Onur, İstanbul, 1994.

²⁰ Bekir Onur, *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi: Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihine Giriş*, Ankara, 2005; *Çocuk Tarih ve Toplum*, Ankara, 2007; *Türk Modernleşmesinde Çocuk*, Ankara 2008; *Anılardaki Aşklar: Çocukluğun ve Gençliğin Psikoseksüel Tarihi*, İstanbul 2005.

incelerken Yahya Araz klasik dönem Osmanlı'da çocukluk tarihine yoğunlaşmaktadır. Araz'ın *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* ve *Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Emeği: Ev İçi Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750-1920)* kitapları yanında Osmanlı çocuklarına ilişkin pek çok makalesi bulunmaktadır.²¹

Cüneyd Okay, çocukluk tarihi çalışmalarında modernleşme dönemi Osmanlı çocuk yaşamındaki değişimlere odaklanır. Osmanlı'nın Batılılaşma tecrübesi çocuk konusunda da kendini göstermiştir. Çocukluğun yetişkinlikten ayrı bir evre olduğu telakki edilirken çocuğu yakından ilgilendiren müesseselerde de bir yenileşmeye gidilmiştir. Eğitim, sağlık ve gündelik yaşamda çocuk hakkındaki yaşanan bu yenileşme sürecini Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler* ve *Meşrutiyet Çocukları* adlı çalışmalarında ortaya koymuştur. Osmanlı Batılılaşmasında çocuklar için oluşturulan kurumlar da çocukluğun modernleşme sürecinde girdiği dönüşümü göstermektedir. Çocukların korunması ve himaye edilmesi için yeni kurumlar ihdas edilmiştir. Çocuklar için özel olarak süreli yayınların çıkartılması da çocukluk algısındaki değişime işaret eder. Çocuklar için çıkarılan süreli yayınların bir dökümünü yaptığı *Eski Harfli Çocuk Dergileri* kitabında Okay, bu yayınları tanıtmaktadır.²²

Nurdan Şafak ve Haşim Şahin editörlüğünde hazırlanan *Osmanlı'da Çocuk Olmak* kitabı çocukluk konusuna ilişkin farklı kaynaklardan hareketle yazılan çeşitli makaleler içermektedir.²³ Ahmet Önal, bu kitapta Osmanlı şehzadelerinin doğum ve sünnet şenliklerini ele almaktadır. Osmanlı'da şenliklerin toplumsal, ekonomik ve siyasal işlevinden söz edilebileceğinden hareketle çocuklar için yapılan şenliklerin çocukluk tarihi için kuşkusuz katkı sunacaktır. Osmanlı'da yazılan ahlak kitaplarının belli bölümleri çocukların eğitimi konusunu kapsamaktadır. Hatice Toksöz Osmanlı klasik dönemindeki ahlak eserlerinde çocuk eğitiminin nasıl olduğunu izah etmektedir. Osmanlı çocuklarının ilk eğitimlerine başladıkları sıbyan mektepleri Ş. Pınar Yavuztürk Özyalvaç tarafından, modernleşme sonrası tebarüz eden bir kurum olarak

²¹ Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul 2017; *Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Emeği: Ev İçi Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750- 1920)*, İstanbul 2020.

²² Cüneyd Okay, *Meşrutiyet Çocukları*, İstanbul 2000; *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler: 1850-1900*, İstanbul 1998; *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, İstanbul 1999, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917- 1923*, İstanbul 1999.

²³ Haşim Şahin, Nurdan Şafak, *Osmanlı'da Çocuk Olmak*, İstanbul 2012.

Islahhaneler ve kimsesiz çocuklarının bu kurumlarda ıslahı Nurdan Şafak tarafından tanıtılmaktadır. Lale Uçan, Osmanlı yirminci yüzyılına girerken çıkarılmakta olan çocuk dergilerinin çocuk kimliği üzerindeki etkilerine değinmektedir. Zafer Çınar ise kitabın son kısmında çocukluk tarihi çalışmaları için epey yardımcı olacak açıklamalı bir bibliyografya ile bu çalışmaya katkı sağlamaktadır.

Osmanlı'da çocukluk konusu üzerine Gülay Yılmaz ve Fruma Zachs editörlüğünde Edinburgh University Press'ten çıkan *Children And Childhood In the Ottoman Empire* başlıklı çalışma ise 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Osmanlı çocuğunu ilgilendiren meselelerle ilgili bölümler içermektedir. Çocuk köleliği, çocuk emeği, çocukların ahlak ve terbiyesi gibi pek çok konuda geniş çaplı araştırmalar yer almaktadır. İstanbul ve Anadolu bağlamında çocukluğun incelendiği çalışmalardan farklı olarak Osmanlı coğrafyasının Kırım, Vidin, Rusçuk, Bosna, Filistin gibi bölgelerine de odaklanmaktadır.²⁴

Osmanlı'da çocukluk tarihine ilişkin lisansüstü tezler de her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı Osmanlı'nın klasik dönemlerinde çocukluğu incelerken daha büyük bir kısmı Osmanlı modernleşmesiyle çocukluk düşüncesindeki değişimin tarihine odaklanmaktadır. İlgili tezlerde yazarlar, Osmanlı ahlak kitaplarında çocukluk, yetim çocuklar, çocukların korunup yetiştirilmesi gibi çeşitli alanlara yoğunlaşmaktadır.

Gökçen Havva Art, *Şeyhülislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik* olarak kitaplaştırdığı tezinde Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarını özellikle 'kadın' konusu üzerinden incelemiştir. Tezinde çocuk hakkındaki fetvalara da değinmektedir.²⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda yetim, yoksul ve yardıma muhtaç çocuklar akademik araştırmalara konu olmaktadır. Nazan Maksudyan'ın *Orphan and Destitute Children in the Late Ottoman Empire* başlığı ile basılan doktora tezinde geç Osmanlı'da yetim ve kimsesiz çocukları toplumsal, ekonomik ve siyasi tarihin özneleri

²⁴ Gülay Yılmaz, Fruma Zachs, *Children and Childhood In the Ottoman Empire*, Edinburgh 2021.

²⁵ Gökçen Havva Art; *Thought The Fetwas of Çatalcalı ali Efendi the Relations Between Women, Children and Men in the Seventeenth Century*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

olarak değerlendirilmektedir.²⁶ Nurdan Çelik de yine geç Osmanlı'da kimsesiz kız çocuklarının ıslah ve terbiyesi konusunu ele almaktadır.²⁷

Zehra İlhan, 16. ve 18. yüzyıllar arası Osmanlı kitap resimlerinde çocuk ve ergenlerin nasıl temsil edildiklerini ortaya koymaya çalışırken aynı zamanda çocukluk ve ergenliğin Osmanlılar için ne anlama geldiğini de irdellemektedir. Kitaplarda çocukları resmeden minyatürlerle tezini desteklemektedir.²⁸

Osmanlı ahlak ve terbiye kitapları bağlamında, aynı yılda tamamlanan iki tezden ilki Sevinç Zengin'e aittir. Klasik dönem Osmanlı ahlak kitaplarından Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alâî'si ve Abdullatif Karamanî'nin Adâb-ı Menâzil isimli eserlerde çocuklara ilişkin ahlak ve terbiye kıstaslarını incelemektedir.²⁹ Bir ikinci tez ise Osmanlı'nın son döneminde yazılan ve ideal çocukluğu yaratma hedefinde olan ahlak ve terbiye kitaplarını inceleyen İncilay Terlemiş tarafından hazırlanmıştır.³⁰

Eyüp Ensar Dal, yüksek lisans tezinde Üsküdar Şeriye sicillerinden hareketle 18. Yüzyıl başlarında Üsküdar'da çocuk bakımının sosyo-hukuki analizine odaklanmaktadır.³¹ Bu çalışma ile aynı yıl içerisinde tamamlanan Gülümser Meserret Topcu'ya ait tezde ise Osmanlı klasik döneminde çocukluk çocuğun aile, toplum ve

²⁶ Nazan Maksudyan, *Hearing the voiceless seeing the invisible: Orphan and Destitute Children As Actors of Social, Economic and Political History in the late Ottoman empire*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2008.

²⁷ Nurdan Çelik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocukları: Kontrol, Islah ve Terbiye 1850-1920*, 2018, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2018.

²⁸ Zehra İlhan, *The Socio- Legal Status and Pictorial Representations of Children and Adolescents in Early Modern Ottoman Society*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

²⁹ Sevinç Zengin, 16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Çocukluk: Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alâî'si ile Abdullatif Karamanî'nin Adâb-ı Menâzili'nde Çocuklar, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.

³⁰ İncilay Terlemiş, *İdeal Çocukların ve Çocukluğun Peşinde: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Ahlak ve Terbiye Kitaplarında Çocuklar, Çocukluk ve Toplumsal Cinsiyet*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021.

³¹ Eyüp Ensar Dal, *The Social Construction of Childhood in the Ottoman Society: A Socio-Legal Analysis of Childcare in Early Eighteenth-Century Üsküdar*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022.

devlet nezdindeki durumu bağlamında ele alınmıştır. Buna ilaveten çocuk ve suçlar konusuna değinilerek çocukların ne gibi suçların kurbanı olduğu ortaya koyulmuştur.³²

1.1.2. Osmanlı Çocukluk Tarihi İçin Kaynaklar

Osmanlı'da çocukluk tarihi çalışabilmek, tüm dünya tarihinde olduğu gibi, çocukların kendilerine ait geriye hiçbir şey bırakmamaları yahut sayılı malzeme bırakmaları sebebiyle çocukların ürettiği metinlerden ziyade onlar hakkında yetişkinlerin üretmiş olduğu metinleri incelemeyi zorunlu kılar. Çocukların doğum ve gelişimleri, yetiştirilip terbiye edilmeleri, hukuki statüleri, eğitimlerine ilişkin çok geniş yelpazedeki kaynaklar çocukluk tarihi için malzeme niteliğindedir.

Fetva mecmuaları, kanunnameler, mahkeme kayıtları, minyatürler, portreler, pendname, terbiye kitapları, anı, hatırat, biyografi, otobiyografi, seyyahların ve misyonerlerin kitapları, oyuncaklar, oyunlar, ninniler, türküler, tekerlemeler, atasözleri ve deyimler Osmanlı çocukluk tarihi için dikkatle incelenmelidir.³³

Bu çalışmada geniş kaynak çeşitliliği arasından Osmanlı fetva mecmuaları seçilmiş ve çocukluk tarihinin Osmanlı çocuk hukuku çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Bekir Onur, *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi* adlı eserinde çocukluk tarihi kaynaklarına yer verir. İçeriklerinden uzun örneklere yer verdiği kaynak türleri arasında fetva mecmuaları da yer almaktadır. “Osmanlı dönemi hukuku ve toplum yaşamı hakkında önemli bir bilgi kaynağı olan kadı sicilleri (şer’iye sicilleri) ve şeyhülislam fetva mecmuaları çocukluğun tarihi açısından da önemlidir.” demektedir.³⁴

Yahya Araz Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak eserinde çocukluk tarihi için hangi kaynakların kullanılacağını analiz eder. Fetvaların kaynak olarak kullanımına ilişkin tartışmalara da yer verdiği bölümde fetvaları çocukluk kaynakları arasında zikreder.³⁵ Çocuklarla ilgili sorunlar ve onlar adına yapılan tasarruflar İslam hukukuna, dolayısıyla fetvalara dayandırılmaktadır.

³² Gülümser Meserret Topcu, *Osmanlı Klasik Döneminde Çocuklar*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2022.

³³ Ali Çapar, “Osmanlı Devleti’nde Çocukluk: Kaynaklar, Metot, Tarihsel ve Disiplinlerarası Perspektifler”, *Tarihyazımı*, C. III/1, 2021, s.53.

³⁴ Bekir Onur; *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*, s.98.

³⁵ Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, s.26.

16. ile 19. yüzyıllar arasında yayınlanan fetva mecmuaları (ve mahkeme kayıtları) çocukların sosyal hayatları, ekonomik hakları, dini eğitimleri ve korunmaları hakkında bilgiler verir. Yine vasilik, buluşa erme yaşı veya kriterleri, fikri yetişkinlik kriterleri, çocuk evlilikleri ve çocukları ilgilendiren diğer sosyal pratikler hakkında verdikleri bilgilerle çocukluk algısı konusunda araştırmacılara bilgiler sunar.³⁶ Ancak Osmanlı çocukluk tarihi çalışmanın birtakım sorunları vardır. Araz, bunların ilkinin kaynaklarda çocukların kendi sesinin olmaması olarak ifade ederken bir diğer sorun olarak da Osmanlı toplumunda Müslüman olmayan çocuklara dair bilgilerin sınırlı olması olarak belirtir.³⁷ Müslüman olmayan çocuklara dair verinin az olması sorunu tezimizin konusu olan fetva mecmuaları özelinde indirgendiğinde de kendini göstermektedir. Gayrimüslimlerin de fetva almak üzere müftülere başvurduklarını biliyor olsak da çocukların bu fetvalara yansımaları azdır. Aile hukukunu ilgilendiren kısımlarda özellikle hıdâne konusunda gayrimüslimlere ilişkin fetva soruları belirli sayıda yer almaktadır. Bu fetvalar anne babasının ayrılması durumunda bir çocuğun gayrimüslim annesiyle kalıp kalamayacağı gibi sorunlara odaklanmaktadır. Gayrimüslim bir çocuğun Müslüman olması gibi dini durumlara dair de fetva soruları da mecmualarda yer almaktadır. Üçüncü bir sorun olarak kaynakların cinsiyetçi tavrına değinen Araz, kız çocukların erkek çocuklarına nazaran kaynaklarda gölgede kaldığını belirtir. Mahkeme kayıtlarına da erkekler kızlardan daha fazla yansımaktaydı.³⁸ Bu durum fetvalar söz konusu olduğundan biraz aksi bir hal almaktadır. Çocukların bakımı ve korunması ve evlilikleri gibi konular söz konusu olduğunda kız çocuklara ilişkin soru(n)ların fetvalara daha çok yansıdığı görülmektedir. Dördüncü bir sorun Osmanlı nüfusunun büyük oranda kırsal kesimde yaşamasına karşın, kentli azınlıklar kadar temsil edilmemiş olmasıyla ilgilidir.³⁹ Bu durumu merkez ve taşra konusuna çekecek olursak da taşrada verilen fetvaların merkezde verilen fetvaların incelenmesindeki kadar teveccüh görmediğine değinebiliriz. Merkezden verilmiş olan fetvalar tüm sorunları kuşatıcı gibi görünüyor olsa da taşra müftülerinin vermiş olduğu fetvalar ile onların yaşadıkları bölgelerdeki

³⁶ Çapar, *a.g.m.*, s.53.

³⁷ Araz, *a.g.e.*, s.30.

³⁸ *a.g.e.*, s.31.

³⁹ *a.g.e.*, s.31.

çocuklara ilişkin sorunlar daha net görülmüş olacaktır. Taşra müftülerinin fetvalarının incelenmesiyle yapılacak Osmanlı çocukluk tarihi çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Osmanlı tarihindeki bir dönüm noktasını teşkil eden Tanzimat'tan sonra verilen fetvalarda çocuğa ilişkin hukuk bağlamında ne ölçüde değişim ve dönüşümler olduğu da araştırılmayı bekleyen konular arasındadır. Osmanlı tarihinde çocukluğa ilişkin hukuki kırılmalar da konu hakkında yapılacak çalışmalarla böylelikle görülebilecektir.

1.2. OSMANLI FETVASI VE FETVA MECMUALARI

1.2.1. Bir Tarih Kaynağı Olarak Fetvalar

Fetvalar hukuk tarihi için doğrudan kaynaklık teşkil etmektedir. Peki sosyal tarih, aile tarihi ve çocukluk tarihi gibi konular için aynı durum söz konusu edilebilir mi? Fetvalar normatif fıkıh metinlerinin sembolize karakterler vasıtasıyla olay örgüsü içerisine dahil edilmesinden mi oluşmaktadır? Yoksa başlı başına tarihi yansıtan temel tarih kaynakları arasında mıdır? Colin Imber, Osmanlı fetvalarını, toplumsal bağlamdan kopartan düzenlenme biçimleri sebebiyle toplumsal olguların tarihi konusunda kaynaklığını 'pek az' olarak değerlendirmektedir. Ona göre fetvalar, soruyu soranın kimliği, fetvaya konu olan olayın şeyhülislama nasıl ulaştığı hakkında malumat içermemekte, anonim ve tanımsız hale getirmektedir. Soruları, yanıtı istenen hukuk kuralı dışında her türlü ayrıntıyı formülasyona uyarlanmış bir biçimde vermektedir. Dönemin tedavüldeki fıkıh kitaplarında olduğu gibi bir zaman dışılık sergilemekte ve o günün şeyhülislamının gündelik potasında ne tür soruların yoğunlukta olduğu hakkında fikir vermemektedir.⁴⁰

Imber'in aksine pek çok tarihçi ise Osmanlı tarihi boyunca verilen on binlerce fetvayı toplumun gündelik ihtiyaçlarının bir tezahürü olarak değerlendirmekte ve tarih çalışmaları için referans almaktadır. Ertuğrul Düzdağ fetvaları, devrin hayatını aksettiren, o günün bir nevi nazarî mahkeme kararları olarak tavsif etmektedir. Her çeşit hadise fetvalarda görülebilir demektir.⁴¹

⁴⁰ Colin Imber, "Kadınlar, Evlilik ve Mülkiyet Yenişehirli Abdullah'ın Behcetü'l-Fetâvâsı'nda Mehr", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul 2000, s.99.

⁴¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul 1998. s.23.

“Halk arasında her zaman dini-hukuki görüşlerine kolayca başvurulabilecek müftülerin bulunması bir kısım problemlerin mahkemeye intikal etmeden çözülerek yargı yükünün azalmasını sağlamıştır.”⁴² Mahkemeye intikal etmeden çözmesi yanında fetvaların, mahkemede problemler için kullanıldığı da görülmektedir. Osmanlı mahkeme kayıtlarında yapılan bir inceleme, mahkemede fetvanın oldukça yaygın kullanıldığını ortaya koymaktadır. Sayıları yüzleri bulan fetvalar genelde sözlü olarak ifade edilmektedir.⁴³ Osmanlı döneminde mahkemelerde fetvanın nasıl kullanıldığı ve uygulandığını ilk sorgulayanlardan biri Uriel Heyd olmuştur.⁴⁴

Osmanlı kadısı normal şartlarda kararı kendisi verir. Bazı durumlarda ise vereceği kararı desteklemek veya meşruluğunu artırmak maksadıyla müftîden bizatihi fetva isteyebilir. Yahut da davanın tarafları kendi pozisyonlarını güçlendirmek üzere kadıya fetva takdim edebilirler. Ancak fetvalar kadı için bağlayıcı değildir, sunulanın aksi yönünde bir karar da verebilir.⁴⁵ Kadılar hüküm verirken sayılan Hanefî fıkıh kitapları yanında fetva mecmualarını da sıklıkla kullanmışlardır. Fetvaları bir araya getiren mecmualar kadılara büyük kolaylıklar sağlamaktaydı. Yalnızca Osmanlılar döneminde hazırlanmış fetva mecmualarının sayısı bile yüzü geçtiğinden fetvaların işlevsel rolü daha iyi anlaşılabilecektir.⁴⁶ Ayntab mahkemesinde fetva kullanımına ilişkin yaptığı taramada Canbakal, 17. yüzyılın ikinci yarısında fetva kullanımının arttığını tespit etmektedir.⁴⁷ Mahkeme kayıtlarında belli şekillerde fetvalara “*fetva mucibince*” şeklinde atıf yapılabilmektedir.⁴⁸ Bazı olaylarda da fetva olduğu gibi yahut kısmen ilama eklenebiliyordu.⁴⁹ Meseleler teorik önermelerden ibaret görünse de içerikleri ve

⁴² Ahmet İnanır, *Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, İstanbul 2011, s.21.

⁴³ Haim Gerber, “Hukuk Sisteminde Fetva”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul 2018, s.249.

⁴⁴ Fethi Gedikli, “Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul 2018, s. 203. Uriel Heyd’in ilgili makalesi Fethi Gedikli tarafından “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri (III Levha ile Birlikte) olarak çevrilen makalesi MÜHF Hukuk Araştırmaları 9/1-3, (1995): 287-317’de yayınlanmıştır.

⁴⁵ Gedikli, *a.g.m.*, s.204.

⁴⁶ Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul 2020, s.35.

⁴⁷ Hülya Canbakal, “Birkaç Fetva Bir Soru: Bir Hukuk Haritasına Doğru”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul 2018, s.310

⁴⁸ Gedikli, *a.g.m.*, s.212.

⁴⁹ *a.g.m.*, s.214.

kalıpları itibariyle şeriye sicillerindeki davalar ile uyum arz etmektedir.⁵⁰ Fetvalar konusundaki teorik önermelerden ibaret oluşları hakkındaki iddiaya Wael B. Hallaq şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Kural olarak fetvalarda isim çoğunlukla zikredilmez. Bütün fetvalar böyle kişilerin isimlerini zikretseydi fetvaların doğasından şüphe duymak için daha az neden olurdu.”⁵¹

Gedikli “fetvalar ancak işe yaradığında sicile geçirilmekteydi.” yorumunu yapmaktadır. Kullanılmadığında ya da ilgilendiği vakanın işine yaramayan bir fetvadan sicilde söz edilmeyebilir.⁵² Dava kayıtlarında fetvadan söz edilmemesi mahkemede fetva ibraz edilmemiş olduğu anlamına gelmemektedir. “Fetvaların mahkeme dışında, mahkemeye yansımayan anlaşmazlıklarda olsun, toplumsal ya da kişisel yaşama ilişkin ahlaki/dini soruların yanıtlanmasında olsun kullanılmadığı anlamına hiç gelmez.”⁵³ Hal böyle olunca, fetvaların Osmanlı tarihi ile ilgili ele alınan ister hukuki, ister toplumsal meselede göz ardı edilmesi resmin doğru okunmasını güçleştirecek yahut da imkansızlaştıracaktır.⁵⁴

1.2.2. Osmanlı Fetvası

Fetva, İslam hukukunda bir fıkıh terimi olarak fakih bir kimsenin kendine sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm anlamına gelmektedir. Fikhî meselede, yetkin olan kişiden ilgili meselenin hükmünü sormaya istiftâ, fetvayı isteyen müstefî, sorulan mesele hakkındaki hükmü sözlü yahut yazılı olarak belirtmeye ise iftâ denilmektedir. Fetva verilen kişi ise müftî olarak adlandırılmaktadır. Müftâ-bih ise, kendisine dayanılarak fetva verilen şer’î hükme veya bir hadise hakkında ortaya konulan çeşitli görüşlerden fetva için tercih edilen görüşe denilmektedir. Fetvalar soru ve cevaptan oluşur. Fetva soruları genellikle cevaptan daha uzun ve ayrıntılıdır. Sorulan sorulara verilen cevaplar ise “olur olmaz, caizdir, caiz değildir” şeklindedir. Fetva, Hz. Peygamber döneminde de

*⁵⁰ Örnekler için bkz. Nasi Aslan, “Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetvâ ve Kazâ Münasebeti”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.II/4, 1999, s. 85-100.

⁵¹ Wael B. Hallaq, “Fetvalardan Fûrûa: İslâm Fûrû-i Fıkhdında Gelişim ve Değişme”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 41, 2023, , s.243-280.

⁵² Gedikli, *a.g.m.*, s.207.

⁵³ Canbakal, *a.g.m.*, s.311.

⁵⁴ Şükrü Özen, “Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul 2018, s.247.

kullanılan bir kavram olmakla beraber İslâm hukuk tarihi içerisinde fikhî bir işlem ve kurumu ifade edecek şekilde terim anlamı kazanması Hz. Peygamber’den sonraki asırlarda gerçekleşmiştir. Fetva verme konusunda müftülerin harcadıkları ilmi mesai İslam hukukunun dinamizminde ve gelişmesinde önemli pay sahibi olmuştur. Yeni meselelere cevap verilebilmesinde daha evvel ortaya koyulan mevcut fetvalar kolaylaştırıcı olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemlerinden itibaren fetva işlerine bakma sorumluluğu verilen kimseler var olmuştur. 15. Yüzyılda şeyhülislamlık makamının kurulmasıyla birlikte fetva yetkisi bu makama has kılınmıştır. Fetva vermeye ilişkin özel bir prosedür oluşmuş, fetva işleminin kurumsal bir işleyiş içerisinde gerçekleşmesi için teşkilat gelişmiştir. Fetva verme işleminin bu teşkilâtli konumu zaman içerisinde müstakil bir yapı olan Fetvâhane’ye evrilmiştir. Şeyhülislamlık yanında merkezden uzak bölgelerde halkın fikhî sorunlarına cevap verebilmeleri için müftüler de görev almıştır.⁵⁵

Osmanlı fetvası, kurumsallaşmış yapısıyla önceki dönemlerdeki kullanımından görece bağımsızlaşarak yeni bir kavram haline gelmiştir. Fırat Orğun, doktora tezinde fetva ve Osmanlı fetvası ayrımı yapmakta, Osmanlı fetvasının ayrılan özelliklerini ortaya koymaktadır. Osmanlı hukuku özelinde fetva tanımlanacak olduğunda ise, kapsamının biraz daraltılarak “müftünün kendisine yöneltilen dini sorulara verdiği yazılı cevap” şeklinde ifade edilebilir.⁵⁶ Fetva vermede temel ilke müftünün ictihat ehliyeti ve melekesi edinmiş ilmi yeterlilikte olmasıdır.⁵⁷

Osmanlı müftüsünün fetva verirken genel olarak üç kaynaktan yararlandığı görülmektedir.

İlki Hanefî fıkıh geleneğidir ve şer’î hukuk olarak isimlendirilir. Osmanlı fetvaları, yanlarına düşülen nükûl kayıtlarından anlaşıldığı üzere Hanefî fıkıh

⁵⁵ Fahrettin Atar, “Fetva”, *DİA*, C.XII, İstanbul 1995, s.486-496.

⁵⁶ Fırat Orğun, *Şeriye Sicilleri Işığında Erken Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Fetva-Kaza İlişkisi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, Rize 2023, s. 19.

⁵⁷ *a.g.t.*, s.23.

kitaplarıyla temellendirilir. Hanefî gelenek içerisinde de müftâ bir olan görüş ile fetva vermek ön plandadır.

Osmanlı fetvasının kaynaklarının ikincisi kanunlardır. Buna örfî hukuk denilir.

Üçüncüsü ise sosyal hayat yani içinde bulunulan şartlardır. Buna örf denilebilir.⁵⁸

“Osmanlı döneminde gerek şeyhülislamlar gerekse müftüler kanun boşluklarının doldurulmasında verdikleri fetvalarla hem kadılara yardımcı olmuşlar hem de her zaman başvurulabilen aktif bir bilgi kaynağı konumunda bulunmuşlardır.”⁵⁹ Fetva kurumu, hukukun düzenli işleyişinde önemli bir rol üstlenmektedir.⁶⁰ Aynı zamanda fetvalar fıkıh kitapları ile birlikte hukuk mevzuatı işlevi görmüşlerdir.

Osmanlı fetva kurumunun bir özelliği de klasik dönem de din farkı gözetilmeden reâyadan herkesin sosyal problemleri ile alakalı olarak mahkemeye başvurabilmeleridir.⁶¹ Müslümanların yanı sıra zımmîler de Osmanlı fetvasına başvurarak meselelerine çözüm aramışlardır.⁶²

Osmanlı tarihi boyunca fetva literatürü Fetâvâ yahut da Mecmûatü’l-Fetâvâ adı altında oluşmuştur. Bu fetva mecmualarında toplumda karşılaşılan problemlere ilişkin fetvalar derlenmekle beraber bir kısmında da Hanefî fihkına ilişkin meseleler için başvurulacak el kitabı mahiyetinde derlenmiştir. Böylelikle ilk grup fetva mecmuaları aslî fetva mecmuaları olarak adlandırılabilirken ikinci grup fetva mecmualarına da menkul fetva mecmuaları denilebilir.⁶³ Her ne kadar menkul fetva vermek gerçekte bir iftâ eylemi olarak görülme de Osmanlı şeyhülislamlarının verdiği fetvalar menkul fetvalar kabilindendir. Her mesele birebir kitaplarda yazmadığından, aslî ve kurucu fetvalarda verilen hükümlerle kendilerine yöneltilen bu soruları zihinsel bir emek

⁵⁸ Kaya, *a.g.m.*, s.96.

⁵⁹ Aslan, *a.g.m.*, s.99.

⁶⁰ *a.g.m.*, s.99.

⁶¹ *a.g.m.*, s.99.

⁶² Gayrimüslimlerle ilgili fetvalar için bkz. Pehlül Düzenli, *Gayri Müslimlere Dair Fetvalar*, İstanbul 2015.

⁶³ Şükrü Özen, *Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.III/5, 2005, s.253.

harcayarak bir sonuca ulaşmaya çalışıyorlardı. Bundan kaynaklı olarak aynı konu hakkında farklı şeyhülislamlar tarafından verilen farklı fetvalar ortaya çıkabiliyordu.⁶⁴

Osmanlı'da fetva verme vazifesi merkezde bulunan şeyhülislamlar yanında medrese müderrisleri ve müftüler tarafından ifa edilmekteydi. Tüm bu kişilerin verdiği fetvalar geçerlilik bakımından aynı olması yanında şeyhülislamın müderrisler, kadılar ve tüm müftülerin en üst makamı olmasından kaynaklı verdiği fetvalar daha itibarlı görülmektedir.⁶⁵ Fetva mecmualarının sayısı ile alakalı olarak genel bir tarama sonucunda Şükrü Özen 174 mecmua tespit etmiştir. Bunlardan 23 tanesi birden fazla şeyhülislamın derlemesi şeklindedir. Tek bir şeyhülislama ait mecmualar 19 adet, Anadolu ve Balkan müftülerine ait mecmualar 38 adet, Osmanlı Arap coğrafyası müftülerine ait mecmualar 32 adettir. Özen, 62 adet de menkul mecmuaya yer verdiği ilgili araştırmada bu mecmuaların büyük bir kısmını da bizzat inceleyip tanıtmaktadır.⁶⁶

Osmanlı fetvalarına ilgi son dönemde ciddi anlamda artış göstermektedir. Gerek şeyhülislamlar gerek kenar müftüleri tarafından verilen fetvalar ve bu fetvaların yer aldığı mecmualar akademik araştırmalara konu olmaktadır. Osmanlı hukuk tarihi yanında sosyal ve iktisadi tarihinin araştırılmasına da kaynaklık teşkil etmektedir. Osmanlı hukukunda fetvanın gerekli ilgiyi görmediği gerçeğinden ve bu konudaki çalışmaları artması ihtiyacından hareketle Bilim Sanat Vakfı çatısı altında bir atölye tertip edilmiştir. Osmanlı fetvası konusuna mesai harcayan isimler bir araya gelmiş, atölyede sundukları tebliğler *Osmanlı Hukukunda Fetva* başlığı ile kitaplaşarak Klasik Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Osmanlı fetvasının mahiyeti, fetva- kaza ilişkisi ve fetva mecmuaları gibi konuları etraflica tartışan bu eser Osmanlı fetvasına ilgi duyan araştırmacılara geniş açılım sağlamaktadır. Klasik Yayınları Osmanlı fetvalarına yönelik ilgiyi artırmaya yönelik adımlardan biri olarak da birtakım Osmanlı fetva mecmualarını latinize ederek yayınlamıştır.

1.3. TEZİN KAYNAKLARI

⁶⁴ Orğun, *a.g.t.*, s. 34.

⁶⁵ Emine Arslan, "Osmanlı Dönemi Nukullü Fetva Mecmuaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.5, 2008, s. 132.

⁶⁶ Kaya, *a.g.m.*, s. 108.

Şeyhülislam tarafından derlenen fetva kayıtlarında sadece Türk kültür sahasından veya Bursa-Edirne gibi daha dar kapsamlı bölgeden gönderilen sorulara yönelik fetvaların bulunması mümkündür.⁶⁷ Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı'da şeyhülislam yanında Anadolu, Balkan ve Arap coğrafyası müftülerinin verdikleri fetvalardan oluşan fetva mecmuaları vardır. Araştırılan konunun imparatorluk coğrafyasında incelenip 'dar kapsamdan' çıkılması gayesiyle 17. yüzyılda Anadolu, Balkan ve Arap müftülerine ait fetva mecmularını tespit ederek yola çıkmışken çalışmamızın sınırları gereği 17. yüzyılın ikinci yarısı şeyhülislam fetva mecmualarını incelemiş olduk.

Daha geniş kapsamlı olarak fetva mecmuaların taranmasıyla çocuklara ilişkin fetvalar tespit edilebilir ve çocukluk tarihi çalışmaları üzerine değerlendirilebilir. Taradığımız kayıtlarda özellikle çocukların evliliklerine ilişkin çok sayıda fetvaya rastladık. Özellikle çocuk evliliklerinin anlaşılması ve Osmanlı'nın farklı coğrafyaları bağlamında yorumlanması noktasında bu mecmualar önemli yer tutmaktadır. Zira İslam dünyası ve özelde Osmanlı üzerine yapılan sınırlı çalışmalar genellemeler içerdiğinden tek tip bir çocukluk olduğu izlenimi yaratmaktadır.⁶⁸ Osmanlı'nın farklı bölgeleri hakkında yapılacak çalışmalar, incelenen mecmualar ve mahkeme kayıtları yaratılan bu tek tip çocuk izleminin değişmesine vesile olacaktır.

İncelediğimiz fetva mecmuaları sırasıyla Çatalcalı Ali Efendi'nin *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'si, Feyzullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Fevziyye*'si ve Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin *Fetâvâ-yı Abdürrahim* adlı mecmualardır. Bu fetvalar, mezkûr şeyhülislamın katipleri, fetva eminleri gibi kimseler tarafından derlenmişlerdir.

Yöntem olarak bu çalışmada ele alınan fetvaların daha anlaşılır olması için salt transkripsiyonları ile aktarılacak yerine günümüz Türkçesi ile verilmesi yoluna gidilmiştir. Zaman zaman fetvalardaki bazı orijinal ibareler ve kavramlara cümle içerisinde yer verilmiştir. Fetvalara konu olan meselelerin teorik arka planının görülmesi için belki de dünya tarihinde ilk defa çocuk hukuku alanında yazılmış olan Üsrûşenî'nin *Ahkâm-ı Sığâr* adlı eserinden faydalanılmıştır.⁶⁹

⁶⁷ Gerber, *a.g.m.*, s.249.

⁶⁸ Çapar, *a.g.m.*, s.52.

⁶⁹ Murteza Bedir, "Üsrûşenî", *DİA*, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 392-393.

1.3.1. Fetâvâ-yı Ali Efendi

IV. Mehmed dönemi şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi (ö.1103/1692), medreselerde müderrislik yanında kadılık, ordu kadılığı ve kazasker gibi görevler üstlenmiştir. Bu görevler hem teorik hem de pratik sahada kendini geliştirmesine ve bürokrasinin her kademesini yakından tanımasına imkan sağlamıştır. Kendinden sonraki dönemde fetvalarının rağbet görmesinde bu birikim etkili olmuştur. Nitekim fetvaları, Fetvahanenin muteber addettiği dört mecmuanın ilkinin teşkil etmektedir. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, klasik fıkıh kaynaklarındaki gibi *Kitab*, *Bab*, *Fasıl*, *Nev'* gibi başlıklar altında fetvalar tertip edilmiştir. Esra Kılavuz Eser, *17. Yüzyıl Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetâvâ'sı Işığında Fıkıh Düşüncesi* başlığı ile bir doktora tezi hazırlamıştır. Ardından da *Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin* Süleymaniye ve Bayezit Yazma Eserler kütüphaneleri ile İstanbul Müftülük Kütüphanesinde bulunan 90 adet yazma nüshasını inceleyip fetvaların transkripsiyonunu yapmıştır. Yayına hazırladığı bu transkripsiyon İSAR Yayınları tarafından basılmıştır. Daha evvel de farklı kimseler tarafından yayınlanmış bulunan *Fetâvâ-yı Ali Efendi* için biz tezimizde bu mecmua üzerine yapılan en yeni çalışmayı kaynak olarak almaktayız.⁷⁰

1.3.2. Fetâvâ-yı Fevziyye

Ali Efendi'nin fetvaları yanında ondan kısa süre sonra sayılabilecek bir tarihte şeyhülislamlık yapan Feyzullah Efendi (ö. 1639-1703)'nin *Fetâvâ-yı Feyziyye*'sindeki fetvalar da bu çalışma için taranmış ve çocuğa ilişkin fetvalar tespit edilmiştir. Fetâvâ-yı Feyziyye XVIII. ve XIX. yüzyıllarda en çok itibar gören fetva mecmualarındandır. Fetâvâ-yı Fevziyye'de 2865 fetva bulunmakta ve *Kitab* olarak ifade edilen elli bölümden oluşmaktadır. Birçok yazması bulunan bu eser 1266 yılında Daru't-Tıbbâti' Âmire'de, daha sonra da 1324-1325 yıllarında iki cilt halinde Sahafiye-i Osmaniye matbaasında bastırılmıştır. Fetva mecmualarının yayınlanması gerekliliği göz önünde bulundurularak Bilim ve Sanat Vakfı fetva mecmualarını neşretmeye başlamış, başlangıç olarak da Feyzullah Efendi'nin fetvaları seçilmiştir. Makalemizde Süleyman

⁷⁰ Çatalcalı Ali Efendi'nin hayatı için bkz.. Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz.Esra Kılavuz Eser, İstanbul 2021.

Kaya tarafından yayına hazırlanan ve Klasik Yayınları'ndan çıkmış olan bu çalışmayı esas almaktayız.⁷¹

Feyzullah Efendi ile alakalı olarak Şükrü Özen “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi” başlıklı makalesinin girişinde bir uyarıda bulunmaktadır. *Fetâvâ-yı Fevziyye* adıyla yayınlanan eser kataloglarda ve yapılan modern çalışmalarda Şeyhülislam Feyzullah Efendi'ye (ö. 1115/1703) nispet edilmekte olup Süleyman Kaya tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır. Ancak bu fetvaları gerek mecmûanın birkaç yazmasında ve gerekse *Neticetü'l-Fetâvâ*'daki fetvalarla karşılaştırılması sonucunda bunların önemli bir kısmının aslında Feyzullah Efendi'den çok önce veya çok sonra yaşamış şeyhülislamlara ait olduğunu tespit edilmiştir. Hatta Özen, bir kayıttan burada adı geçen Feyzullah Efendi'nin Seyyid Feyzullah Efendi değil, ondan önce şeyhülislamlık yapmış Ebûsaîdzade Feyzullah Efendi (ö.1110/1698) olması ihtimali de bulunduğunu ifade etmektedir.⁷²

1.3.3. Fetâvâ-yı Abdürrahim

Kullandığımız üçüncü fetva mecmuası ise Şeyhülislam Menteşzâde Abdürrahim Efendi'nin *Fetâvâ-yı Abdürrahim* isimli eseridir. Menteşzâde Abdürrahim Efendi her ne kadar 18. yüzyıl şeyhülislamlarından sayılsa da hocası Minkarizâde Yahya Efendi'nin (ö.1088/1678) fetvalarını derlemesiyle 17. yüzyıla ait fetvaları içermektedir. Minkarizâde'nin fetvalarını incelemek üzere başladığımız araştırma esnasında ulaştığımız bir makalede verilen Minkarizâde'nin fetvalarının Menteşzâde'ye ait olarak tedavüle girmesi bulgusuna eriştik. Fetâvâ-yı Abdürrahim'in ilk başta Minkarizâde'ye ait fetvalar olduğu bilinirken daha sonra Abdürrahim Efendi döneminde verilen fetvaları içeren bir mecmua olarak kabul edilmiştir. Nitekim bu durum yarım asırdan fazla süre önce verilen fetvaların yarım asır sonraki bir bağlamda incelenmesi sorununa yol açacaktır.⁷³ Böylelikle biz de Menteşzâde Abdürrahim

⁷¹ Feyzullah Efendi'nin hayatı hakkında bkz. Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fevziyye*, haz. Süleyman Kaya, İstanbul 2009.

⁷² Özen, “Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi”., s.455.

⁷³ Konu hakkında detaylı bilgi için Ahmet Faruk Çelik, “Minkarizâde Yahya Efendi'nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.60, 2021, s.57-76., Yazarın “Osmanlı

Efendi'nin eserini 17. Yüzyıl Osmanlı şeyhülislamalarına ait fetva mecmuaları arasında tezimizde incelemiş olduk. Abdürrahim Efendi, Minkarizâde'nin fetvalarını derlerken klasik fıkıh sistematığı içinde tasnif etmiştir.

Abdürrahim Efendi Bursa'da doğmuş, İstanbul'da eğitim görmüştür. Minkarizâde Yahya Efendi'den ders almış ve ona mülazım olmuştur. İstanbul'daki çeşitli medreselerde müderrislik ve çeşitli eyaletlerde kadılık görevlerinin ardından 1715'te şeyhülislam olmuştur. 17 ay yaptığı şeyhülisamlık görevinde bulunan Menteşzâde'nin Fetâvâ-yı Abdürrahim adlı fetva mecmuası tatbikatı yansıtması bakımında Osmanlı fetva mecmualarının en önemlilerinden birini teşkil etmektedir.⁷⁴

Menteşzâde'nin Fetâvâ-yı Abdürrahim isimli mecmuasında yaklaşık 11.050 fetva bulunmaktadır.⁷⁵ Bu mecmua, konuların başlıklandırılması açısından daha detaylıdır. Çocuğu ilgilendiren meselelerin ardışık başlıklar yerine farklı bölümler içerisine serpiştirilmiş alt başlıklar *arasından* tespit edilmesi gerekti.

Yine bu fetvaları tararken yöntemimiz Fetâvâ-yı Ali Efendi ve Fetâvâ-yı Fevziyye'de olduğu gibi sağır, sağire, emred, sabi kavramları üzerinden gitmek oldu. Abdürrahim Efendi'de de özellikle aile hukukunu ilgilendiren bölümlerinde yer alan çocuk konulu fetvaları değerlendireceğiz. Bu bölümler içerisinde tekrar eden, birbirinin neredeyse aynısı olan fetvalardan seçme yaparak, 300 fetvayı inceledik.

Fetâvâ-yı Ali Efendi'de bulunan yaklaşık 425 adet çocuk konulu fetvadan ise aile hukuku ve vesayet konularını ilgilendirenleri incelemiş olduk.

Fetâvâ-yı Ali Efendi'nin tamamında yer alan kız ve erkek çocuk olarak konulu fetvaları sayısal olarak karşılaştırdığımızda sağır ifadesi sağireden daha fazla geçtiğini görmüş olduk. Bunun nedeni dildeki eril ifadenin kimi zaman her iki cinsi de kastediyor olmasındandır. *Sağır* ile genel anlamda çocuk kastedilmektedir. Mecmua içerisinde çocuğa ilişkin fetvalar çeşitli bölümlere dağılmış bulunurken özellikle belli bölümlerde bu fetvalar yoğunlaşmaktadır. Çocuk konulu fetvalar en çok *Kitabu'l-Vesaya*'da yer almaktadır. İkinci ve üçüncü sırada ise *Nikah* ve *Talak* bölümleri

Fetvasında Yeni Bir Klasik Olarak Minkârizâde Yahya Efendi'nin Fetâvâsı" başlıklı devam etmekte olan doktora çalışması esnasındaki ilk bulgularından hareketle kaleme alınmış bir makalesidir.

⁷⁴ Ahmet Özel, *Haneî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, Ankara 2014, s.334-335.

⁷⁵ Arslan, *a.g.m.*, s.134.

gelmektedir. Bu, üç şeyhülislama ait fetvaların birlikte incelenmesiyle, Osmanlı tarihinin “klasik dönemi” içerisinde yer alan 17. Yüzyılın ikinci yarısında verilen fetvalardaki sürekliliğin de böylelikle görülmesi hedeflenmektedir.

1.4. İSLAM’DA VE OSMANLI HUKUKUNDA ÇOCUK

İslam hukuk düşüncesinde baştan beri ayrıntılı bir çocuk hukuku teorisi mevcuttur. İslam hukuk düşüncesinde insanlar, doğum ve yetişkinlik arasındaki gelişim döneminde üç aşamadan geçerler: çocukluk (küçüklük), buluş ve rüşd.⁷⁶ İslâm hukukunda doğumdan başlayıp ergenlik çağına gelinceye kadarki döneme çocukluk, bu dönemi yaşayan kimseye de çocuk denilmektedir.⁷⁷

Çocuğun yaşıyla ilgili kullanılmakta olan farklı kavramlar çocuk hukukunun sınırlarını tespit açısından kolaylık sağlamaktadır.⁷⁸ İslam hukuk literatüründe dilimizde çocuk anlamına gelen sabî, tıfl, gulâm ve sağır şeklinde birden fazla kavram yer almaktadır. İncelediğimiz Osmanlı fetvalarında insan yaşamının ergenlikten önceki dönemini yani çocukluğu ifade eden kavram olarak birkaç istisna dışında sağır kavramı kullanılmaktadır.

Osmanlı hukuk metinlerinde de çocukluğun sınırları İslam hukukunun buluş ile çizilen çocukluk sınıрыdır. Buluşa ulaşmış çocuklar fetvalarda, artık yetişkin olduklarını ifade edecek şekilde kebir/kebire olarak ifade edilmektedir. İşte fetva mecmualarında buluşa kadarki süreçte çocuğu ilgilendiren konularda verilen fetvalar çalışma alanımızı oluşturmaktadır

1.4.1. Temyiz

İslam hukukunda bebeklikten yedi yaşa kadar olan çocukluk dönemine temyiz denilir. Temyiz fıkıh terimi olarak insanın söz ve davranışlarının sebep ve sonuçlarını idrak edebilme ve bu idrake uygun biçimde iradesini kullanabilme gücünü ifade eder. Temyiz kudretine sahip kişiye mümeyyiz denilmektedir.⁷⁹ Çocuk, temyiz öncesi döneminde zarar ya da menfaatinin bilincinde değildir. Temyiz öncesi dönemde çocuk

⁷⁶ Oğuzhan Tan, “Childhood and Child Marriage in Islamic Law”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C.XXII/ 2, 2018, s. 786.

⁷⁷ Mehmet Akif Aydın, “Çocuk”, *DİA*, C.VIII, Ankara 1993, s. 361-363.

⁷⁸ Topal, *a.g.m.*, s.257.

⁷⁹ İbrahim Kafi Dönmez, “Temyiz”, *DİA*, C.XL, İstanbul 2011, s. 437-439.

hukuki fiillere muhatap olması bakımından *gayr-i mümeyyiz* olarak tarif edilir. Buluğuna kadar olan ki temyiz döneminde ise çocuk etrafında olup bitenleri idrak etmeye, faydalıyı zararlıdan ayırt etmeye başlar.⁸⁰

Yedi yaşından itibaren aklî melekeleri belli bir seviyeye ulaşan çocuk eksik eda ehliyetine sahip olur ve *mümeyyiz* çocuk olarak adlandırılır.⁸¹ Mümeyyiz çocuğun mali sonuçları olan hukuki tasarrufları lehine olacak işlemler, aleyhine olacak işlemler ve hem lehine hem aleyhine olacak işlemler olarak üçe ayrılmaktadır. Bunların ilki malvarlığından bir eksiltme yapmaksızın artış meydana getiren hibe, vasiyet, hediye sadaka kabulü gibi işlemlerdir. Aleyhine olanlar malvarlığından eksilmeye sebep hibe, vasiyet, vakıf ve boşama gibi tasarruflardır. Kanuni temsilcisinin onayı olsa bile geçersiz sayılmaktadır. Hem menfaatine hem de zararına olma ihtimali içeren satım, kiralama, ortaklık sözleşmeleri ve evlilik sözleşmesi gibi işlemler ise kanuni temsilcisinin onayıyla geçerlilik kazanmaktadır. İncelediğimiz fetvalarda çocukların temyizine ilişkin ifadeler daha çok evlilik konusunda ve kız çocuklar hakkında kullanılmaktadır. “*Hind-i sağire-i mümeyyize nefsi velisi izinsiz küfüvi olan Amr’a mehri misliyle tezvic eylese nikah-ı mezbur olur mu?*”⁸² şeklindeki sorularda olduğu gibi çoğunlukla evlilik sözleşmeleri ile alakalıdır.

1.4.2. Buluğ

İslam hukukunda çocukluk, doğumla başlayan ve ergenlik dönemine kadar devam eden sürece denir. Bu dönemi yaşayan kimseye de çocuk denmektedir.⁸³ Çocuğun cinsî ve bünyevî olarak ergenlik dönemine ulaşması buluğ olarak tarif edilir. Buluğ bazen yaş ile bazen de buluğun alametleri ile gerçekleşir. Kızlar için buluğun alametleri adet görme, ihtilam olma ve hamilelik iken erkekler için ihtilam olma ve hamile bırakmadır.⁸⁴ Bu alametlerin görüldüğü kimseye baliğ/a olarak adlandırılır. Bulûğa eriştikten itibaren dinî, hukukî ve cezâî mesuliyetler başlar.⁸⁵ Osmanlı hukukunda da çocukluğun bitişi ve yetişkinliğe geçiş bulûğ ile olur. Fetva

⁸⁰ Topal, *a.g.m.*, s.257.

⁸¹ *a.g.m.*, s.258.

⁸² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahim I*, İstanbul 1243/1827, s.153.

⁸³ Aydın, *a.g.m.*, 361.

⁸⁴ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s. 127.

⁸⁵ Ali Bardakoğlu, “Bulûğ”, *DİA*, C.VI, İstanbul 1992, s. 413.

mecmualarında erkek çocuğun ihtilâm olarak, kız çocuğun ise adet görerek bulûğa ulaştığını belirten çok sayıda fetva yer almaktadır. *Kitabu'l- hacr* başlığı altında bulûğun sınırlarına ilişkin fetvaların yer alır. Bu fetvalardan hareketle alt ve üst yaş sınırı belirlenebilmektedir. Bâliğ olabilmek için asgari yaş sınırı kız çocuklar için dokuz, erkek çocuklar için on iki, azami yaş sınırı ise fıkıhçıların büyük çoğunluğuna göre on beş şeklindedir. Bulûğ alametleri görülmeyen bir çocuk on beş yaşına ulaştığında hükmen bâliğ sayılmaktadır. Ancak Hanefî mezhebinin kurucusu Ebu Hanife'nin görüşüne göre azami sınır erkek çocuk için on sekiz, kız çocuk için ise on yedi şeklindedir. Osmanlı şeyhülislamı arasında da bulûğun azami sınırına ilişkin görüş farklılıklarına rastlanmaktadır. 16. Yüzyıl şeyhülislamlarından Ebussuud Efendi'ye göre kadınlar için hükmi bulûğ yaşını Ebu Hanife'den gelen görüşe göre on yedidir.⁸⁶ Çatalcalı Ali Efendi ve Menteşzâde Abdürrahim Efendi bulûğa hükmedilecek azami sınır hakkında kız ve erkek çocuk için on beş yaş şeklinde fetva vermişlerdir. On beş yaşını tamamlayan erkek çocuğun ve aynı şekilde on beş yaşını dolduran kız çocuğun bulûğuna hükmedilmesine ilişkin soruya hükmedileceği cevabı verilmiştir. Buna göre ihtilâm olma ve adet görme söz konusu olmasa da on beş yaş bulûğ için üst sınırdır. Ali Efendi, on iki yaşında bir kız bulûğa erdiğini ikrar etmemiş olsa, sadece yaşını doldurmuş olmasıyla bulûğa erişmiş olmayacağı cevabını vermiştir. Bulûğa erdiğini beyan etmesi gerekmektedir. On iki yaşındaki erkek çocuk "*İhtilâmla bâliğ oldum*" diye ikrar etse geçerli olacaktır ama on yaşındaki bir erkek çocuğun "*bâliğ oldum*" ikrarı geçerli olmaz.⁸⁷ Keza on iki yaşında bir çocuğun ikrarı geçerli olurken sekiz yaşında olan bir çocuğun "*balığ oldum*" ikrarı geçerli olmaz.⁸⁸ Bunlar belirlenen asgari yaş sınırının altında kalan çocukların ikrarları olduğundan fetvalarda geçerli sayılmamaktadır.

Çocukların bulûğa eriştiklerine dair ikrarlarında o vakitte kaç yaşında oldukları ile beraber vücutlarının bulûğa elverişli olup olmadığına bakılması bedensel gelişimin dikkate alındığı göstermektedir. Bu duruma "*On iki yaşını tekmiî edip cüssesinin bulûğa tahammülü olan Zeyd "İhtilam ile balığ oldum" deyu ikrar edip ba'dehu*

⁸⁶ Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuud Efendi ve Fetvâları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 2007, s.100.

⁸⁷ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi II*, s.661.

⁸⁸ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.387.

Hind'i tezevvüc eylese akd-i mezbur sahih olur mu?" şeklinde sorulan fetva örnek oluşturmaktadır.⁸⁹ Kız çocuk için ise dokuz yaşını doldurmuş cüssesinin de buluğa tahammülü varsa *"hayız görüp bâliğa oldum"* diyerek ikrarda bulunması geçerlidir. Öyle ki *"Hayz görüp baliğa oldum"* diye ikrar edip kendini dengi bir kimse ile evlendiren küçük kızın cüssesinin buluğa tahammülü olup olmayacağına bakılarak yakın velisi olan ninesinin bu akdi bozamayacağı görülmektedir.⁹⁰ Bu cüssesindeki gelişimden hareketle bulûğu ile alakalı beyanının geçerli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bâliğ olduktan sonra kendi kuracağı evlilik akdi geçerli olmaktadır.

1.4.3. Rüşd

Çocukluk cinsel gelişme ile sona eriyor olsa da fikri bir gelişmeyi ifade eden rüşd yani reşit olma bulûğdan sonraya kalabilir. Rüşd fıkıhta, kişinin mallarını, din, akıl, mantık ve iktisat prensiplerine uygun olarak koruyup harcaması olgunluğuna sahip olması anlamına gelmektedir.⁹¹ İslâm hukukunda bulûğ ve rüşd birbirinden ayrı tutulmaktadır. Rüşd kişinin malî tasarruflarında tam serbestliğe ulaşabilmesi için bulûğun yanı sıra ulaşılması gereken bir dönemdir. Klasik fıkıh metinleri çocukların bulûğ yanında rüşde ulaşp ulaşmadıklarını anlamak adına çocukların mali tasarruflarının denetleneceği bazı fırsatların çocuklara verilmesini salık verir. Akranları arasında denenen bu çocuk tasarruflarında aldanmadığı takdirde reşid olduğuna hükmedilebilir.⁹²

İncelediğimiz mecmualarda yer alan fetvalarda da bulûğ ve rüşd ayrımı görülmektedir. Çocuğun rüşdüne değinen bir fetvada on beş yaşını tamamlayan ancak rüşdü bulunmayan bir kızın *"bâliğa oldum"* diyerek vasisi elindeki malını alamayacağı görülmektedir. Erkek çocuk için de aynı durum geçerlidir. Çocukların vasilerinin korumasında bulunan mallarını alabilmeleri bulûğ ve rüşd dönemine ulaşmaları ileldir. Örnekteki fetvada görüldüğü üzere reşit olma durumu malî tasarruflar söz konusu olduğunda aranmaktadır. Bâliğ olan bir çocuğun vasisinden yana şikayetçi olarak çocukluğunda vasisinin elinde tuttuğu malını vermediği iddia

⁸⁹ *a.g.e.*, s.24.

⁹⁰ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.102,

⁹¹ Saffet Köse, "Rüşd", *DİA*, C. XXXV, İstanbul 2018, s.298.

⁹² Bardakoğlu, *a.g.m.*, s.414.

ettiği bir fetvada vasi “*Sen baliğ ve reşid olduktan sonra ben meblağ-ı mezbûru tamamen sana verdim*” diyerek iddiayı reddetmektedir. Burada vasinin çocuğun malını vermek için yalnızca bulûğu değil rüşdünü de beklediği görölmektedir.⁹³

⁹³ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.471.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FETVA MECMUALARINDA ÇOCUKLARIN BAKIMI VE KORUNMASI

İnsan yaşamının çocukluk dönemi kendine has fiziksel özellikleriyle yetişkinlikten ayrı olarak, ilgiye muhtaç bir dönemdir.⁹⁴ Çocuklar normal şartlar altında kendi ebeveynlerinin himaye ve velayetleri altında yaşamlarını sürdürürler.⁹⁵ Osmanlı toplumunda yüksek ölüm oranları ile çocuklar erken yaşta anne ve babasız kalabilmekteydi.⁹⁶ Parçalanmış ya da dağılmış ailelerin çocuklarının, anne babasından birini ya da her ikisini kaybetmiş çocukların bakılıp gözetilmesi gerekmektedir. Yaşlarının küçük olması sebebiyle korunma ve himaye yönünden başkalarının velayet yahut vesayetlerine ihtiyaçları vardır.⁹⁷ “Çocuklar hukuki olarak tam ehliyet sahibi olmadıkları için, kendi menfaatlerini korumaya çalışsalar dahi kanundan kaynaklanan zorunluluklar sebebiyle bunu velileri veya vasileri aracılığıyla yapma mecburiyetleri vardır.”⁹⁸ Osmanlı aile hukukunda çözölen ve dağılan ailelerde çocuklara bakım ve korunma için tek taraflı bir sorumluluk öngörölmemektedir. Sorumluluk iki taraf için de paylaştırılmaktadır. Çocuklara bakıp gözetme koruyup terbiye etme sorumluluğu için üçayaklı bir sistemin varlığından söz edilebilir. Bu üçlü yapı çocuklar için, bebeklikten itibaren temel bakımlarını kendilerinin görebileceğı kadarki süreç için hıdâne, şahıs hukukuyla ilgili tasarrufların sorumluluğu için velâyet ve mal varlıklarının korunmasına yönelik olarak vesâyet şeklindedir. Bu sistemin işleyişı hakkında yaşanan sorunlar ilgili fetva mecmuaları üzerinden görölebilmektedir. Çocukların yeme içme, giyim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması ise nafaka başlığı altında incelenmektedir. Anne babası hayatta olmayan yahut ayrılan çiftlerin çocuklarının nafaka konusunda yaşadıkları sorunlara çözüm olarak verilen fetvalar toplumda bu konuda yaşanan sıkıntılara işaret etmektedir.

⁹⁴ Araz, *a.g.e.*, s.33.

⁹⁵ Topal, *a.g.m.*, s.260.

⁹⁶ Araz, *a.g.e.*, s.51.

⁹⁷ Topal, *a.g.m.*, s.260.

⁹⁸ *a.g.m.*, s.260.

Çözülen ailelerdeki çocuklar için ilk mesele bu çocukların temel bakımının kimin sorumluluğuna verileceğidir. Çocukların bakım ve gözetimlerindeki koruyucu üçlü sistemin ilk ayağını teşkil eden bu konuyu hıdâne başlığı altında ele alabiliriz.

2.1. HİDÂNE

Hıdâne sözlükte bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek gibi anlamlara gelmektedir. Küçük çocukların anne babaları ayrılması yahut ölmeleri durumunda bu çocukların bakım ve gözetilmesi sorumluluğu İslam hukukunda hıdâne olarak isimlendirilmektedir. Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kişiye hâdın (hâdine) denilmektedir. İslam hukukçuları hıdânenin bir hak mı sorumluluk mu olduğunu, hak ise anneye mi çocuğa mı ait olduğu konusunu tartışmışlardır. Ebussuud Efendi hem anneye hem çocuğa ait bir hak olduğu üzerinde durmuştur. Çocuğun bakımını üstlenen hâdın için hıdâne hakkı sorumluluğu da beraberinde getirmektedir.⁹⁹

Eşlerin ayrılması durumunda çocuklar için özellikle hıdânenin devreye girmesi fıkıh metinlerinde konunun boşanma konusu altında yer almasında da açık bir şekilde görülmektedir. Anne babaların boşanmaları durumunda çocukların kiminle kalacağı, bu sorumlulukta kimin öncelikli olduğu ve bu hakkı elinde bulunduranların hangi sebeplerle kaybedeceği fıkıh metinlerinde temel bir problemidir.

2.1.1. Mutlak Hâdine: Anneler ve Ailenin Kadınları

Bir çocuğun hıdânesi yani temyiz yaşına kadarki bakımına en layık kişi, ister çocuğun babası ile nikahı devam etsin isterse nikahı son bulmuş olsun, çocuğun annesidir.¹⁰⁰ Bu, kadının çocuğu dünyaya getirme ve küçük çocukların bakımı için hem fiziksel hem duygusal olarak donatılmış olduğu düşünüldüğü içindir. Müftüler anneler ve çocuklar arasında “eksiksiz bir sevgi” bağı olduğunu ifade etmektedir.¹⁰¹ Yukarıda veliler ve vasiler konusunda izah edildiği üzere çocukların Annenin çocuğunun hâdinesi durumundayken ölmesi halinde başta teyze olmak üzere kadın akrabalara geçiyor olmasında küçük çocukların kadın şefkatine ve bir kadının

⁹⁹ Ali Bardakoğlu, “Hıdâne”, *DİA*, C. XVII, İstanbul 1998, s.467

¹⁰⁰ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s.106.

¹⁰¹ Judith Tucker, Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye’si ve Filistin’inde İslam Hukukuna Göre Annelik, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul 2000, s. 222.

bakımına ihtiyaç duyuyor olması etkili olmaktadır.¹⁰² Nitekim hıdâne sözcüğünün içerdiği anlamlar ile “kadının, çocuğunu –tıpkı bir kuşun, yumurtalarını kanadının altına alması gibi- bir tarafında taşıması” arasında bir benzerlik kurulmaktadır.¹⁰³ Anne yahut kadın yakınların hıdâneye öncelikli görülmesi de bu sebeplerdendir. Hıdâne sorumluluğuna alınan bebek ya da küçük çocuk olan mahdûn, hâdinesi yanında sürekli kalacak, onun tarafından beslenip bakılacak ve gözetilip terbiye edilecektir.

İncelediğimiz fetva mecmualarında hıdâne konusuna işaret eden fetvalarda İslâm hukuku prensiplerince uyumlu olarak, şayet hayatta ise hıdânenin anneye verildiği görülür. Hıdâne konusunda fetvalarda öne çıkan husus bu hakkın anne yoksa anneanne gibi kadınlara öncelikli olarak verilmesidir. *Hind-i sağırenin nisvândan hâdine-i uhrâsı olmamakla* diye başlayan fetvalar bu hakkın kadınlar için öncelikli olduğunu göstermektedir.¹⁰⁴ Maksat, çocukların özellikle anne tarafından kan bağı olan kimselerle ve mümkünse kadın birinin hıdânesinde büyümesinin sağlanmasıdır. Babanın sağ olması durumunda hıdâne hakkının anneanneye verilmesi ¹⁰⁵ gibi fetvalar da yine bu durumu teyit eder niteliktedir. Bir adam karısını boşadığında, dört beş yaşlarındaki oğlunu terbiye etmek üzere çocuğun annesine hıdâne hakkını vermemezlik edememektedir. Anne tarafından kadın yakınların bulunmaması halinde hıdâne sorumluluğu baba tarafından kadın yakınlarla geçmektedir. Annesi yabancıyla evlenen çocuğun kadınlardan tek yakını amcasının kızı ise hâkimin görüşüyle bu kadın çocuğu annesinden kendi terbiye ve korumasına alabilir.¹⁰⁶

Hıdâne konusundaki fetvalarda kız ya da erkek çocuk için hıdâne hakkının kime ait olduğu hakkında adeta kıyasıya bir karşılaştırma söz konusudur. Hıdâne hakkındaki bu öncelik mücadelesi pek çok fetva üzerinden görülmektedir. Küçük bir çocuğun hıdânesinde anneannesinin mi yoksa babaannesinin mi *mukaddem*¹⁰⁷ olduğu

¹⁰² Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.132.

¹⁰³ İrem Karakoç, “Bir İslâm Hukuku Müessesesi Olan Hıdâne Hakkının ve Osmanlı Aile Hukuku’nda Uygulanışının İzmir Şer’iyye Sicillerinde Yer Alan Bir Karar Örneği Üzerinden İncelenmesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIX/3, Ankara 2015, s. 155.

¹⁰⁴ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.161.

¹⁰⁵ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.85.

¹⁰⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.290.

¹⁰⁷ Mukaddem: önde bulunan, ileride olan. Şemsettin Sâmî, *Kamus-ı Türki*, Dersâadet 1317, s. 1389.

sorusu bu durumu örnekler niteliktedir.¹⁰⁸ Aynı şekilde hıdâne hakkındaki bu öncelik için hala ve teyze karşılaştırılmaktadır.¹⁰⁹ Anneanne ile babasının babası olan dedesinin kız kardeşi¹¹⁰ karşılaştırılmaktadır. Kız çocuk için hıdâne hakkı baba bir erkek kardeşine ait olmayıp ana bir erkek kardeşinindir.¹¹¹ Aynı anne babadan olma kız kardeş, anneanne yerine küçük çocuğun hıdâne hakkına sahip olacaktır. Ölen kocasından olan küçük oğlunu, hıdâne hakkına sahip olarak terbiyesinde bulunduran bir anne, çocuğa yabancı biri ile evlendiğinde çocuğun hıdâne hakkının babaannesine mi halasına mı geçeceği de sorulmaktadır. Bu hak babaanneye verilmektedir.¹¹²

Hıdâne söz konusu olduğunda fetvalarda tek tek önceliğin kime ait olduğunun soruluyor olması günlük hayatta konu ile alakalı durumların sıklık yaşanıyor olmasına mı işaret etmektedir? Bu denli sıklıkla karşılaştırma sorularının sorulması günlük hayatta bir rekabetin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Çocukların kadın yakınları her zaman çocukların hıdânesini kabul etmemektedir. Hıdâne sorumluluğu hâdın olan kişiye mali sorumluluk yüklememekle beraber çocuğun bakım ve ilgisi ciddi bir emeği gerektirmektedir. Halasından başka kimsesi olmayan bir kızı, halası hıdânesine almak istemediği fetvada görüldüğü üzere hıdânesine almak hususunda öncelik yarışına girenler olduğu gibi bunu kabul etmeyenler de olmuştur.

Erkeklerin çocukların yalnızca velisi olmalarını gerekçe göstererek kadın hâdînelerden çocukları almalarına müsaade edilmemektedir.¹¹³ Erkeklerin çocukları terbiyelerine alabilmeleri kadınlardan bir yakınları bulunmaması sebebiyledir. Küçük bir kızın yakını olan bütün kadınlar kıza yabancı birileri ile evli olduklarından baba-bir erkek kardeşinin kızı hıdânesine alabilmesi fetvası söz konusudur. Tüm kadın yakınları hıdâne hakkı için şartları sağlamadığı durumda bu sorumluluk erkek birine verilmektedir.¹¹⁴ Bir fetvada da çocuğun annesi dururken dayısı “*Elbette Amr’ı bana*

¹⁰⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.285.

¹⁰⁹ *a.g.e.*, s.285.

¹¹⁰ *a.g.e.*, s.285.

¹¹¹ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.159.

¹¹² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.285

¹¹³ *a.g.e.*, s.287.

¹¹⁴ *a.g.e.*, s.286.

ver, bende dursun.” diyerek çocuğu almaya çalışmakta, fetvanın cevabında buna izin verilmemektedir. Ancak anneleri çocuklara yabancı biri ile evlendiğinde kadın bir yakın olmaması durumunda çocukların dayısı kendi terbiyesine alabilmektedir.¹¹⁵

Çocuğun hıdânesini kimin alacağı konusunda kadınlar arasında karşılaştırma yapılırken benzer şekilde çocukların terbiyesi konusunda kimin öncelikli olduğu konusunda erkekler arasında da karşılaştırma yapılmaktadır. Bir fetvada annesi ölen küçük bir çocuğun terbiyesinde sorumlunun, çocuğun dayısının oğlu mu yoksa annesinin babası mı olacağı sorulmaktadır. Sorumluluk annesinin babası olan dedesine verilmektedir.¹¹⁶ Küçük bir erkek çocuğun *nisvandan kimesnesi olmayıp ricalden* annesinin babası ve ana-baba bir amcası olsa terbiyesi amcasına verilmektedir.¹¹⁷ Annesiyle kan bağına sahip kadın yakınların öncelendiği fetvalardan farklı olarak erkek yakınlar arası karşılaştırmada çocuk babası tarafından amcasına verilmektedir. Çocuğun terbiyesi ve velisi olma sorumluluğu amcasında birleşmiş olmaktadır. Fetvalarda, babası ölmüş çocukların kadın hâdineleri bulunmadığı durumlarda onları terbiyesine alan erkekler arasında amcalar çoğunluktadır. Böylesi durumlarda en yakın velilerinin amcaları olmalarından kaynaklı olarak çocukları terbiyelerine almaktadırlar.

Çocukların bakımında, bakımı söz konusu olan erkek çocuklar olduğunda fetvalarda hıdâne ibaresi yerine *terbiye* ifadesi geçmektedir. Terbiye Arapça *rabv* kökünden türetilmiş bir sözcük olarak çocuğu veya ekini besleyip büyütme, geliştirmek anlamına gelmektedir. Yetişme ve gelişme tüm canlılar için ortak bir özellik olması yanında terbiye daha çok insan hakkında kullanılan, insanın beden, zihnen ve ahlaken gelişip olgunlaşmasını ifade eden bir terim haline gelmiştir.¹¹⁸

Yedi yaşını dolduran küçük oğlu ve altı yaşındaki küçük kızı hıdânesi altında olan bir anne, çocuklara yabancı biri ile evlendiğinde küçük kızın baba-bir ablasından başka kimsesi olmadığında çocuğun durumunun ne olacağı da fetvalarda yer alan

¹¹⁵ *a.g.e.*, s.290.

¹¹⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.285.

¹¹⁷ *a.g.e.*, s.285.

¹¹⁸ Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, *DİA*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s.515-523.

hususlardan biridir.Bu durumda kız çocuğunu ablası, erkek çocuğu ise amcaoğlu hıdânesine/terbiyesine alabilir¹¹⁹ fetvası verilmiştir. Kız çocuğu, kendine nikah düşen amcaoğlunun korumasına girmemiş olmaktadır. Erkek çocuk da istiğnâ yaşına ulaşmışken kadın bir koruyucuya olan ihtiyacı azalmış olmaktadır. Aynı ayrı korumaları altına gidebilecek kişilerin zikredilmesi bu duruma işaret etmektedir.

Hıdâne sorumluluğu verilen kimseler, hâdinesi oldukları çocukların evi olması halinde çocuklara bu evde bakabileceklerdir. Hâdinler, çocuklara babalarından kalan evlerde bakarken, çocukların vasisi olan kimselerin bu evlerde bakmasını engellemeye yönelik telkinlerini içeren fetvalar bulunmaktadır. Vasilerin temel gerekçesi “*Sen Zeynep’i kendi menziline götür, onda terbiye eyle. Ben Zeynep’in menziline ahara icar ederim.*” gibi ifadelerden anlaşıldığı üzere çocukların evini kiralayarak vesâyetinde bulunan maldan çocuk lehine kâr elde etmeye çalışmaktır.¹²⁰

2.1.2. Hıdâne Hakkının Sâkıt Olması

Bir çocuğun hâdinesi olacak kişinin hıdâne görevini alabilmesi için kadın yakın olmak yanında pek çok şartı da sağlıyor olması gerekmektedir. Çocukların anneleri hayatta iken, hıdâne hakkını elinde bulundurma şartlarını sağladıkları müddetçe çocuklarını yanlarında tutabilmektedir. Annelerin hâdine oldukları müddet içerisinde ölmeleri halinde çocuğun kadın yakınları varsa sorumluluk bu yakınlarına geçmektedir. Annesi ölen küçük çocukları teyzeleri babalarından alıp hıdânesine alabildikleri şeklindeki fetvalar bu durumu örneklemektedir.¹²¹

Anne hayattayken hıdâne hakkı, bu hak için sorun teşkil edebilecek durumlarda elinden alınabilmektedir. Fetvalarda bu hıdâne hakkının kaybı hakkın sâkıt¹²² olması şeklinde ifade edilmektedir. Bir başka erkekle evlilik kurması halinde çocuğun yakınları anneden bu hakkı alma çabasında olabilmektedir. Ancak hâdine annenin çocuğunu emzirmemesi bu hakkın elinden alınması için bir sebep teşkil etmemektedir. Babalar, hıdâne hakkını sâkıt edecek bir durum gerçekleşmediği takdirde annelerden çocukları alamamaktadır. Boşandığı karısından, küçük kızını *hakk-ı hıdanesi sâkıt*

¹¹⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.287.

¹²⁰ *a.g.e.*, s. 290.

¹²¹ *a.g.e.*, s.290.

¹²² Sâkıt; düşen, düşmüş, Şemsettin Sâmî, *a.g.e.*, s. 700.

olmadan almak isteyen baba için kızını alamayacağı yönünde verilen fetva bunu göstermektedir.¹²³ Bu fetvada kızın annesinden kızı alabilmek için bir gerekçeye sahip değildir. Anne dışında hâdine olmuş diğer kadın yakınlar için de aynı şartlar geçerlidir. Hıdâne hakkını düşürecek sebepler oluştuğunda çocuklar bu yakınlarının elinden alınabilmektedir.

Erkeklerin çocuğu terbiye etme hakkını almasına mani olacak sebepler bulunmaktadır. Ahlaki zaaflarının olması, hal hareketlerinin bir çocuğun terbiye edilmemesine uygun görülmemesi sebebiyle çocukların bakımı sorumluluğu babasına veya erkek yakınına verilmemektedir. “Zeyd-i sağıri validesi Hind bi hakkın hıdane imsak üzere iken Hind nefisini sağıre ecnebi olan Bekir’e tezvic ettikte Zeyd’in nisvandan kimesnesi olmayıp veliyi akrebi li ebeveyn ammi Amr, Zeyd’i Hind’den almak istedikte Amr-ı mezbur fasit olup emin olmamakla hâkimü’ş-şer’ sağıri Amr’a vermeyip bir emineye hıfz ettirmeye kadir olur mu?” sorusu sorulmuştur.¹²⁴ Bu fetva sorusunda annesi yabancıyla evlenen bir çocuğu hıdânesine alacak bir kadın yakını da yokken amcası onu almayı istemiştir. Fasit yani güvenilir olmayan ve kötü olarak tarif edilen amcaya verilmeyip hâkimin “emine” olarak tasvir edilen birinin korunmasına vermesi yönünde fetva verilmiştir. Çocuğun yine güvenilir kadın birinin korumasına alınması yönünde sorun çözümlenmiştir. Çocukların güvenilir kadınlar eline verilmesi farklı fetvalarda da karşımıza çıkmaktadır. Annesi çocuğa yabancı biriyle evlenen ve kadınlardan kimsesi olmayan çocuğun amcası “mevsuk biha¹²⁵ Emine hatun yedine vaz’ ettirmeye kadir olur mu”? şeklinde sorulmuş, müftî cevaben durumu hâkim görüşüne bırakmıştır.¹²⁶ Amca, kendisindeki ekonomik vb. sebeplerden kaynaklı kendi terbiyesine almayarak güvenilir bir kadının korumasına vermek istemiş olabilir.

Hıdane hakkını düşüren sebepler bir bakıma hâdine olan kimsenin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini de göstermektedir. İncelediğimiz fetva mecmualarında hâdinelerin hıdâne hakkını kaybetmelerinde söz konusu olan gerekçelerin neler olduğuna ana hatlarıyla aşağıda değinebiliriz.

¹²³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.288

¹²⁴ *a.g.e.*, s.287.

¹²⁵ Mevsuk: inanılır, itimat ve emniyet olunur, emin. Şemsettin Sami, *a.g.e.*, s.1425.

¹²⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.287.

2.1.2.1. Babanın Çocuğunun Ziyan Olmasından Endişe Duyması ve Annenin Fuhşu

Çocukların hıdâne ile yanlarında kaldıkları annelerinin gayriahlaki yapısı ve tasvip edilmeyecek eylemleri hıdâne hakkının sorgulanmasına yol açmaktadır. Babalar yahut diğer yakınlar çocukların, annelerinin içinde bulunduğu durumdan etkileneceklerinden ve ihmal edilmelerinden endişe duymaktadır. Annenin düşüp kalktığı kimseler de çocuklar için bir tehdit oluşturabilecektir. Annelerin rahatsızlık uyandıran durumları fetvalarda, kötü hal içerisinde bulunma, facire olma, fuhşu bilinme gibi ifadelerle tarif edilmektedir. Zina fiiline işaret eden bu ifadelerle tarif edilen anneler hıdâne hakkını kaybedecektir. Nitekim bu anneler, çocukla ilgilenmesi gereken vakitlerini ev dışında geçirmekte ve çocukları ihmal etmektedir. Yahut da küçük çocukları gittikleri yanlış mekanlara sürüklemektedir. Çocukları ihmal etmeleri yanında ahlaki zaafları da çocukların anne yanında almaları gereken terbiyeye engel teşkil etmektedir.

Bir fetva sorusunda, iki üç yaşlarındaki oğlunun hıdâne hakkını elinde bulunduran ancak fâcire¹²⁷ olup başka yerlerde yatarak çocuğunu evde yalnız bırakan anneden, boşandığı kocası çocuğunu hâkim kararı ile alabileceği sorulmuştur.¹²⁸ Yine başka bir fetvada “*Hind zevci mutallıkı Zeyd’den olan sağire kızı Zeynep’i bi hakkıl hıdane terbiye ederken ekser-i evkatta yabanlarda gezip sağireyi yalnız terk edip zayi’ olmak ihtimali olacak, Zeyd Zeynep’i Hind’den almaya kadir olur mu?(Kadın boşandığı kocasından olan küçük kızını hıdâne hakkıyla terbiye ederken vaktinin çoğunu dışarıda gezerek kızını ihmal etmesiyle kızın babası kızı annesinden alabilir mi?)*” şeklinde sorulmaktadır. Bir anne fuhşu ve su-i hali olup namahrem odalarına gitmekte, yanında üç yaşındaki küçük kızını da götürmektedir. Tüm bu durumlarda anne sahip olduğu hıdâne hakkını kaybedecek, babalar ihmal edilen çocukları hıdâne olan annelerinden “*Ben terbiye ederim.*” diyerek alabilecektir.¹²⁹ Ancak aynı durumdaki bir çocuğu, babasının babası olan dedesinin alabilmesi için *ra’y-i hâkimle (hâkim kararıyla)* alabilir mi kaydı koyulmuştur.¹³⁰

¹²⁷ Facire: fık ve fücür sâhibi, zinâ ve işret gibi menhiyyâtı mürtekib. Şemsettin Sâmî, *a.g.e.*, s. 976.

¹²⁸ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.161.

¹²⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.288.

¹³⁰ *a.g.e.*, s.288.

Boşandığı kocasından olan bir yaşındaki oğlunu hıdânesinde bulunduran bir anne ise levend odalarına gitmektedir. Levend terimi 16. ve 17. Yüzyıl kayıtlarında sıklıkla geçmektedir. Bu yüzyıllarda Osmanlı söz dağarcığında kullanımı ile ilgili olarak levend sözcüğünü Leclie Peirce, cinsel açıdan saldırgan erkek olarak değerlendirmektedir. Levend, bekar, içgüdü ve iştahın aşırılıklarına daha kolay kapılabilecek erkeği ifade etmektedir.¹³¹ Bu erkeklerin bir araya geldikleri odalar zaman içerisinde fesat yuvasına dönüşmüştür. Dolayısıyla hâdine bir annenin bu odalardaki fuhşunun ortaya çıkması neticesinde hâkim bu anneyi zindanda hapsedecektir. Çocuğun kadınlardan bir başka hâdinesi de olmadığından çocuğu babası kendi terbiyesine alacaktır.¹³² Ölen kocasından olan kızına hıdâne hakkıyla bakan bir annenin fuhşu ve çocuğu evde yalnız bırakarak farklı yerlerde dolaştığı ortaya çıkmıştır. Bu çocuğu teyzesi annesinden kendi yanına almak istemektedir.¹³³ Çocuğun ihmal edilme ve ziyan olması baba dışındaki yakınları da endişelendirmektedir.

Çocukların hâdineleri ile kaldıkları meskenlerden kaynaklı olarak babaların çocuklarını almak istediği fetvalar görülmektedir. Görece uzun olarak mecmualarda yer alan bu fetvalar anne babalarının ayrılmasından sonra hâdinesi olan annesiyle kalan, ancak annenin çocuğa yabancı biriyle evlenen çocuğu babasının istemesi hakkındadır. Çocuğa yabancı biriyle evli olmayan anneanne, annenin yaşadığı evden ayrı bir yerde çocuğu hıdânesi altında terbiye ederken kızın babası *“Hatice’nin meskeni olan beyt Hind’in menziline müstemilatından olmakla ben Zeynep’i Hatice’den alırım.”* diyerek kızı anneannesinden almak istemektedir.¹³⁴ Evlerin bitişik olması, annenin evlendiği yabancı kimsenin evinin bir parçası olması ihtimali bile babaların çocukları almak istemesine gerekçe teşkil etmektedir. Bu durum çocuğun ziyan olması endişesine işaret etmektedir. Bir başka fetva ise annesi çocuğa yabancı biri ile evlenen çocuğun hıdâne hakkının geçtiği anneannesinin çocuğa bakmayarak *kendi hacrında* terbiye etmeyip yabancılara terbiye ettirmesi ve *sağirin nısvândan*

¹³¹ Leslie Peirce, “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul 2000, s. 171.

¹³² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.288.

¹³³ *a.g.e.*, s.289.

¹³⁴ *a.g.e.*, s.288.

hakk-ı hıdâne sahibesi olmayacak durumda olması sebebiyle babasının çocuğu annesinden alması hakkındadır.¹³⁵ Annenin dini ve toplumsal ahlaki normların dışına çıkması ve çocukla ilgilenmesi gerekirken bu tür fiilleri ile çocuğu ihmal etmesi hıdâne hakkını kaybetmesine sebep olmaktadır.

2.1.2.2. Hâdın Olan Kişinin Hasta ve Yaşlı Olması

Çocukların bakım ve terbiyelerinin gerçekleştiği ortamın hem beden hem de ruhen sağlıklı olmalarını sağlayacak bir zemine sahip olması gerekmektedir. Bu, çocuğun bakımının gerçekleştiği evde fiziki şartların elverişliliği yanında bakımından sorumlu kimselerin fizyolojik ve psikolojik yeterliliği anlamına gelmektedir. Çocuğun hıdânesini elinde bulunduran kişilerin yaşlı, yatalak hasta ve matuh¹³⁶ olmaları çocukla sağlıklı bir şekilde ilgilenmelerinin önüne geçecektir. Bakıma muhtaç çocuklar için yaşlılık, hastalık ve bunaklık ciddi ihmal sebebi olacaktır. Çocuk bakımındaki olası ihmaller ise çocuk ölümüne kadar varan sonuçlar doğuracaktır. Çocukların hâdinesi olan kişilerin bu durumlara sahip olmasının oluşturduğu endişe çocukların kendilerinden alınmak istemelerine yol açmıştır. Özellikle babalar bu sebeplerden dolayı çocuklarını kendi yanlarına almaya çalışmaktadır. Fetvalar, hâdinesi yaşlı, hasta ve deli olan çocukların hâdinelerin elinden alınma taleplerini yansıtmaktadır. Bir fetvada küçük bir kızı hıdâne hakkıyla elinde tutan bir anne *anne pir ve ihtiyar olup asla harekete kadire olmayıp Zeynep'i hıfz ve terbiyeye kadire olmamaktadır*. Babası da küçük kızı hâkim kararı ile yanına almak istemektedir. Anneannenin “*Benim oğlumun cariyesi vardır. Hind'i cariyeye-yi mezbure görüp gözetir.*” Diyerek vermek istememesine karşılık fetvada buna müsaade edilmemektedir.¹³⁷ Bir başka fetvada ise, kadın yakını olarak babaannesinden başka kimsesi olmayan bir kız çocuğuna, babaannesi *meriza ve sahibetü'l-fıraş* yani hasta ve yatalak olması sebebiyle bakamamaktadır. Babası kızı babaannesinden alacak, babaanne “*Hakk-ı hıdane benimdir. Zeynep benim evimde dursun, cariyeye terbiye eylesin.*” diyerek kızı hıdânesinde tutamayacaktır.¹³⁸ Çocuklara bakamayan hâdineler, yine bir kadın olan

¹³⁵ a.g.e., s.288.

¹³⁶ Matuh: bunak, şuuru karışmış, anlayışı kıt, konuşması karışık, tedbiri bozuk olan kimse. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2005, s.357.

¹³⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s.289.

¹³⁸ a.g.e., s.289.

cariyelerin çocuklara bakabileceğini ileri sürmelerine rağmen onların bakımına müsaade edilmediği görülmektedir. Çocukların bakımında kadın himayesi ve şefkati ön plana çıkarılırken cariyelerin bakımına tevdi edilmemesinden de kadın hıdânenin çocuğa kan bağıyla yakınlığı olmasının öncelendiğini göstermektedir.

Babanın hâdinenin sağlığından kaynaklı çocuğu hâkim kararıyla hâdinenin kendisinden aldığı bir diğer fetva ise ma'tuh bir nine hakkındadır. Kadınlardan bir başka hâdinesi de olmadığından çocuğu babası ma'tuhe ninesinden almaktadır.¹³⁹ Kör bir anneannenin ise bir kız çocuğunu yetiştirmeye imkanı olmadığına hıdâne hakkını babaannenin hâkim kararı ile alıp alamayacağı da sorulmuştur.¹⁴⁰

Mecnun¹⁴¹ bir annenin çocuğun hıdânesine sahip olması da problemlili görülmüştür. *Mecnune* bir anne küçük kızının hâdinesi iken, deliliği sebebiyle çocuğun terbiye ve korunmasında yetersiz kalmakta, çocuğu dövmesinden kaynaklı çocuk ölüm tehlikesiyle karşı karşıya gelmektedir. Bu sebeplerden kaynaklı kızın babası hâkim kararıyla kızı annesinden alabilecektir.¹⁴² Hasta ve yaşlı hâdinelerden bu gerekçeyle çocuklar alınabildiği gibi mahkeme kayıtlarına yansıyan örneklerde bu haktan kendilerinin vazgeçtikleri de görülmektedir.¹⁴³

2.1.2.3. Din Farkı ve Çocuğun Başka Dine Ülfet Duyması Endişesi

Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlilikleri için dini serbesti söz konusudur. Müslüman bir erkekle gayrimüslim bir kadının evliliklerinin çözülmesi durumunda küçük çocukların hâdinesi olacak gayrimüslim anneler/hâdineler gayrimüslimlere ilişkin aile hukuku konulardaki fetvalarda sık sorulan sorulardan biridir. Bu soru(n) din farkının çocuğun hıdânesi için engel teşkil edip etmeyeceğidir.¹⁴⁴ Ehl-i zimme, hıdâne konusunda Müslüman ile aynı değerdedir.¹⁴⁵ Osmanlı aile hukukunda hâdinin zimmi ve gayrimüslim olmasına izin verilir. Gayrimüslim annesinin hıdânesinde iken çocuğun çeşitli ihtiyaçlarına sarf olunmak

¹³⁹ *a.g.e.*, s.289.

¹⁴⁰ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.160.

¹⁴¹ Mecnûn: Akıl hastası, deli. Sözleri ve davranışları normal olmayan kimse. Erdoğan, *a.g.e.*, s.351.

¹⁴² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.289.

¹⁴³ Araz, *a.g.e.*, s.58.

¹⁴⁴ bkz. Düzenli, *Gayrimüslimlere Dair Fetvalar*.

¹⁴⁵ Üsrûşenî, *a.g.e.*, s.106.

üzere babaları üzerine mahkemece nafaka takdir ettirilir. Nafakaları babaları tarafından karşılanan ve gayrimüslim hâdineleri ile kalan çocuklar zamanla dini idrak edebilecek bir döneme ulaşır. Fetvalarda çocuğun din mefhumunu ve din farkını anlayacağı evreye ulaşması *taakkul-i din* olarak tarif edilir. Bir fetvada Hristiyan bir anneye, din mefhumunu anlamaya ulaşmamış çocuğunun hıdâne hakkına sahip olması ve beraberindeki çocuğu dini akıl edebilecek bir evrede olmadığı sürece hâdinesi olarak kalması izni verilmektedir.¹⁴⁶ Ancak çocuk, dini konuları akıl edebilecek bir seviyeye gelip başka dine ilgi duymasından endişe edildiğinden bu hak annesinden alınabilir. Başka dine yakınlık duyma fetvalarda *ülf-i küfr hayfı* ibaresi ile yer almaktadır. Nitekim gayrimüslim annesiyle birlikte kalan çocuk bu zaman zarfında annesinin gündelik hayattaki dini pratiklerine şahit olacaktır. Müslüman olmayan bir anneden İslam inanç esaslarını ve Müslümanlığın ibadet bilgilerini öğretmesini beklemek mümkün olmayacaktır. Gayrimüslim annesinin dini yaşantısından etkilenme durumunda babası sağ ise çocuğun hâdını olabilirken eğer hayatta değilse Müslüman olan kadın akrabalarından birinin hıdânesi söz konusu olacaktır.

Konu hakkındaki fetvalarda Hristiyan bir anne çocuğunun hâdinesi iken aynı zamanda çocuğa yabancı bir adamla evlilik kurmaktadır. Üvey babasının gayrimüslim olup olmadığı açıkça zikredilmeyen bu fetvada çocuğun babası, çocuğun *ülf-i küfr(küfre yakınlık duyma)* ihtimalinden endişe duymaktadır. Çocuğunu almasına izin verilmektedir.¹⁴⁷ Bu endişe yanında her halükarda anne, çocuğa yabancı biriyle evlenmiş olmasından kaynaklı hıdâne hakkını kaybedecektir.

2.1.3. Çocuğun Annesinin Çocuğa Yabancı Biri İle Evlenmesi

Osmanlı toplumunda boşanma ve ölümler neticesinde kadın ve erkeklerin yeni evlilikler kurmasıyla karmaşık aile yapısı ortaya çıkmaktaydı. Eşini yitirmiş dulların önemli bir kısmının, özellikle kadınların kalan ömürlerini bu şekilde tamamlamaları söz konusu olabilirdi. Ancak, çok sayıda dulun tekrar evlenmeyi tercih etmeleri de mümkündü. Osmanlı başkentinde ikinci, üçüncü evliliklerini yapmış kadın veya erkeklere ilişkin dolaylı bilgiler içeren kayıtlar her dönemde var olmuştur. Üvey akrabalık bağlarına dayalı karmaşık aile yapılarının toplumda yaygın olduğu

¹⁴⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.289.

¹⁴⁷ *a.g.e.*, s.289.

varsayılabılır.¹⁴⁸ Hem kadınlar hem de erkekler için yeniden evlenmenin yaygın olması çocukların bir kısmının üvey anne ya da üvey baba ile büyümelerine yol açmaktaydı.¹⁴⁹ Fetva mecmualarının *Hıdâne* bölümünde annelerin, çocukların öz babalarından ayrılmalrı ya da babalarının ölmesi durumunda başka bir erkekle evlendiğine dair ifadeler yer alan fetvalar mevcuttur. Yeniden evlenmelerden oluşan kardeşliklere fetvalarda geçen *li ebeveyn karındaş (ana-baba bir kardeş)*, *li eb karındaş (baba bir kardeş)*, *li ümm karındaş (ana bir kardeş)* gibi ifadeler işaret etmektedir. Bu yeni evliliklerin kurulmasıyla hâdinesi yanlarında kalan çocukların durumu ne olacaktır? Hıdâne hakkına sahip olan bir kadın, çocuğa yabancı biriyle evlendiği takdirde hıdâne hakları kaybolur.¹⁵⁰ Aynı şekilde bu hıdâne sorumluluğunun verildiği diğer kadınlar da çocuğa yabancı biriyle evlilik kurlmaları halinde bu sorumluluk kendilerinden düşer.

İncelediğimiz fetvalarda ailenin kadınlarından özellikle annelerinin hıdânesinde bulunan çocuklar için sık sorulan sorulardan biri de annenin çocuğa yabancı (ecnebi olarak tabir edilen) biri ile evlenmesi halinde hıdânenin durumu hakkındadır. Fıkıh kitaplarında hıdâne hakkına sahip olan kadının yabancı bir erkekle evlenmesi durumunda bu hakkının sakıt olmasının sebebi olarak evliliğin gerektirdiği sorumluluklar nedeniyle çocuğun bakımının ihmal edilebileceği ya da çocuğa karşı şefkatin azalabileceği zikredilmektedir.¹⁵¹ Annelerinden bu hakkın kaybı ile ayrılan çocuklar anne şefkatinden uzak kalabilecektir. Ancak yeni kurulacak üveylik ilişkilerinin çocuklara olası zararlarının önüne geçilmesi hedeflenmektedir. Çocukların üvey baba ve üvey kardeşlerle büyümesi tasvip edilmemektedir. Babalarıyla evliliği sonlanmış çocukların anneleri, çocuklara yabancı biri ile evlendiği takdirde hıdâne hakkını kaybetmesi ve çocukların artık anneleriyle yaşamıyor oluşu çocukların lehine bir durum olabilmektedir. Bu çocuklar üvey baba ve üvey kardeşlerin kaprislerinden ve özellikle kız çocuklarına sarkıntılıklarından kurtulmuş olurlar. Üvey babaların üvey çocuklarına sarkıntılıkları bir problem olarak fetvalarda

¹⁴⁸ Fatih Bozkurt, “Büyük Osmanlı Tarihi, Osmanlı Dönemi İstanbul Ailesi”, *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, İstanbul 2015, s.61.

¹⁴⁹ Yahya Araz, “Osmanlı İstanbul’unda Çocuk Olmak”, *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, İstanbul 2015, s. 484.

¹⁵⁰ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s.107.

¹⁵¹ Ömer Korkmaz, *Osmanlı Aile Hukuku(18. Yüzyıl Adana Örneği)*, Ankara 2018, s.179.

yer almaktadır. “Zeyd zevcesi Hind’in ahar zevcinden olan sekiz yaşındaki üvey kızı Zeynep’i şehvetle öpdükte Zeyd’in altı sakın iken münteşir olsa Hind Zeyd’e haram olur mu? (Zeyd karısı Hind’in önceki kocasından olan sekiz yaşındaki kızı şehvetle öptükten sonra cinsel uzvu hareketlenmiş olsa kız üvey babasına haram olur mu?)”¹⁵² fetvasındaki soru ile bir üvey baba karısından olan “dört beş yaşındaki sağıre kızı Zeynep’i şehvet ile mess ve takbil eylese... (dört beş yaşındaki kızına şehvetle dokunup öpse)”¹⁵³ şeklinde sorulan fetva sorusu bu olası tehlikeleri örnekler niteliktedir. Mahkeme kayıtlarına yansıyan davalarda da üvey babaların üvey çocuklarına cinsel taciz ve tecavüzleri görülmektedir. Bursa Şeriye Sicillerinde yer alan bir davada sapık bir üvey baba, annesinin yanında kalan dokuz yaşında bir kıza tecavüz etmiştir. Yine aynı sicillerde iki üvey kızla uygunsuz yakalanan üvey babalar da kayda geçmiştir.¹⁵⁴

Hukuk metinlerindeki anlatım, çoğunlukla üvey anne/baba ile üvey çocuklar arasındaki ilişkileri oldukça mesafeli yansıtmaktadır.¹⁵⁵ Bu mesafeli örnekler fetva mecmualarının Hıdâne bölümü dışındaki farklı bölümlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Yalnızca cinsel istismarla kalmamakta, üvey anne ve babalar çocukların malları üzerinde haksız tasarruflarda bulunabilmektedir. Üvey annenin, babaları ölen çocukların malını zorla gasp etmesi durumunda çocukların babalarının babası malı üvey anneden alıp koruyabileceğine dair fetva çocukların üveyler tarafından haksızlığa uğratıldığını göstermektedir.¹⁵⁶ Benzer bir fetvada üvey babanın karısı ile birlikte, küçük üvey oğlunun evinde zorla oturduğundan söz edilmektedir. Çocuk bulûğundan sonra oturdukları sürenin bedelini üvey babasından alabilecektir.¹⁵⁷ Kocasını ölen bir kadın ise başka bir adamla evlenip bu adamla birlikte küçük çocuklarının evinde zorla oturmaktadır. Bu haksız eyleme karşın çocukların vasisi devreye girmektedir. Kadın ve kocasını, çocuğun evinden çıkartabilecektir.¹⁵⁸

Konu hakkında dikkat çeken fetvalardan biri hem Çatalcalı’da hem de Abdürrrahim Efendi’de yer alan, hâdine olan bir annenin çocuğun sütbabasıyla

¹⁵² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.168.

¹⁵³ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 32.

¹⁵⁴ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Bursa 1998, s.88.

¹⁵⁵ Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, s.69.

¹⁵⁶ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.468.

¹⁵⁷ *a.g.e.*, s. 380.

¹⁵⁸ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi II*, s.778.

evlenmesi halinde anneanneninin gelip çocuğun hıdâne hakkını alabilmesi hakkındadır.¹⁵⁹ Annesinin evlendiği adamın, çocuğun sütbabası olmasına rağmen çocuğa yabancı olarak telakki edildiğini göstermektedir.

Çocuğun yakını olan kadınlar, çocuğa yabancı birileri ile evli olup erkeklerden de terbiyesine alacak birinden söz edilemez olduğu durumlarda ise bu kadınlardan hangisinin alacağı *Ra'yi hâkime mufevvad* olmakta yani hâkim kararına bırakılmaktadır.¹⁶⁰ Hâkim, ilgili kadın yakınların durumlarına bakarak çocuk için en uygun olanın hangisi olacağına karar verecektir. Burada ilginç görünen bir fetvada annesinin de halasının da başkasıyla evlenmeleri ve anne ile halanın görünüşte aynı şartlara sahip olmalarına rağmen konunun hâkim kararına bırakılmasıdır.

Çocuklarının annelerinin çocuğa yabancı biriyle evlenmesi halinde sakıt olan hıdâne hakkının ailenin kadınları arasında kime geçeceği ise yeni bir problemi gündeme getirecektir. Kadınlar arası kimin öncelikli olduğu soruları annelerin yeni evlilikleri gerekçesiyle sıklıkla sorulmaktadır. Annesi yeniden evlenen çocukların babaanneleri, anne baba bir kız kardeşleri hıdânelerine almak üzere fetva talep etmektedirler. Hıdâne hakkı sakıt olan bir anneden torununu yanına alan bir babaanneye çocuğun anneanesi gelerek bu kadından hıdâne hakkı ile çocuğu alabilmektedir. Babalar, eğer hayattaysa boşandıkları karıların bir başkasıyla evlendikleri zaman, çocuklarının kadınlardan bir *hâdine-i uhrâ(başka hâdine)* bulunmaması durumunda almaktadır.¹⁶¹ Annesi dışında kadın yakını olmayıp annesi bir yabancı ile evlenen çocuklar için yahut da *nisvandan olan ekaribi Hind'e ecnebi olanlara mütezevvice olmakla (tüm kadın yakınları çocuğa yabancı birileri ile evli olan) çocukları almak üzere* ise -babalarının varlığından fetvalarda söz edilmediğinden hareketle ölmüş oldukları anlaşılan- erkek kardeş gibi erkek yakınları fetva talebinde bulunmaktadırlar. Bu şartlar da çocukların hıdânesinin erkek yakınlarına tevdi edilebileceği fetvası verilmektedir.¹⁶²

2.1.4. Emzirmeye Zorlama

¹⁵⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.285

¹⁶⁰ *a.g.e.*, s.286.

¹⁶¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.288.

¹⁶² *a.g.e.*,s.286.

Yeni doğan bebeklerin belli bir vakte kadar gelişimleri için anne sütü hayati öneme sahiptir. Yeterli anne sütü alınamadığı takdirde bebek ölümleri gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu ihtiyaca binaen tarih boyunca süt annelik mefhumu var olmuştur. Osmanlı toplumsal yaşamında da sütannelik yaygın uygulamalar arasındadır. Evliliği süren çiftler arasında çocuğun emzirilmesi sorun olmaktan ziyade Osmanlı toplumunda çocuğun emzirilmesi boşanan çiftler arasında sorun olmaktaydı. Bu durumda anne, çocuğunu emzirmeyi reddedebilir ya da bunun karşılığında ücret talep edebilirdi. Çok az anne böyle bir tercihte bulunmuş olmalıydı. Ancak ebeveynlerin sorunlu bir şekilde gerçekleşen ayrılıkları çocuklar üzerinden sürdürülen bir kavgaya yol açabilirdi. Ayrıca annenin yeni bir evlilik yapması da emzirme işini yerine getirmeye engel olabilirdi.¹⁶³

İslam bebeğin beslenmesinden babayı sorumlu tutmuştur. İslam hukukçularının bir kısmı annenin dinen çocuğunu emzirme mecburiyeti olsa bile hukuken bulunmadığı sonucuna varmışlardır. Hanefî mezhebinde anneye hukuki yaptırım uygulanmamakla beraber anne, emzirmeyi dini/ahlaki bir görev olarak görüp emzirme ücreti istememelidir. Çocuğun anne ve babası boşandığında emzirme konusunda oluşan sorunlar babanın, anneyi emzirmeye zorlaması hususunda fetvalara yansımıştır. Annenin, boşandığı kocasından olan çocuğunu emzirmemesi, baba tarafından anne üzerine çocuğun hıdânesini almak için bir tehdit olarak kullanılabilmektedir. Bir fetvada boşanan bir çiftin küçük kızını, annesi hıdâne hakkıyla yanına almıştır. Anne çocuğu emzirmediği için çocuğun beslenmesi için babası ücretli bir sütanne tutmuştur. Çocuğun hıdâne hakkını anneden düşürecek bir durum söz konusu olmamışken babası, anneye “*Sen sağireyi irda’ etmemekle senden alırım(Sen küçük kızı emzirmezsen senden alırım)*” demektedir. Ancak kızı annesinden alamayacaktır.¹⁶⁴

Fetvalarda babaların anneleri emzirmeye zorlamasına, çocukların süt annelerden emmemeleri, yalnızca kendi annelerinden süt emmeleri durumunda izin verilmiştir. Bu konuda Müslüman bir koca, Hristiyan karısını boşadığında, kadının bu kocasından olan bebeği *razi’i irda’dan imtina ederken* yani emziren herhangi birinden

¹⁶³ Araz, *a.g.e.*, s.45.

¹⁶⁴ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s. 161.

emmezken, bu adam çocuğu emzirmesi konusunda boşadığı karısına “*Elbette veled-i mezburu irda’ eyle*” diyerek zorlamada bulunabilir mi sorusu sorulmuştur. Çocuk şayet bir başkasının göğsünden emmeyip yalnızca annesinden emiyorsa, babası annesine emzirmede zorlamada bulunabilir cevabı verilmiştir.¹⁶⁵

2.1.5. Çocukların Kendilerine Bakabilme Çağına Gelmeleri: İstiğnâ

İnsanlar yardıma muhtaç bir şekilde doğarlar. Yaşça büyüdükçe ailelere bağımlılık gitgide azalır.¹⁶⁶ Çocukların bakıma muhtaç oldukları bu süre İslam hukukunda istiğnâ kabiliyetinin gelişmesiyle son bulur. Kendisi için hıdâne ile bakım söz konusu olan çocukların da hâdınler yanında kalmaları belli bir süreye tabidir. Bu süre çocukların artık kendilerini daha rahat idare edebilecekleri bir evreye geldikleri, yeme-içme, giyinme becerileriyle *istiğnâ* kabiliyetine ulaştıkları döneme tekabül etmektedir.¹⁶⁷ İstiğnâ, yetişkinlerin bakımına olan ihtiyaçlarının azalması ve temel bakım için bir yetişkin desteğine ihtiyacın kalmaması anlamına gelmektedir. Çocuk istiğnâ kabiliyeti kazanıp *müstağni* olana kadar hıdânesinde kadın daha hak sahibidir.¹⁶⁸ Hanefî mezhebine göre, hıdâne süresinin dolmasında erkek çocuk için çocuklara yedi yaşına girince namaz kılmalarının istenmesi emredilen hadisten hareketle yedi yaşına girmesi sınır olarak belirlenmiştir. Kız çocuk için de buluğa ulaşmasıyla sona ereceği görüşündedirler. Mezhep içinde Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, kız çocuk için hıdânenin sonlanmasında kız çocukların serpilmesi ve erkeklerin ilgisini çeker olmasının sınır olması görüşüne sahiptirler. Bu da kuvvetli görüşe göre kızın dokuz yaşına girmesidir.¹⁶⁹ Hıdâne sınırının sonlanmasını belirtmek üzere Çatalcalı Ali Efendi ve Menteşzâde Abdürrahim Efendi ise erkek çocuk için yedi yaşı, kız çocuk için dokuz yaşı doldurmuş olmaları halinde hâdınleri olan kimseler yanından alınabilecekleri fetvasını vermişlerdir.¹⁷⁰ Çoğunlukla, istiğnâ yaşından sonra çocukları hâdıneden talep edenler çocukların babaları yahut velisi olan erkek yakınlarıdır. Bu talepler esnasında çocuğun istiğnâ yaşını doldurup doldurmaması

¹⁶⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.294.

¹⁶⁶ Heywood, *a.g.e.*, s.46.

¹⁶⁷ Araz, *a.g.e.*, s.53.

¹⁶⁸ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s.107.

¹⁶⁹ Bardakoğlu, *a.g.m.*, s. 471.

¹⁷⁰ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.161, Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.292.

taraflar arasında problem oluşturmaktadır. Şayet çocuğun yaşı konusunda anne ve babası arasında bir ihtilaf oluştursa meselenin çözümü için sorulan fetva sorusuna “*Kadı sağire nazar eder, yalnız ekl ve şürb ve libasını giymeye kadir olmakla istiğna hasıl olduysa Zeyd’e def eder, eğer olmadıysa Hind yanında ibka olunur.*”(*Kadı çocuğa bakar, çocuk kendi başına yeme- içme ve giyinmeyi beceribilerek istiğna gerçekleşmişse babasına verir, yoksa annesinin yanında kalmaya devam eder*) şeklinde cevap verilmiştir.¹⁷¹ Kadı çocuktaki yeterliliğe göre, çocuğun yaşı konusunda anlaşılamayan anne baba için hüküm verecektir.

Kızı ve oğlunun yaşları açık olarak zikredilen boşanmış bir çiftin çocukları hakkında sorulan “*Hind zevci mutallakı Zeyd’den olan sağir oğlu Amr ile sağire kızı Zeynep’i bi-hakkı’l-hidâne terbiye ve imsak üzere iken Amr yedi yaşını tekmil edip istiğnâ hasıl olup Zeynep dokuz yaşını tekmil edip müştehat olmakla Zeyd, Amr ve Zeynep’i Hind’den almaya kadir olur mu?*” sorusuna olur cevabı verilmiştir.¹⁷² Burada dikkat çeken kızın müştehat olması ifadesidir. Yukarıda belirtildiği üzere kızların serpilip cinsel arzu uyandıracak bir evreye gelmiş olması istiğnâ süresini sonlandırmaktadır. Şehvet uyandırma hâli anlamına gelen müştehat olma kız çocuğun hâdinesi olan kişinin yanından alınması için bir sınır teşkil etmektedir. Müştehat olduktan sonra babasının yanına aldığı kızı, babası belli bir süre sonra evlendirmek isteyebilir.

Hıdâne süresi bitip çocuklarda istiğna hasıl olduğunda yahut da buluğa ulaştıklarında hâdine anneler, boşandıkları kocalarına “*Şimdiden sonra Hind kebire oldu. Al sen terbiye eyle (Kızımız artık buluğa ulaştı, sen terbiye et)*” diyebilmektedir. On yaşına girmiş kızı babası almak istemeyip kızın annesine “*Al sen terbiye eyle*” diyemeyecektir.¹⁷³ İstiğnâ ile annelerden hıdâne sorumluluğu kalkmış olmaktadır.

2.1.5.1. İstiğnâ’dan Sonra Çocukların Durumu

Hanefi mezhebindeki kızlar için hıdâne hakkının kızın buluğa ulaştığında sonlandığı belirten görüş, annesi veya kadın bir yakını ile kalan kızın kendi için gerekli eğitimi almasını hedeflemektedir. Kadınlarla ilgili bilgileri, ev hizmetleri ve görgü

¹⁷¹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.292.

¹⁷² *a.g.e.*, s.292

¹⁷³ *a.g.e.*, s.294.

kurallarını sağlıklı olarak öğrenmesine imkan hazırlanmış olacaktır. Kızın müştahât olacak şekilde dokuz yaşına ulaşmasını sınır olarak kabul eden görüş ise kızın muhtemel zararlardan daha iyi korunmasını amaçlar. Erkek çocuklarda sürenin yedi yaş gibi erken bir dönemde sona ermesi ise çocuğun velisi tarafından erken yaşta eğitilmesi ve meslek edindirilmesi amacıyla açıklanmaktadır.¹⁷⁴

Temel bakımını kendileri sağlayabilecek istiğnâ kabiliyeti elde etmiş çocuklar anneleriyle veya diğer hâdineleri ile kalmaya devam etmeyi mi isteyecektir? Babaları bu konuda nasıl bir tutum sergilemekte, istiğnadan sonra çocuğun kiminle kalacağı konusunda anne ve baba, onların yokluğunda çocukların yakınları hangi anlaşmazlıkları yaşamaktadır? İstiğnâdan sonraki bir aşama olarak buluş ve buluş sonrası çocukların kimle kalacakları sorununun fetvalar nasıl çözümlemişti?

Yukarıda belirtilen yaş sınırında hıdâne süresinin sonlanmasıyla çocuklar babalarına veya velilerinin sorumluluğuna verilir. Babalarının yokluğunda çocukları alacak veliler, çocuğun asabesinden yani baba tarafından yakınlarındandır. Erkek olması öncelenen bu yakınların varlığı çocuklar için her zaman söz konusu olamamaktadır. Hâkim uygun görürse asabesinden olmayan, dayısı gibi erkek bir yakınları da hıdâne yaşını geçen çocukları yanlarına alabilmektedir.¹⁷⁵ Bir fetvada, annesinin hıdânesinde terbiye olan bir çocuk on yaşına ulaşmıştır ve asabesinden kimsesi yoktur. Çocuğun babaannesinin çocuğu annesinden alıp alamayacağı sorulmaktadır. Çocuğun terbiyesine bu iki kadından hangisi *evla* ise onun bakacağı cevabı verilmiştir.¹⁷⁶ Asabeye verilmeye işaret eden bir fetvada da dokuz yaşındaki çocuğu, asabesinden kimsesi olmadığı için ablasının hâkim kararıyla korumasına alabilmesi sorulmaktadır. Çocuğun asabesinden kimsesi yoksa ablasının korumasına verilecektir.¹⁷⁷ Bir başka fetvada bir anne oğlunun hâdinesi iken çocuğa yabancı biriyle evlenerek hıdâne hakkını kaybetmiş, oğlu halasıyla kalmaya başlamıştır. Kadın tek yakını olan bu halasıyla kalırken hala ölmüş, çocuk halasının kızı ile birlikte kalırken on yaşına girmiş ve istiğna hasıl olmuştur. İstiğna sonrasında sorumluluğunu

¹⁷⁴ Bardakoğlu, *a.g.e.*, s. 471.

¹⁷⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.293.

¹⁷⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.

¹⁷⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.

alabilecek bir erkek yakını da bulunmayan bu çocuğu annesi, halasının kızının yanından kendi yanına hâkim kararıyla alabilecektir.¹⁷⁸

Özellikle kız çocukları *müştehât* olup gelişip serpildiklerinde birtakım ahlaki endişeler ortaya çıkmaktadır. Hıdâne hakkının, annenin çocuğa yabancı biriyle evlenerek düşmediği anlaşılan ve çocuğun annesiyle birlikte yaşadığı fetvalarda, çatısı altında bulundukları bir erkek denetiminin söz konusu olmadığı görülmektedir. Hem anne hem de kız açısından cinsel taciz gibi tehlikelere açık hale gelmelerine sebep olmaktadır. Annesinin yanında tuttuğu on iki yaşına gelen bir kız hakkındaki fetvada kız üzerine *fesad hayfı* olmakta yani bozulmasından endişe edilmektedir. Dindar ve salih olan en yakın velisi abisinin, bu kızı kendi yanına almasına müsaade edilmektedir.¹⁷⁹ Yine hıdâne hakkıyla annesiyle birlikte kalmakta olan kız dokuz yaşını doldurarak müştehât olmuştur. Yasal velisi amcası olan bu kızı, amca hâkim kararıyla yanına almak istemektedir.¹⁸⁰

Babası ölüp annesi de kendine yabancı biriyle evlenmiş bir kız çocuk, anneannesiyle kalırken on yaşına girmiş ve müştehât olmuştur. Kızı yanına alabilecek bir erkek yakını bulunmamakla beraber anneannesi *emine* değildir. Anneanne çocuğun yanında kalabileceği güvenilirlikte görülmemektedir. Bu durumda kız, hâkim kararıyla bir emine yanına verilecektir.¹⁸¹

Hem istiğnâ hem buluğ sonrası süreç için çocukların yanlarında kaldıkları kişilerin emin/e olarak tarif edilmesi Osmanlı toplumunda ne anlama gelmektedir?

Erkek çocukları buluğa erdiğinde, kız çocukları ise akli ve fikri olgunluğa ulaşmış haklarında doğru kararlar verebilecekleri vakte ulaşınca anne veya babasından diledikleri ile oturma hakkı tanınmaktadır.¹⁸² Anne ya da babayla birlikte oturma fetvalarda *Müsakenet*(?) olarak tarif edilmektedir. Özellikle anne ile birlikte oturma konusunda fetvalardaki temel vurgu güvenilir, iffet sahibi ve ahlaklı olma üzerinedir. Çocukların buluğlarından sonra anneleriyle kalabilmelerinde açık olarak annenin *salih* ve *iffetli* olması şartı zikredilmektedir. Hıdâne konusunda görüldüğü üzere annenin iffetsiz olarak bilinmesi halinde çocukların hıdâne hakkı anneden sâkıt

¹⁷⁸ a.g.e., s.293.

¹⁷⁹ a.g.e., s.293.

¹⁸⁰ a.g.e., s.293.

¹⁸¹ a.g.e., s.293.

¹⁸² a.g.e., s. 471.

olmaktaydı. Aynı şart istiğna ve bulûğ sonrası çocukların anneleriyle kalabilmelerinde de söz konusudur. Anneler kadar kızların da iffetli olması önemlidir. Babası ölen küçük kızını hıdâne hakkı ile terbiye etmekte olan bir anne, kızı on dört yaşına girip buluğa ulaştığında asabesinden kimsesi olmadığından, kız *nefsine me'mune* olup annesi de *salihattan* olarak, annesinin evinde annesiyle kalmak istemiştir. Kızın baba-bir ablaları “*Elbette gel bizim menzilde bizimle kal*” diyerek kızı zorlayamazlar.¹⁸³ Nefsine me'mun olmak, yanlışa düşmemek konusunda kendine güven duymak anlamında yorumlanabilir.

Anne ve babası boşanmış olan on altı yaşındaki akıl baliğ olan oğul, babasından müsteğnâ olup *nefsine me'mun* olarak annesi ile birlikte oturmayı tercih edip annesiyle kalırken babası “*Elbette benimle sakin ol*” (*elbette benimle otur*) diyerek zorla alıp kendi evine götürmez.¹⁸⁴ Böyle bir zorlamaya müsaade edilmezken velileri talep ederek çocukları yanlarına alabilmektedirler. Bunu örnekleyen bir fetva olarak bakire olan küçük bir kız buluğa erip salihâ olan annesi ile kalmak istediğinde kızın amcasının kızı annesinden alarak terbiye etmesi sorusuna “*amca fasit değilse olur*” cevabı verilmiştir. Annenin salihâ oluşu açıkça zikredilmiştir. Ancak tehlike endişesi taşıyan bir durum gözükmediği halde amca almak istemektedir.

Bir babanın akıl-baliğ olup henüz sakalları çıkmamış ve *sabihu'l-vech* olan bir çocuğu babasından ayrılıp babasından boşanmış annesiyle birlikte oturmak istediğinde *fasık* olmayıp *nefsi üzere me'mun* ise, babası “*Elbette gel benimle sakin ol*” diyerek zorlayamayacaktır.¹⁸⁵ Sakalı çıkmaması ve yüzünün güzel olması hususi olarak zikredilen bu çocuk, *nefsine me'mun* olması halinde annesiyle oturabilecektir. Aksi olsaydı babası onu korumak maksatlı olarak kendiyile oturmaya zorlayabilir miydi sorusu akla gelmektedir.

On iki yaşında olan bir çocuğu alabilecek olan teyzesi, ablası ve vasisi olan bir adam bulunup bunlardan herhangi biri terbiye edebilecek iken çocuğun “*Ben üvey babam ile olurum*” demesi hakkında bir soru sorulmuştur. Üvey babasıyla kalmak istemesi sorusuna çocuğu “*Hâkim bir emine terbiye ettirir*” şeklinde cevap

¹⁸³ a.g.e., s.293.

¹⁸⁴ a.g.e., s.294.

¹⁸⁵ a.g.e., s.294.

verilmiştir.¹⁸⁶ Bu cevabın verilmesinde üvey babanın durumuna bakılması ve uygun bulunmaması etkili olmuş olabilir. Çocuğun üvey babası ile kalmak istemesi bu üvey babadan iyilik gördüğüne işaret ediyor olabilir. Nitekim üvey yakınlar ile ilişkiler sanılanın aksine her zaman olumsuz olmamıştır. Çocuklar ve üvey akrabalar arasında iyi ilişkilerin yansıdığı mahkeme kayıtları bulunmaktadır.¹⁸⁷

2.1.6. Çocuğun Anne-Babasından Uzak Başka Bir Beldeye Götürülememesi

Fıkıh metinlerinde çocuğun hâdinesi ile yaşayacağı yere ilişkin belirli sınırlamalar çizilmiştir. Annesinin hıdânesinde kalan bir çocuk için, annesi ve babasının nikahı kadının memleketinde olmuşsa babanın çocuklarının burada yetişeceğini önceden kabul ettiği var sayılmaktadır. Şayet anne ve babanın nikahı kadının asli memleketi dışında bir yerde gerçekleşmişse, anne hıdânesindeki çocuğunu alıp asli vatanına götüremez. Anne, nikahın gerçekleştiği yere de çocuklarını alıp götürme müsaadesine sahip değildir. Baba ve diğer asabe yakınların bir gün içerisinde çocukları ziyaret edip dönebileceği mesafeden uzağa çocuğun götürülmesine izin verilmemektedir.¹⁸⁸ Mesafenin uzaklığı sebebiyle ziyaret edilemeyen çocukların baba ve diğer asabe yakınlarının ilgisinde mahrum kalmaması öngörülmektedir.

Annelerinin yahut bir başka yakınının hıdânesine verilen çocukların, babalarının bulundukları yerden bir başka yere götürüp götürmemesi konusunda toplumda sorunlar oluşmaktadır. Yahut da çocuğunun bakımı annenin kendinde bulunmamasına rağmen annelerinden farklı yerlere götürülmeleri fetvalarda sorulmuştur. Anne ve babaları hayatta iseler bu çocuklar her kimin bakımı altında olursa olsun anne ve babalarının bulundukları yerden uzağa götürülemeyeceklerdir. Uzağa götürmeye ilişkin fetvalarda uzaklık belirten çeşitli ifadeler kullanılmıştır. Ama sayısal olarak mesafe belirtilmemiştir. Osmanlı uleması fetvalarında genelde sefer mesafesi esas alınmıştır.¹⁸⁹ Osmanlılarda mesafe ölçülerinin temel referansları

¹⁸⁶ *a.g.e.*, s.294.

¹⁸⁷ Araz, *a.g.e.*, s.75.

¹⁸⁸ Karakoç, *a.g.m.*, s. 172.

¹⁸⁹ Kaşif Hamdi Okur, “Fetva Mecmualarına Göre Tanzimat Öncesi Dönem Aile Yapısı Hakkında Bazı Tespitler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.19/2, 2020, s.627.

uzunluk ölçüleridir.¹⁹⁰ Osmanlı topraklarındaki mesafeler pratik sebeplerden kaynaklı uzamsal olarak değil zamansal olarak ölçülmüştür.¹⁹¹ Çeşitli mesafe ölçüm birimleri kullanılmış olmakla beraber 17. yüzyılın başlarından itibaren artık kara yollarına dair mesafe tanımları saat üzerinden yapılmıştır.¹⁹² Merhale, konak ile eş anlamı olarak kullanılan, normal yürüyüşle bir günde ortalama sekiz saat yolculuk yapmak suretiyle gidilebilecek uzunluğu anlatmaktadır.¹⁹³ Metrik olarak 45.48. km'lik bir uzunluğa tekabül etmektedir.¹⁹⁴ Elbette bir günde alınacak yolun mesafesi üzerinde yolculuk vasıtaları, iklim koşulları, yolun iletim imkanları etkili olacaktır.¹⁹⁵

Çocuğunun hâdinesi olan bir anne, çocuğunu, boşandığı kocasıyla nikahının olduğu şehirden *mesafe-i sefer baide olan belde-i uhraya* götürmek istediğinde çocuğun babasının buna engel olmasına izin verilmiştir.¹⁹⁶ Bir başka fetva örneğinde bir anneye, boşandığı kocasından olan küçük oğlunun hâdinesi iken, kendinin vatani olmayan kırk günlük mesafedeki uzak bir yere çocuğunu götürmesine izin verilmemiştir.¹⁹⁷

İki yaşında olan bir çocuğu hâdinesi olarak annesi terbiye ederken, annesinin çocuğa yabancı olan biriyle evlenmesi halinde kadın bir yakını olmaması sebebiyle veli-yi akrebi amcası almıştır. Bu amca kendi memleketi olan bir başka yere sefer eder olması halinde çocuğu bulunduğu yerden kendiyle beraber götürememiştir.¹⁹⁸ Çocukların anneannesi olan bir kadına ise, kızı çocuklarına yabancı biri ile evlendiğinde, çocukları almak için kendi oturduğu yerden gelip “*Sakine olduğum beldede terbiye ederim*” demesi halinde müsaade edilmemektedir.¹⁹⁹ Yine çocukların

¹⁹⁰ Cemal Çetin, “Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihi Süreci”, *Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan*, Konya 2013, s.446.

¹⁹¹ *a.g.m.*, s.452.

¹⁹² *a.g.m.*, s.460.

¹⁹³ *a.g.m.*, s. 454.

¹⁹⁴ *a.g.m.*, s.455.

¹⁹⁵ *a.g.m.*, s.455.

¹⁹⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.295.

¹⁹⁷ *a.g.e.*, s.296.

¹⁹⁸ *a.g.e.*, s.295.

¹⁹⁹ *a.g.e.*, s.296.

hâdinesi olan anneanneninin çocukların babasının izni olmadan bir başka yere götürmesine izin verilmemektedir.²⁰⁰

Dedelerin, torunlarının kendilerinin bulunduğu yerden uzağa götürülmesine müdahil olamadıkları bir fetva da bulunmaktadır. Buna göre ölen kocasından olan küçük oğlunun hâdinesi olan bir anne, bulundukları köyden, kendinin dört saat uzaklıktaki köyüne götürmek istediğinde çocuğun babasının babası “*Sağir-i mezburu ahar diyara götürme*”(Çocuğu başka bir yere götürme) diye talebi fetva merciince kabul edilmemiştir.²⁰¹

Bir çocuk, anne babasının evlenmiş olduğu köyde doğmuş ve akabinde anne babasının ölmesi üzerine çocuğun o köyde yaşayan dayısı çocuğu hıdânesi altında terbiye etmektedir. Bu esnada bir başka yerden çocuğun babaannesi gelerek *müddet-i sefer baîd ahar diyar* olan kendi yaşadığı yere götürmek istemiş ancak talebi olumlu karşılanmamıştır.²⁰² Hıdâne konusunda ailenin kadın yakınlarının öncelikli olduğu onlarca fetvaya rağmen bu fetvada çocuğun aileden bir erkek yakınında kalması dikkat çekmektedir. Çocuğun anne babasının evlendiği ve kendisinin de doğmuş olduğu bu köyden uzaklaştırılmaması için çeşitli sebeplerin olması ihtimali akla gelmektedir. Yine aynı şekilde annesi ölmüş olan çocukları çocukların babaannesi babalarının şehrinde terbiye ederken başka bir yerde oturan anneanne gelerek “*Sakine olduğum diyarda terbiye ederim.*” deyip çocukları götürememiştir.²⁰³ Bu, anneannelerin hayatta olması halinde hıdâne konusunda çocukların babaannelerine göre öncelikli olma durumuna aksi bir fetvadır. Ancak burda mesafe öncelikli olarak dikkate alınmıştır. Babanın hayatta olup olmadığına dair bir ifade bulunmayan fetvadan babasının henüz hayatta olduğu ve çocuğun anneannesi tarafından babasının bulunduğu yerden başa bir yere götüremeyeceği anlaşılmaktadır. Çocuğun babası hayatta olmasa bile babasından kalan olası bir mirastan da uzağa götürülememektedir. Babaannesi babasından kalma bir meskende torununa bakıyor olabilecektir.

²⁰⁰ a.g.e., s.296.

²⁰¹ a.g.e.,s.296.

²⁰² a.g.e., s.296.

²⁰³ a.g.e., s.296.

Kadın bir yakın olarak çocuğun bakımını üstlenmedeki önceliğine rağmen, anneleri ölmüş çocuklarına bakan oğlundan, bir başka kasabada yaşamakta olan babaanne torunlarını hıdânesine alamayacaktır.²⁰⁴ Kocasıyla muhâlea yapan bir kadın, kocasıyla kendi kasabasında evlenmiş, sonrasında kocası kadının izniyle müddet-i sefer olan kendi beldesine götürmüştür. Bu beldedelerken kadının adamdan bir çocuğu olduktan sonra kocasıyla muhâlea yapmıştır. Ayrıldığı kocasından olan bu çocuğu hıdâne hakkı ile terbiye etmekten kendi aslî vatanı olan kasabasına çocuğuyla birlikte giderken çocuğun babasının izni olmamasına müsaade edilmiştir.²⁰⁵ Halbuki yukarıda zikredilen pek çok fetvada çocukların anne-babaları ayrılmaları durumunda taraflardan birinin rızası yahut izni olmaksızın götürülemeyeceği ifadesi yer almaktaydı. Aksi bir durum gibi görünen bu fetvada, boşanan kadının çocuğuna babasından uzak bir yerde bakmasına müsaade edilmesindeki gerekçe nedir? Evlilik akdinin kurulduğu yer olmasından dolayı annesinin çocuğu buraya getirmiş olmasına müsaade edilmektedir. Eğer kadının çocuğuyla şehirden çıkıp gittiği yer kocasının kendisiyle evlenmiş olduğu yer ise buna müsaade edilmektedir.²⁰⁶ Yahut da çocuğun büyüüp yetişmesi için babasının beldesine nispetle burası daha elverişlidir.

Çocukların başka yerlere götürülmesine müdahil olan kimseler arasında vasiler de görülmektedir. Bu durumu örnekleyen fetvada ise bir beldede oturan bir baba ölmüş, küçük kızının kadın yakınlarından bir tek halası olduğundan kızı, halası hıdânesine almıştır. Hala, bu küçük kızı *müddet-i sefer baîd* olan kendi vatanı olan köyüne götürmek istediğinde kızın vasi-yi muhtarı hâkim görüşüyle halasının kendi köyüne götürmesine engel olabilecektir.²⁰⁷

Çocuğunu hıdâne hakkıyla terbiye etmekte olan bir anneden hıdâne hakkı, çocuğa yabancı biri ile evlenmesi halinde düşmüş, amcasından başka kimsesi olmayan bu çocuğu amcası terbiyesine almıştır. Çocuğu annesinin oturduğu beldeden iki konak²⁰⁸ uzaklığı olan kasabasına götürmek istediğinde annesinin buna mani

²⁰⁴ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.296.

²⁰⁵ *a.g.e.*, s.296.

²⁰⁶ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s.110.

²⁰⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.296.

²⁰⁸ Konak: bir günlük yol. Şemsettin Sâmî, *a.g.e.*, s. 1115.

olamayacağı fetvası verilmiştir.²⁰⁹ Babası ölen ve annesinin hıdânesinde bulunan bir çocuk yedi yaşını tamamlayıp istiğnâ hasıl olduğunda amcası annesinden alarak bir başka yere götürmek istediğinde annesi razı olmayıp buna engel olamayacaktır.²¹⁰ Burada çocuğun annesine bağımlı olduğu dönem sona erdiğinden müsaade edilmiştir. Ancak bir önceki fetvada çocuğun istiğna dönemine ulaştığına dair açık yahut dolaylı bir ifade yer almamaktadır.

Kullandığımız fetvalarda pek rastlamadığımız bir durum olarak, açık bir şekilde şehir ismi zikredilen bir fetva yer almaktadır. Buna göre İstanbullu olan küçük bir kızı İstanbul'da oturan annesinin amcası terbiye etmekteyken, kızın otuz konak uzaklığında olan bir yerde oturan amcası gelerek kızı *“Ben kendi diyarımda terbiye ederim”* diyerek götüremeyecektir.²¹¹ Halbuki amcası kızın *asabesindendir*.²¹² Öncelik annesinin amcasına nazaran öz amcasında olacakken çocuğun büyüdüğü yerin sosyal konumunun önemine işaret eden bir fetva gibi görünmektedir. İstanbul'da büyüüp yetişmesi, buradan uzak bir yerde oturmasından öncelikli görülmektedir. İstanbul'un açık olarak zikredilmesi karşısında zayıf bir ihtimal olarak da annesinin amcasının içinde bulunduğu şartların, çocuğun amcasının şartlarından daha iyi olması etkili olmuştur denilebilir.

2.1.7. Çocuğu Ziyaret Etme

Anne babaları ayrılmış çocuklar koruma ve terbiyesine verilmiş bulunduğu kişiler yanında anne ya da babaları tarafından görülmekte ve ziyaret edilmektedir. Çocuğun beraber yaşamadığı ebeveyninden, onun ilgi ve alakasından uzak kalmaması için ziyaret edilmesi temel bir gereksinimdir. Ancak boşanmış çiftler için çocukların taraflardan birini ziyaret etmesi ya da yanlarında kaldıkları kimseler yanında ziyaret edilmeleri çeşitli çekişmelere sebep olabilmektedir. Fetvalar, tarafların çocuğunu görme ya da çocuğu tarafından ziyaret edilme konusunda uğrayacakları haksızlıkların önüne geçilmesini hedeflemektedir. Buna göre boşanmalarının ardından çocuğunun hıdânesi annesinde olan bir baba, haftada bir çocuğunu görmeye gittiğinde annesi,

²⁰⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.297.

²¹⁰ *a.g.e.*, s.297.

²¹¹ *a.g.e.*, s.297.

²¹² Asabe: Baba tarafından olan yakın. Erdoğan, *a.g.e.*, s.32.

babasının çocuğu görmesine engel olamayacaktır.²¹³ Babanın çocukları belirli periyotlarda ziyaret etmesine müsaade edilirken, çocuğu annesinin evinde görmeye kanaat etmeyip annesinden izinsiz haftada bir kendi evine götürmeye kalkmasına fetvada müsaade edilmemektedir.²¹⁴

Çocukların yaşının zikredilmediği bir fetvada, anne ve babasının ayrı olmaları ve çocukların babalarında kaldığı anlaşılmaktadır. Buna göre babanın, haftada bir kere *muhaddere*²¹⁵ olan annelerinin çocuklarını kendi evine götürmesini yahut çocuklarını ziyaret etmesini engelleyip engelleyemeyeceği sorulmaktadır. Baba, annenin çocuklarını ziyaret etmesine engel olamayacak, ancak çocukları annelerinin evine göndermesi için zorlanamayacaktır.²¹⁶ Bu anne için muhaddere kaydı konulması dikkat çekmektedir. Leslie Peirce, 1540-1541 Ayntab Mahkemesi kayıtlarından hareketle yapmış olduğu çalışmasında muhaddere kavramını derinlemesine tetkik etmektedir. Ebussuud Efendi'nin fetvaları üzerinden izah etmeye çalıştığı bu kavramda ön plana çıkan kadın bedeninin gizlenmesi ve ahlaki nitelikleri ile saygınlık sahibi olma arasındaki ilişkidir.²¹⁷ Fetva sorusunda yaşları zikredilmeyen bu çocuklar muhaddere annelerinin hıdânesinde bulunma yaşını geçmiş, istiğna kabiliyeti oluşmuş yahut da buluğa ulaşmış çocuklar olabilirler. Annenin namusu ve saygıdeğer olarak tarif edilmesinin aksi bir durumda ise çocuklarını kendi evine götüremeyeceği, babalarının görüşmeye mani olabileceği anlaşılmaktadır.

Bir anne, çocuğa yabancı biriyle evlenmesi durumunda hıdâne hakkını kaybedebilir, ancak çocuğunu görmesine müsaade edilmektedir. Kocasını ölen bir kadın küçük kızının hâdinesi iken, kızı yabancı bir adamla evlenmesi ve kadın yakınlarından kimsesi olmaması sebebiyle asabesinden en yakın kişi olarak amcası kızı almıştır. Amca, kızı yanına almışken, annesi zaman zaman kızı görmek istediğinde “*Sana asla göstermem*” diyerek annesinin kızı görmesine engel olamayacaktır.²¹⁸

2.2. VESÂYET, VASİLER

²¹³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.298.

²¹⁴ *a.g.e.*, s.299.

²¹⁵ Muhaddere: ehl-i perde ve afife kadın. Şemsettin Sâmî, *a.g.e.*, s. 1308.

²¹⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.299.

²¹⁷ Leslie Peirce, *Ahlak Oyunları 1540- 1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2003, s. 208-209.

²¹⁸ *a.g.e.*, s.298.

Çocukların korunup gözetilmesindeki üçlü sistemin ikinci ayağı ise vesâyet konusudur. Fetva mecmualarında vesâyet/vasilik konusu *Kitabü'l-Vesâyâ*(*Vasiler Bölümü*) başlığı altında işlenmektedir. Bu başlık çocuklara ilişkin fetvaların en yoğun olduğu bölümlerden birini teşkil etmektedir.

İslâm hukukunda gayri mümeyyiz çocuklar gibi eda ehliyeti bulunmayanların mallarını onlar adına koruyup işletme, bu mallardan tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğuna vesayet denmektedir. Bu sorumluluğun sahibi ise vasi olarak adlandırılmaktadır. Çocukların haklarının zayi olmaması için hukuki temsilcilerini sağlayacak vasilerin bulunması dinen vacip olarak görülmektedir.²¹⁹ Babanın tayin ettiği bir vasi varsa çocukların vesayet hak ve yetkisini bulunduran bu kişiye *vasi-yi muhtar* denilmektedir. Hâkimin tayin ettiği vasiler ise *vasi-yi mansub* olarak isimlendirilmekle beraber yetkileri vasi-yi muhtara göre daha dardır. Eğer vasi-yi muhtar tam/kamil bir ehliyet sahibiyse ilgili kişi için hâkim tarafından yeni bir vasi tayin edilememektedir. Vesayet işlerini göremez durumda olan bir vasi-yi muhtar söz konusu olduğunda hâkim bir vasi takdir edebilir.²²⁰ Vasi-yi muhtar ve vasi-yi mansub arasında çeşitli farklar bulunmaktadır.

Çocukların baba ve dedeleri hayatta olmadığında hâkim çocuklara vasi tayin ettirmektedir. Farklı fetvalarda buna dair örnekler mevcuttur. Özellikle amcaların vasi tayin ettirildiği örnekler görülmektedir.²²¹ Osmanlı mahkeme kayıtlarında ebeveynlerinin, çocuklar için vasi tayin ettirdiği durumlara rastlanmaktadır. Kendilerinde bir sağlık probleminin oluşması yahut da uzun bir yolculuğa çıkacak olmaları gibi durumlar örnek teşkil etmektedir.²²²

Vasinin çocuk lehine bir eylemi olarak şu fetva dikkat çekmektedir. Küçük kızının hâdinesi olan bir anne çocuğun evinde birlikte otururlarken çocuğa yabancı biri ile evlenmiştir. Çocuğun üvey babasını bu evde oturtmaya çalışan annesinden başka kadınlardan bir başka hâdinesi de olmayarak asabesinden en yakını olan amcası yanına

²¹⁹ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, s.66.

²²⁰ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 183.

²²¹ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.467.

²²² Topcu, *a.g.t.*, s.115.

almıştır. Küçük kızın vasisi bu evi kızın annesinden alıp faydasını kız görecektir.²²³ kiraya verebilecektir.

Vasi-yi muhtarı olmayan bir çocuğun babasının ölümünden sonra babasının terekesinden şu kadar eşyaya, yabancı bir adam zorla el koyduğunda dedesinin bu adamdan el koyduklarını alabileceği yönündeki fetva çocuğun babasından sonra vesâyet sorumluluğunun dedesine geçtiğine işaret etmektedir.²²⁴ Çocuklar vasileri elindeki mallardan harcamada bulunamazlar. Bu durum bir çocuğun bâliğ olmadan vasisindeki malını alamayacağı yönünde verilen fetvada açıkça görülmektedir.²²⁵ Vasilerin ücret talebini reddeden fetva²²⁶ da vasilerin bu işten ücret alamadıklarını göstermektedir. Vasiler çocukların haklarını müdafaa etmektedir. Ölen bir babanın büyük çocukları ile bir de küçük çocuğu kalsa, küçüğün vasisi olan kişi babadan kalan evin paylaşımı esnasında çocuğun hakkında yaşanan haksızlığı gidermek için davacı olup tekrar *kismet-i adile* ile malı bölüştürmektedir.²²⁷

Çocukların mutlak vasileri babaları iken²²⁸ kimi zaman babalar, hayatta olmalarına rağmen bu hakkı kaybedebilmektedir. Babanın, çocuğun malını saçıp savurmasından endişe edildiği takdirde hâkime dedesi yahut benzeri bir yakının vasi tayin ettirilebildiği görülmektedir.²²⁹ Vasi tayin edilen bir kişi çocukların mallarına hıyanette bulunursa yerine bir başka vasi tayin edilip bu hak elinden alınabilmektedir.²³⁰ Vasiler çocukların annesi dahi olsa, çocukların mallarına hıyanet şüphesi olduğu takdirde hâkim annenin muhasebesini görebilir.²³¹ Bu uygulamalar ile çocukların malları korunmaktadır.

Evli bir küçük kızın kocası, kızın mallarını koruması için vasisi olan kişiye “Zevci olmakla hıfza ben evlayım”(Kocası olarak malını korumak için ben daha

²²³ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.469.

²²⁴ *a.g.e.*, s.469.

²²⁵ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi II*, s.661.

²²⁶ *a.g.e.*, s.773.

²²⁷ *a.g.e.*, s.405.

²²⁸ Araz, *a.g.e.*, s.52.

²²⁹ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.770.

²³⁰ *a.g.e.*, s.771.

²³¹ *a.g.e.*, s.773.

öncelikliyim) deyip malını vasiden alamayacaktır.²³² Yalnızca eşi olmak bir çocuğun vasisi olma hakkına sahip olacağı anlamına gelmemektedir.

Ölen bir kişinin çocuklarından büyük olanlar küçük çocuklar için hâkime vasi tayin ettirip bölüşülmesi gereken terekeyi bölüştürebilmektedirler.²³³ Vasileri vesilesiyle küçük çocuklar miras payından mahrum olmamakta, bu mal da bir koruyucunun denetiminde bulunmuş olmaktadır. Ölen vasinin çocuklar için yapmış olduğu olası harcamalar gibi durumlar vasilerin ölümünden sonra da birtakım problemleri gündeme getirmektedir. Örnek bir fetvada, bir çocuğun vasisi ölüp hâkim çocuğa yeni bir vasi tayin ettiğinde ölen kişinin vasinin varisleri ölen kişi hakkında *“hayatında mal-i sağire rucu’ şartıyla kendi malından sağirin mesârifine kadr-i ma’rûf şu kadar akçe sarfetmişlerdi”* diyerek dava açmaktadır. Yeni vasi bunu inkar edip varislerin iddiaları ispatlanmasa sadece böyle demeleriyle çocuğun malından herhangi bir şey alamayacaklardır.²³⁴

2.2.1. Vasilerin Azli ve Kusurları

Çocukların mali tasarruflarının muhafazasına yönelik işlerliği olan vasilik her zaman 0istenilen şartlarda yerine getirilememiştir. Kimi zaman vasilik görevini yerine getiremeyecek durumda olan kişiler kendi isteğiyle vasiliği başkasına devretmişler yahut da kusur ve suistimal bulunduğu gerekçesi ile hâkim tarafından azledilmişlerdir.”²³⁵ Vesayet kurumunun işlerliğinin artırılması ve olası suistimallerin önüne geçilebilmesi için mahkemelerce vasiler üzerine atanan nazırlar vardı.²³⁶

Vasilerin görevi çocukların buluşa ulaşması ile son bulmaktadır. Vasilerin, kendi malları üzerinde tasarrufta bulunduğu çocuklar artık birer yetişkin olduklarında vasilerin suistimallerinden şikayetçi olabilmektedir. Gayrimenkullerin değerinin altında satılması, nakit paranın yerinde kullanılmaması gibi gerekçeler şikayet sebebi

²³² a.g.e., s.772.

²³³ a.g.e., s.688.

²³⁴ Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 470.

²³⁵ Aslı Deliktaş, “Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak: Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre Vasi Korumasında Çocuklar(17. Yüzyıl)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Samsun 2016, s.655.

²³⁶ a.g.m., s.655.

olabiliyordu.²³⁷ Bunun gibi vasilerin problemlı görülen eylemleri ve haklarındaki şikayetler fetvalara yansımıştır.

Bir belde vali olan bir adam öldüğünde küçük çocuklarının vasi-yi muhtarı olan kişi, ölen kişinin idarecilere mahsus eşyalarını o belde satmıştır. Bu satışın çocukların zararına olduğu anlaşılınca bu eşyaları İstanbul'a getirmiştir. Vasi, çocukların mallarından icare üzerine *kadr-i maruf şu kadar akçe sarf ederse* çocuklar bu meblağı buluşa ulaştıklarında vasilerine tazmin ettirememektedir.²³⁸

Küçük bir çocuk buluşa ulaştıktan sonra vasisinden "*Hâl-i sığarımda kabzettiğin şu kadar akçemi bana vermeyip yedinde kaldı, ver(Küçüklüğümde elinde tuttuğun şu kadar akçemi vermedin, elinde kaldı)*" diyerek vasisini dava etmektedir. Vasisi "Sen baliğ ve reşid olduktan sonra *ben meblağ-i mezburu tamamen sana verdim*" diyerek üzerine tazmin sorumluluğu olmadığına yemin etmektedir. Vasi, bu yeminiyle çocuğun kendini dava ettiği talebinden kurtulmuş olacaktır.²³⁹

Ölen bir adamın varisleri olan iki küçük oğlunun vasisi olan kişi terekeden şu kadar akçeyi aldıktan sonra küçük çocuklar ölmüştür. Çocukların varisleri bu meblağı vasiden istediklerinde vasi, falanca gelip çocukların babasının zimmetinde şu kadar akçe hakkım vardı diyerek benden aldı demektedir. Varisler senin elinde kaldı diye inkar ederek vasiye yeminle tasdikte bulundurabileceklerdir.²⁴⁰

Vasilerin, çocukların mallarıyla kendi nefisleri için ticaret yaptıkları görülmektedir. Ticaretin rast gitmemesi durumunda çocukların mallarından zayı olan meblağları bu vasiler tazmin etmek mecburiyetindedirler.²⁴¹ Bir çocuğun vasisi *müddet-i sefer baîd ahar diyara* giderken gittiği yol güvenli olmayıp emniyetsizdir. Vasi, çocuğun akçesini herhangi bir zaruret durumu olmaksızın yanında götürmektedir. Yolunu haramiler kesip vasinin üzerindeki bu parayı yağma ettiklerinde vasi bu meblağı tazmin edecektir.²⁴² Çünkü sorumluluğunda olan bu parayı yanında taşımasını gerektiren bir durum yokken yola çıkarak olası tehlikelere maruz bırakmaktadır.

²³⁷ a.g.m., s.657.

²³⁸ Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 470.

²³⁹ a.g.e., s. 470.

²⁴⁰ Feyzullah Efendi, a.g.e., s. 470.

²⁴¹ a.g.e., s. 472.

²⁴² a.g.e., s. 472.

Vasilerin, vasisi oldukları çocukların paralarını rayiç²⁴³ olduğu değerden tasarruf edememesi de fetvalarda söz konusu edilen problemlerdendir. Ancak bu türden meselelerde vasilerin tazmin sorumluluğu olmadığı yönünde fetva verilmiştir.²⁴⁴

2.3. NAFKA

Nafaka, sözlük anlamı olarak azık, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan maddi değer demektir. İslam hukukunda bir terim olarak da sözlük anlamıyla uyumlu olarak hayatîyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak üzere yapılan zorunlu harcamalar anlamına gelmektedir. Maddi eylemleri eksik eda ehliyeti ile kısıtlanmış çocukların nafakaları kimler tarafından nasıl karşılanmaktadır?

Çocukların nafakaları, eğer çocukların kendi malları yoksa normal şartlar altında babalarının sorumluluğundadır. Çocuğun babası fakir annesi zengin olması durumunda annenin çocuk için yapacağı nafaka harcaması baba üzerine bir borç olur ve babası zenginleştğinde anne harcamasını geri alır.²⁴⁵ Varlıklı bir anne ölüp çocuğuna miras bıraktığında artık çocuğun harcamaları için kendi malı olacağından baba üzerinden nafaka sorumluluğu kalkar.²⁴⁶ Anne-babaların ayrılmaları yahut ikisinden birinin hayatta olmaması gibi durumlarda çocuğun nafaka sorumluluğunun kime ait olacağına ilişkin ise çeşitli problemler yaşanmaktadır. Hıdâne sürecinde çocukların nafaka sorumluluğunun kime ait olacağı da yine bu sorunların başında gelmektedir. Anne babaları ayrılıp hıdâne hakkı ile annelerinin terbiyesinde bulunan çocukların mallarının olmaması durumunda annelere, hâkime gidip babaları üzerine nafaka takdirinde bulunup babalarından bu belirlenen nafaka miktarını alma hakkı tanınmaktadır.²⁴⁷ Aynı şekilde anne dışında diğer kadın yakınların hıdânesinde bulunan çocuklar için de hâdine olan kişiye çocuğun babası üzerine nafaka takdir ettirme hakkı tanınmaktadır. Bir fetvada kızı ölen bir kadın, anneannesi olduğu torununu hıdâne hakkını kullanarak terbiyesine almıştır. Kızının malının olmaması

²⁴³ Râyiç, Halk arasında geçen, sürümlü. Bir malın piyasadaki kıymeti, alınıp satıldığı fiyatı, sürüm değeri. Erdoğan, *a.g.e.*, s.475.

²⁴⁴ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.474- 475.

²⁴⁵ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s.87.

²⁴⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.298.

²⁴⁷ *a.g.e.*, s.274.

durumunda hâkime giderek kızının kocası üzerine nafaka takdirinde bulunmaktadır.²⁴⁸ Fakir bir çocuğun hâdinesi olan yakınından başka kimsesi olmaması durumunda varlıklı hâdinesinin çocuğun nafakasını karşıladığı görülmektedir. Babaannesinden başka kimsesi kalmayıp, kendi fakir babaannesi varlıklı olan bir çocuğun nafaka sorumluluğu babaannesinin olacaktır.²⁴⁹

Babalar hayatta olup her ne kadar fakir olsalar da, çocuklar hıdâne hakkı ile annelerinde kaldıkları süre boyunca eğer çocukların kendi malları yoksa nafakaları babaları üzerinedir.²⁵⁰ Ancak kimi zaman babalar, çocukları boşandıkları eşlerinin hıdânesinde iken fakirliklerini gerekçe göstererek, çocuklarının bakımlarını üstlenen boşandıkları eşlerine “*Nafakasını vermeye kudretim yoktur.*” demektedir, çocuğa bakmak üzere annesinden almaya çalışmaktadır.²⁵¹ Bir başka fetvada kendi hıdânesinde bulunan çocuğu için hâkime giderek boşandığı kocası üzerine günlüğü şu kadardan nafaka tayin ettiren bir anneye çocuğun babası “*Bila nafaka besle ve illa (?) senden alırım*” demektedir. Fakat böyle demesine müsaade edilmemektedir.²⁵²

Babaları ölen çocuklar için ise annelerine, çocukları hıdânelerinde bulundurdıkları süre içinde babalarından kalan miras üzerinden nafaka takdir ettirme hakkı tanınmaktadır. Böylesi bir durumda bir çocuğun vasisi olan amcası çocuğun annesine itiraz ederek “*bi-la nafaka besle ve illa bana ver(nafakasız besle ya da bana ver)*” diyemeyecektir.²⁵³ Bu durumu, çocukların mallarının ve malî tasarruflarının koruyucusu olan vasilerin çocuğun mirasını muhafazaya yönelik bir çıkışı olarak değerlendirmek mümkündür.

Diğer mezheplerden ayrı olarak Hanefî mezhebinde civar hısımlar nafakası söz konusudur. Fetvalar da bu hısımlık nafakası mefhumunu teyit eder niteliktedir. Civar hısımlığı nafakası aralarında evlenme engeli bulunan kardeş, amca, dayı, hala, teyze, yeğen gibi yakınların birbirilerinin karşılıklı nafaka sorumluluğunu üstlenmesini ifade eder.²⁵⁴ Bir fetvada babasından söz edilmeyişinden kaynaklı olarak hayatta olmadığı

²⁴⁸ a.g.e., s.273.

²⁴⁹ a.g.e., s.273.

²⁵⁰ a.g.e., s.274.

²⁵¹ a.g.e., s.297.

²⁵² a.g.e., s.297.

²⁵³ a.g.e., s.297.

²⁵⁴ Mehmet Koç, “Osmanlı Aile Hukukunda Mahrem Akrabalar (Civar Hısımlar) Nafakası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 38, 2021, s.166.

anlaşılan bir çocuk hakkında, fakir olan annesi hıdânesinde bulunan bu çocuğun nafakası için hâkime giderek amcası üzerine nafaka takdir ettirebilmektedir.²⁵⁵ Bu durum çocuğun baba ve dede gibi üst soyu dışında civar hısımlarından olan amcasının çocuğun nafaka sorumlusu olduğunu göstermektedir. Fakir bir çocuğun annesi ve amcasından başka kimsesi olmayıp annesi de *mûsir* (varlıklı,zengin) olduğunda çocuğun nafakası konusunda üçte biri anneye, kalan üçte ikinin sorumluluğu da amcaya verilmiştir.²⁵⁶ Amcalara nafaka konusunda sorumluluk veren fetvalar yanında dayılarla ilgili fetvalara da rastlanmaktadır. Çocukların yeme içme nafakaları konusunda problem olarak görülen bir durumda da bir anneanne hıdânesinde olan, kızının küçük kızı ile kendi oğlunun evinde oturmaktadır. Anneanne oğlunun kendisi için pişen yemekten oğlunun izniyle bir süre küçük kızı yedirdiğinde dayının küçük kızın malından o süre için nafaka alıp alamayacağı sorulmaktadır. Dayının alamayacağı cevabı verilmiştir.²⁵⁷

Nafaka konusunda incelediğimiz fetvalarda hâdine olan kişiler üzerine yapılan nafakasız veya nafaka takdir ettirmeden besleme baskısı dikkatimizi çekmektedir. Bu baskılarda babaların fakirlik gerekçeleri göze çarpmaktadır. Babaların nafaka vermeye gücü olmadığı için çocuğun hâdinesinden kendi yanlarına almak istedikleri fetvaları yukarıda görmüştük. Anneden hıdâne hakkını sâkıt eden bir durum olmadığı için babası bu gerekçe ile alamazken bir başka yöntem olarak kendi kadın yakınlarının çocuğu alması yönünde baskı uygulamaktadır. Bu duruma örnekleyen bir fetvada zengin annesi ve fakir babası boşanmış olan bir çocuk annesindeyken, annesi kendi malından çocuğun nafakası için harcamada bulunup, kocasının eli genişlediği bir zaman için kendisine müracaat etmek üzere nafaka takdir ettirmiştir. Çocuğun babası “*Elbette sağiri meccanen infak eyle ve yahut meccanen infaka talibe olan ammetesi (halası) Zeynep’e ver!*”(*Elbette çocuğu ücretsiz/bedava besle yoksa bedava besleyecek olan halasına ver!*) demekte ancak buna müsaade edilmemektedir.²⁵⁸ Bir anne, boşandığı kocasından olan küçük oğlunu hıdâne hakkıyla terbiye ederken, çocuğun fakir babası üzerine günlüğü şu kadar akçe nafaka takdir ettirmiştir. Bu

²⁵⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.274.

²⁵⁶ *a.g.e.*, s.273

²⁵⁷ *a.g.e.*, s.276.

²⁵⁸ *a.g.e.*, s.298.

anneye çocuğun babaannesi çocuğu “*meccanen infak ederim*” demektedir. Çocuğun annesine “*Sen dahi bi-la nafaka besle ve illa Zeynep’e teslim eyle!*” yani babaannesine ver denilemez.²⁵⁹ Babasının fakirliği ve üzerine oluşacak nafaka borcundan dolayı babaannesi çocuğu besleme sorumluluğunu almak istiyor gibi görünmektedir. Bir anneanne ise ölen kızının küçük kızını hıdâne hakkıyla terbiye ederken, çocuğun annesinden çocuğa miras kalan mal üzerinden nafaka takdir ettirmiştir. Çocuğun babaannesi “*Ben nafakasız beslerim*” diyerek çocuğu anneannesinden almaya çalışmaktadır.²⁶⁰ Çocuğu nafakasız besleme talebine örnek olan bir diğer fetvada da çocuğun hâdinesi olan bir anneanne, çocuğun malından kadıya nafaka takdir ettirmişken, çocuğun iki teyzesi gelip “*Biz bi-la nafaka besleriz*” diyerek anneanneden almaya çalışmaktadır.²⁶¹ Küçük bir kızın hâdinesi olan anneannesi, çocuğun ölen babasından miras kalan maldan nafaka takdir ettirerek kızı beslemektedirken kızın babasının babası olan dedesi “*Ben Hind’i bi-la nafaka beslerim, sen dahi öyle besle. Ve illa bana ver.*” diyemeyecektir.²⁶² Bu üç fetvada da, bedava besleme baskısı yapan yakınlar, çocuğa kalan miras malın, çocuğun nafakası için harcanmasıyla bitmesine yönelik bir endişe taşıyor olabilir. Bu sebepten kendileri nafakasız besleyeceklerini belirtiyor, hâdinelere de aynısını salık veriyor gibi görünmektedir.

Hıdâne süresi içinde kadınların istidâneye başvurarak çocukların nafakalarını karşılamaya çabalarına ilişkin fetvalar bulunmaktadır. İstidâne, kadınların boşandıkları kocalarından, hıdânelerinde bulunan çocukların nafakası için hâkime gidip kocaları adına borçlanmaları durumudur. Mahkemede hükmedilen nafaka, koca için kadın tarafından yahut ödeme olmadan düşmeyecek bir borç haline gelmektedir. Kadın borçlanma izniyle istediği birine nafaka miktarınca borçlanabilir.²⁶³ Hâdine olan bu kadınlar, *istidâne* ile nafakalarını karşıladıkları çocuklar için *nafaka-i müstedâne*yi boşandıkları kocalarından bu şekilde alabileceklerdir.²⁶⁴

Kocalar üzerine çocukları için mahkemede hâkim tarafından nafaka tayin edilmesi konusunda oluşabilecek problemlerden biri, adına borçlanılan kocanın başka

²⁵⁹ a.g.e., s.298.

²⁶⁰ a.g.e., s.297.

²⁶¹ a.g.e., s.298

²⁶² a.g.e., s.298.

²⁶³ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 124.

²⁶⁴ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s.274.

bir memlekette iken seferde ölmesidir. İstidâne ile çocukları yedirip, içirip giydiren bir anne istidânenin bedelini nereden temin edecektir? Anne, bu *nafaka-i müfrida-yı müstedaneyi* kocasının terekesinden alabilir.²⁶⁵

Boşandığı eşi üzerine küçük oğlu için nafaka takdir ettirip ancak istidâne etmeyip kendi *mâidesinden(sofrasından)* birkaç sene oğluna infak eyleyen kadın nafaka-yı mefrûzayı kocasından alabilir mi? mi şeklinde sorulan soruya ise “*Teberru*²⁶⁶ *etmemiş ise olur*” fetvası verilmiştir.²⁶⁷ Teberruan yedirip içirmesinin karşılığını çocuğun babasından alamayacağı anlamına gelmektedir. Hâdineler, bakımına aldıkları çocuklar için çocukların babaları üzerine nafaka yazdırıp istidâneye izin aldıklarında, bunu kullanmayarak bir süre kendileri için pişirilen yemekten çocuklar yese, geçen bu süre için hâkime gidip “*Yedimde nafaka hüccetim vardır. (Elimde nafaka delilim vardır)*” diyerek takdir edilen bu nafakayı alamaz.²⁶⁸

Hâkime giderek babalar üzerine takdir ettirilen nafakaların miktarı ilgili fetvalarda net olarak belirtilmemektedir. Konu ile ilgili ifadeler “*hâkime kadr-i ma’ruftan ziyade yevmî şu kadar akçe takdir ettirse*” şeklinde olup akçe ve kuruşların meblağlarına ilişkin sayısal ibareler yer almamaktadır. Bu meblağların miktarı kadı sicillerinde yer alan davalarda net bir şekilde görülecektir.

2.3.1. Emzirme ve Çocuğun Nafakası Üzerine Hul’

Annelerin, kocaları ile nikahlarının devam etmesi halinde çocuklarını emzirmelerinin karşılığı olarak ücret almaları caiz değildir. Anne hukuken emzirmeye mecbur tutulmamakla beraber dinî olarak emzirmeye mecburdur.²⁶⁹ Ancak kadın İslam hukukundaki boşanma türlerinden olan bâin talak yahut da *talak- ı selase(üç talak)* içerisinde ise çocuğunu emzirmesi karşılığında ücret talep edebilmektedir.²⁷⁰ Osmanlı toplumunda anneler, çocuğunu emzirmesi ve belli bir müddete kadar bakması karşılığında mehrinden vazgeçip muhâlea yapmaktaydı. Sonlanan evliliklerde çocuğun nafakasının karşılanmasıdaki yöntemlerden biri de bu uygulamaydı.

²⁶⁵ a.g.e., s.274.

²⁶⁶ Teberru’: Bağış, bağışlama, iane. Bir şeyi meccanen(bedelsiz) başkasına temlik etme. Erdoğan, a.g.e., s.553.

²⁶⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s.274.

²⁶⁸ a.g.e., s.275.

²⁶⁹ Üsrûşenî, a.g.e., s.85.

²⁷⁰ a.g.e., s.88.

Çocuğun geçiminin sağlanmasına ilişkin bu duruma nafaka başlığı altında yer vermek uygun olacaktır. Muhâlea diğer bir ifadeyle hul' fıkhi bir terim olarak kadının bir bedel vermesiyle kocasının evlilik bağı sonlandırmaya ikna olması demektir. Söz konusu bu bedel kadının nikah akdiyle hak ettiği mehir, birikmiş nafaka alacağı, iddet nafakası gibi mal ve menfaatler olabildiği gibi bazı başka menfaatler de olabilir. Annenin çocuklarının nafakasını karşılamak üzere kocasıyla anlaşarak evliliğini sonlandırması da bu türden bir menfaattir.²⁷¹

Ancak her zaman durum çiftlerin evliliği sonlandırırken anlaştıkları şekilde gitmemektedir. Anneler, çocuklarının bir müddet nafakalarını karşılamak üzere muhalea ile evliliklerine son vermelerine karşın nafakayı karşılayamaz durumda kalabilmektedir. Küçük oğlunu dört yaşına gelinceye kadar hiçbir ücret talep etmeksizin emzirip bakmak üzere kocasıyla muhâleada bulunan bir kadın, emzirme müddeti içerisinde “*Ben mu'sireyim. Bi-la ecr irda' etmem. (Ben yoksulum, karşılıksız emzirmem)*” diyerek kocasından ücret istemektedir. Kocasından bu süre içerisinde ücret alamayacaktır.²⁷²

Muhâleada çocuğun nafakasının anne tarafından karşılanmasına yönelik anlaşmalarda annelerin fakirlik sebebiyle karşılayamaması yanında ölmeleri gibi durumlar da söz konusu olmaktadır. Bir fetvada kadın kocasıyla, küçük kızına kendi malından yedi yıl tamamlanana kadar infakta bulunmak üzere muhâlea yapmıştır. Ancak anne henüz bir ay kızına bakabildikten sonra ölmüştür. *Hâdime-i uhrâsı* olmayan bu kızı babası yanına alarak altı sene on bir ay bakmak üzere çocuğun annesinin terekesine başvuracak, kızın nafakasını annesinin terekesinden karşılayacaktır.²⁷³ Nitekim yaptıkları muhâlea anlaşması annenin kızına kendi malından yedi yıl bakması şeklindedir. Bir baba ise karısından, mehri, iddet nafakası ve küçük oğlu ile küçük kızı için nafaka talep etmeksizin beslemesi için muhâlea yaparak ayrılmıştır. Ancak annenin ne kadar süre bu iki çocuğa nafaka talep etmeksizin bakacağı açık olarak zikredilmediği takdirde içinde bulundukları zaman için anne, babadan nafaka talep edebilecektir.²⁷⁴ Boşandığı kocasından olan küçük

²⁷¹ Fahrettin Atar, “Muhâlea”, *DİA*, C.XXX, Ankara 2020, s. 397-401.

²⁷² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.* s.268.

²⁷³ Çatalca Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi I*, s.151.

²⁷⁴ *a.g.e.*, s.266.

oğlunun yedi yıl nafakasını karşılamak için anlaşılan bir anne ise bu süre içinde borçlu hale gelirse çocuğun babasından çocuğun nafakasını alabilecektir.²⁷⁵ Ancak çocuğun nafakası için kocasından muhâlea yaparak ayrılan anne, varlıklı olarak yaşadığı bu süre içerisinde kocasından nafaka namına bir şey alamayacaktır.²⁷⁶ Kocasından, dört yaşındaki oğlunu kendi malından beslemek üzere muhâlea ile ayrılan bir anne ise bu süre içinde çocuğa yabancı biriyle evlenmiş, çocuğa anneanesi bakmaya başlamıştır. Anneanne, bu çocuk için kadıya giderek çocuğun babası üzerine nafaka takdir ettirebilecektir.²⁷⁷

Kimi zaman da kadınlar mehirleri ve çocuklarının nafakaları karşılamak üzere yaptıkları muhâlea anlaşmalarından pişmanlık duymaktadırlar. Zimmetindeki mehri ve küçük oğlunun nafakasını yedi yıl karşılamak üzere kocasıyla anlaşılan bir anne, bu muhâleadan pişman olmaktadır. Ancak çocuğun babasından çocuk için nafaka talebinde bulunamayacaktır.²⁷⁸

Hamile bir anne de mehri ve doğacak çocuğu kendi malından yedirip içirip giydirmek üzere kocasıyla muhâlea yapmıştır. Ancak herhangi bir müddet beyanında bulunmadıkları için kadın doğum yaptıktan sonra hıdânesinde bulunan bu çocuğun nafakasını babasından talep edebilecektir.²⁷⁹ Kadı sicillerinde de küçüğün nafakasının muhâlea bedeli olarak taahhüt edildiği kayıtlar mevcuttur.²⁸⁰

2.3.2. Üvey Anne-Babaların Üvey Çocukları İçin Nafaka Harcamaları

Osmanlı toplumunda çocukların üvey anne ve babalarla yaşamları rastlanan durumlardan biridir. Üvey ebeveynleri ile yaşayan çocukların geçimleri konusunda bu üvey anne babaların katkıları olasıdır. Fetvalarda da bu durum görülmektedir. Üvey anne ve babalar, evlerinde bulunan çocuklara nafaka konusunda harcamada bulunmaktadırlar.²⁸¹ Peki üvey babalar, bu harcamalarına karşılık çocuklar buluşa

²⁷⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.266.

²⁷⁶ *a.g.e.*, s.266.

²⁷⁷ *a.g.e.*, s.266.

²⁷⁸ *a.g.e.*, s.266.

²⁷⁹ *a.g.e.*, s.267.

²⁸⁰ Kübra Özdemir, *Osmanlı Hukukunda Küçüğün Velâyeti(16-19.Yüzyıllar)*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021, s. 113.

²⁸¹ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.174.

ulaştıktan sonra çocuklardan herhangi bir şey almakta mıdır? Yoksa harcamaları karşılıksız mı kalmaktadır?

Şayet üvey babalar yanlarında bulunan üvey çocukların malları üzerinden nafaka takdirine gitmişlerse, bu bedeli bulduğundan sonra çocuklardan alabilmektedirler. Nitekim bir fetvada bir üvey baba *hacr ve terbiyesinde* olan küçük üvey kızın malından hâkime nafaka tayin ettirmiş ve istidâne izniyle kıza bu istidâne ile infakta bulunmuştur. Kız buluşa erdikten sonra üvey babanın *nakafa-i mukaddere-yi müstedaneyi* kızıdan alabileceği fetvası verilmiştir.²⁸² Hâkime giderek nafaka takdir ettirmemiş üvey baba, karısının ölen kocasından olan çocuklarını yedirip içirmesine karşılık çocuklar buluşlarına ulaştığında harcamasını çocuklardan alamayacaktır.²⁸³ Yine bir fetvada bir adamın üvey kızı, adamın kendisi için pişirilen yemekten adamın izniyle beslenmektedir. Baba bu süre için kızın malından nafaka namına bir şey alamayacaktır.²⁸⁴ Bir üvey baba da *hacr ve terbiyesinde* olan küçük üvey oğlu için günlüğü belli bir akçeden nafaka takdir ettirip istidâneye izin almıştır. Ancak istidâne etmemiş, çocuk için özel yemek pişirtmeyerek kendisi için pişen yemekten çocuğun yemesine müsaade etmiştir. Karşılık olarak “nafaka takdir ettirdim” diyerek ilgili nafakayı çocuğun malından alma talebinde bulunmaktadır. Ancak talebi fetvada alamayacağı yönünde cevaplanmıştır.²⁸⁵ İzni doğrultusunda kendi sofrasından yedirip içirdiklerine karşılık üvey babaların bir şey alamayacağı, ancak çocuğun malı üzerine nafaka takdir ettirip istidâne izinleri kullanmaları halinde çocuklar büyüdükten sonra karşılığını alabilecekleri anlaşılmaktadır.

2.3.3. Çocuğun Kendi Malından Nafaka Takdir Ettirilmesi

Çocukların nafakaları, kendilerinin malı olması halinde bu mallarından karşılanmaktadır. Çocuğa miras kalması halinde hâdine olan anneler, çocukların babasından intikal eden mal üzerine hâkime nafaka tayin ettirip istidâneye izin alarak çocuğun nafakasını bu istidâne ile karşılasa bu nafakanın bedelini çocuğun malını elinde tutmakta olan vasiden alabilirler.²⁸⁶ Küçük bir kızın hâdinesi olan annesi,

²⁸² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.* s.277.

²⁸³ *a.g.e.*, s. 277.

²⁸⁴ *a.g.e.* s.277.

²⁸⁵ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s. 91.

²⁸⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.276.

kızının nafakası için hâkime kadr-i maruf ölçüsünce takdir ettirdiği nafakayı kendi malından karşılamıştır. Sarf ettiği para miktarını ispat ettikten sonra küçük çocuğunun vasisinin elinde bulunan malından alabileceği fetvası verilmiştir.²⁸⁷ Hâdine olan bir başka anne de küçük çocuğu için istidâne ile çocuğunun nafakasını karşılamıştır. Henüz yaptığı harcamayı çocuğunun malından alamadan çocuğunun ölmesi halinde çocuğun malından alabilecektir.²⁸⁸ Burada dikkat çeken bir nokta da annelerin hıdânesinde bulunan çocukları için yaptıkları harcamaları *teberruan* yapmamış olmaları halinde karşılığını çocukların mallarından alabilmeleridir. Teberruan yapmadıkları fetvalar, fetva sorusu içerisinde *bi şartı'r-rucu* ifadesi yer alması yönüyle ayrılmaktadır. Bu ifade, yaptığı harcamayı çocuğun malından ileride almak şartıyla anlamına gelmektedir. Küçük kızı için nafaka takdir ettiren bir anne kendi malında bir miktar akçe harcayarak nice zaman kızını beslemiş, kızı buluğa ulaştıktan sonra ölmüştür. Bu annenin harcadığı akçeleri kızın terekesinden alıp alamayacağını sorulmaktadır. Teberru niyetiyle harcamadığı takdirde karşılığını terekeden alabilecektir.²⁸⁹

Ölmüş kocasından olan küçük çocuğunu *bi hakkı'l-hıdane* terbiye üzere olan bir anne, çocuğun malından çocuk için (mahkemede) hâkime nafaka tayin ettirmiştir. Çocuğun vasisinin elinde olan malından yaptığı harcamayı almak istediğinde vasisi “*Sen sağıri malınla besle. Halen hazırda akçe bu kadar ba'dehu sana sağırin malından ben vereyim.*” dese anne henüz harcamasının karşılığını alamadan çocuk ölse, anne bunu çocuğun vasisi elinde bulunan terekesinden alabilecektir.²⁹⁰ Aynı durum torununun hâdinesi olan bir anneanne için de geçerlidir. Anneanne, torunu için takdir ettirdiği nafakayı kendinden karşılamış olup henüz çocuğun malından alamadan çocuk öldüğünde karşılığını çocuğun terekesine sahip varislerinden alabilir.²⁹¹ Annesinin kendisi için yaptığı harcamaların bedelini vasisindeki malından almış bulunan bir çocuk, buluğa ulaştıktan sonra kendisine harcama yapılması için malından bir miktarı vermiş olan vasisine ilgili bedeli tazmin ettiremez.²⁹²

²⁸⁷ a.g.e., s.275.

²⁸⁸ a.g.e., s.275.

²⁸⁹ a.g.e., s.276.

²⁹⁰ a.g.e., s.276.

²⁹¹ a.g.e., s.276.

²⁹² a.g.e., s.276.

Dedeler torunlarına bakmakla yükümlüdür. Çocuğun nafakası dede üzerine bir vecibedir.²⁹³ Bu durumu örnekleyen bir fetvada bir dede oğlunun oğulları olan iki çocuk için günlüğü şu kadar akçeden nafaka tayin ettirmiş olup, çocuklar için herhangi başka bir şey harcamadan kendisi için pişirilen yemekten onlara yedirmektedir. Bu yedirdiği müddetin karşılığını bu çocukların mallarından alamayacaktır.²⁹⁴

Hıdânesinde bulunan kızının çocuğu olan torunu ile oğlunun evinde kalan bir anneanne, oğlu için pişirilen yemekten bu çocuğu da doyursa, dayısı bu süre için yemeğinden yemesine karşılık çocuğun malından herhangi bir şey alamaz.²⁹⁵

Kimsesiz olduğu anlaşılan ve fakir olarak tarif edilen bir çocuk hakkındaki soru ise şöyledir: “Zeyd malı olmayan Amr-ı sağır-i fakir üzerine nafaka yazdırıp yanına alıp bir müddet malından infak eylese halen Amr baliğ oldukça Zeyd Amr’dan nafaka biha namına bir nesne almaya kadir olur mu?” şeklindedir. “Olmaz” cevabı verilen bu fetvada fakir çocuğu yanına alan ve üzerine nafaka yazdırarak alan bir adam başlangıçta teberra kastı taşımış olabilir.²⁹⁶ Benzeri bir diğer fetvada ise bir baba sekiz yaşındaki küçük kızını bir adamın yanına vermiş, o da bir başka adamın yanına vermiştir. Sonuncu adam çocuğun nafakası için babası üzerine nafaka tayin ettirip hüccet almış, bundan sonra da üç yıl kendi sofrasından yedirip içirmiştir. Babası daha sonra kızı bu adamdan alırken adam “Ben Hind’i vech-i muharrer üzere infak etmiştim.” diyerek babasından nafaka karşılığını alıp alamayacağı sorulmuş, alamayacağı fetvası verilmiştir.²⁹⁷ Hücceti de olmasına rağmen karşılığını alamaması dikkat çekmektedir. Burada çocuğun korunup kollanmak maksadıyla mı yoksa ev içi hizmetlerde bulunması için mi verildiğine dair açık bir ifade yer almamaktadır.

2.3.4. Kızın Kocasının ve Yakınlarının Kıza Nafakası

Osmanlı aile hukukunda eşlerin birbirlerine karşı sorumlulukları vardır. Erkek, evlilikte karısının ve doğacak çocuklarının geçim masraflarını sağlama rollerini ve yükümlülüklerini üstlenmiştir.²⁹⁸ Buluğa ermemiş kızlar evlendirildiğinde kocaların

²⁹³ Üsrûşenî, a.g.e., s. 99.

²⁹⁴ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s.276.

²⁹⁵ a.g.e. s.276.

²⁹⁶ a.g.e., s.277.

²⁹⁷ a.g.e., s.277.

²⁹⁸ Hayri Erten, *Osmanlı Aile Yapısı 18. Yüzyılda Konya Örneği*, Konya 2017, s. 154.

evlendikleri kızlara karşı nafaka sorumluluğu doğar. Ancak koca üzerinde bu sorumluluğun oluşması kızlar *maslahat-ı ricâle sâliha* olduklarında söz konusu olmaktadır.²⁹⁹ İki üç yaşında iken birine *tezvic eylenen sağıre kızın* nafakası kocası üzerine gerekmezken *Cimaa mutika olan Hind-i sağırenin (cinsel beraberliğe uygun küçük kızın)* nafaka sorumluluğu kocası üzerinedir.³⁰⁰ Cinsel beraberliği kaldırabilecek bir kız, şayet kocası bunu gerçekleştirmeye güç yetiremez biri olsa bile nafaka almaya hak kazanır.³⁰¹

Kız çocuklarının nafakalarının karşılanmasında kocalar imkan sahibi değilse kocanın babası veya kardeşine bu sorumluluk yüklenmektedir. Bir fetvada çocuk iken evlendirilen bir çocuk bulduğundan sonra karısının nafakasını alıp kaçarak *gaip-i munkatı*’ olmuştur. Karısı, kocasının babası *musîr* olsa bile nafakasını ondan alabilecektir.³⁰²

2.3.5. Mefkûd Bir Kimsenin Nafaka Sorumluluğu

Osmanlı hukuk tarihinde kocaları seyahate çıkıp, geride ihtiyaçların karşılanması için nafaka bırakmayan kocalardan dolayı kadınların yaşadığı sosyal ve hukuki problemler fazladır.³⁰³ Seyahata çıkıp evlerinden ayrılan bu adamlar İslâm hukukunda gâib veyahut da mefkûd olarak tarif edilmektedir. Birbirine benzer bu iki kavramdan mefkûd yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen kimseyi ifade ederken, gâib yaşadığı bilinmekle beraber nerede bulunduğu bilinmeyen kimse anlamına gelmektedir. İkisini birbirinden ayırt eden şey arada irtibatın olup olmamasıdır. Kayıp olan kişi ile irtibat kesik ise mefkûd yani gaybet-i munkatia, eğer irtibatın kesik olmadığı bir ortadan kaybolma söz konusu ise gaybet-i gayr-i munkatia olarak ifade edilmektedir.³⁰⁴ Gaiplik, hayatta olduğu bilinen kocanın evi terk edip gitmesi, evine uğramamasıdır.³⁰⁵ Mefkudun yani kayıplığın sebepleri arasında İslam mezheplerinin teşekkülü öncesi döneme kadar uzanan rivayetler vardır. Namaza giderken, savaş

²⁹⁹ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.167.

³⁰⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.281.

³⁰¹ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s.83.

³⁰² *a.g.e.*, s.281.

³⁰³ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.125.

³⁰⁴ Beşir Gözübenli, “Mefkûd”, *DİA*, C.XXVIII, Ankara 2003, s. 353-356.

³⁰⁵ Mehmet Selim Aslan, *İslâm Aile Hukuku*, Bursa 2015, s.241.

sırasında kaybolan hatta haber alınamaması cinler tarafından kaçırılmasına bağlanan kimselere rastlanır.³⁰⁶

Osmanlı toplumunda da mefkud ya da gâib babalar söz konusudur. Erkeklerin eşlerini ve tabii olarak çoğunlukla eşleriyle birlikte çocuklarını terk edip gitmeleri Osmanlı devletinin genelinde yaygın olan bir toplumsal gerçekliği göstermektedir.³⁰⁷ Bu terk edip gitme hallerinin çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Kanuni'nin İstanbul, Bursa Edirne, Üsküp, Siroz ve Selanik kadıları ile Anadolu, Rumeli ve Karaman Beylerbeyine yolladığı “*Sipâhi tâifesiinden vesâir reâyadan bazı kimesneler anun gibi gâib olup henüz hakikat-i ahvâlleri malum olmadan Şâfî kadıları onların zevcâtı için nafakaya muhtaçtur deyu hile ve telbîs edip bu bahane ile menkûhalarını tesrik edib âhara nikah ettikleri pâye-i serîri âlem-masîrime arz olunmağın memâlik-i mahrûsemde min bad Şâfî kadı olmasın, ref’ edip buyurdum.*”³⁰⁸ şeklindeki hükümden de anlaşıldığı üzere gaipliğin en temel sebeplerinden biri sipahi/asker kocalar olmalarıdır. Görüldüğü üzere başat sebeplerden ilki askeri idi. İktisadi ve dini sebepler de bu durumda etkindi. Ticari amaçlarla gittiği kentlerde ölen tüccarlardan kaynaklarda söz edilmektedir. Aynı şekilde hac yolculukları da kocaların gaiplik sebeplerindendir.³⁰⁹ Sefere giden kocalardan haber alınamaması, geride bıraktıkları eşleri ve çocukları üzere nafaka sorumluluğu sorununu doğurmaktadır. Ancak bu sorun, terk edilen kadınlar için Hanefi mezhebi nezdinde bir boşanma sebebi değildi. Eşlerinin ölüm haberi gelmediği takdirde kayıp kocalarını bekleme süreleri 90 yahut 120 yıl ya da bu kimselerin yaşlıtlarının ölmesine kadar ki süre olarak belirleniyordu.³¹⁰ Yeniden evlenmeleri mümkün olmayıp kocalarını beklemek durumunda olan bu kadınların yaşadığı fizyolojik ve psikolojik sıkıntılar yanında belki en büyüğü sayılabilecek sosyo- ekonomik problemler 1919 Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi’ne kadar devam etmiştir. Osmanlı’da bu problemin ortadan kalkmasına yönelik olarak Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi’nde, nafaka bırakmadan kaybolan

³⁰⁶ Hatice Kübra Kahya, “Çareyi Başka Mezhepte Aramak: Osmanlı Aile Hukukunda Mefkûd/Gâip Kocanın Evliliği Problemi”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, C. XII/2, 2022, s.699.

³⁰⁷ Yahya Araz, “16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Eşleri Tarafından Terk Edilen Kadınlar”, *Tarih ve Toplum*, S.6, Güz 2007-Kış 2008, s.65.

³⁰⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, İstanbul 1990), 1/70.

³⁰⁹ Araz, *a.g.m.*, s.66- 67.

³¹⁰ *a.g.m.*, s.69.

kocanın, kaybolmasının eşi için bir boşanma sebebi kabulüne yer verilmiştir. Nafaka bırakmadan kaybolan kocadan boşanmak için dört yılın dolması, savaş söz konusu olduğunda ise esirlerin yurtlarına dönmesinin üzerinden bir yıl geçmesi boşanma sebebi sayılmıştır.³¹¹

Kocanın gaip olması konusunda Hanefiliğin bu tutumundan kaynaklı olarak Osmanlı mahkeme kayıtlarında da gaiplikten kaynaklı boşanma davalarına rastlanmamaktadır.³¹² Hanefî mezhebi mefkûdun yokluğundan kaynaklı problemlerin çözümü için birtakım tedbirler geliştirmiştir. Mefkudun mallarına mahkemece bir vasi atanırken ailesinin yaşayacağı muhtemel maddi sorunların giderilmesi için nafaka sorumluluğu devam ettirilir. Geride mal bırakmayan mefkud koca için karısına istidâneye başvurma hakkı tanınır. Osmanlı kadı sicillerinde gaib koca üzerine mahkemenin takdir ettiği nafaka örnekleri çokça yer almaktadır.³¹³

İncelediğimiz fetvalarda nafaka konusundaki problemlerin pek çoğunu nafaka bırakmaksızın başka bir yere giden adamlar oluşturmaktadır. Çocukların hıdânesi sorumluluğuna sahip kimseler çocukların nafakası sorununun çözümü için sıklıkla kayıp babalar adına borçlanma yoluna gitmişlerdir. Yahut da adamın kendi malından günlük miktar belirleyerek nafaka bedelini almışlardır. Bu çözümü örnekleyen bir fetva olarak gaybet-i munkatî ile ortadan kaybolan bir adamın karısı, nafaka bırakmaksızın giden bu adamdan olan ve hıdânesinde bulunan çocukları için hâkime gitmiştir. Kadın, adamın parasını emaneten elinde tutan kişideki bu akçeden kendisi ve çocukları üzerine kadr-i maruf nafaka takdir ettirip bu meblağı bu kişiden alabilecektir.³¹⁴ Bir başka fetvada da başka bir diyara gidip karısını ve küçük kızını nafaka bırakmadan terk eden adamın karısı, takdir ettirdiği nafaka ve aldığı istidâne izniyle adamın kardeşinin elinde emanet olarak bulunan malından harcamış olduğu akçenin meblağını hâkim kararıyla alabilmektedir.³¹⁵ *Fetâvâ-yı Abdürrahim*'de mefkud bir adam ile ilgili yer alan uzun bir fetvada mefkud bir adamın annesi, bu

³¹¹ Mehmet Akif Aydın, "Hukuk-u Aile Kararnamesi", *DİA*, C.XVIII, İstanbul 1998, s. 314-318.

³¹² Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.128.

³¹³ Kahya, *a.g.m.*, s.703.

³¹⁴ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.280.

³¹⁵ *a.g.e.*, s.280.

adama ait malları bir hâkimle birlikte *semen-i misli*³¹⁶ ile satmıştır. Mefkud adamın çocuklarının hâdinesi olan bu kadın adamın küçük çocuklarının nafakası için bu parayı kullanırsa ve adam sağ olarak dönerse satılan menkulatı annesine tazmin ettirebilir mi sorusu sorulmuştur. Nafaka bırakmaksızın ortadan kaybolan bu adamın malından uygulanacak bu nafaka için sonrasında bir tazmin söz konusu olamayacaktır.³¹⁷

Emanet olarak bulunan malın cinsinin açık olarak zikredildiği bir fetvada ise adamın malı bir başkasının emanetindedir. Karısını ve küçük çocuğunu nafaka bırakmaksızın terk edip giden bu adamın karısı istidâneye imkan bulamamakta, kadıya takdir ettirdiği nafakayı adamın buğdayının elinde bulunduğu kişiden almak istemektedir. Bu nafaka-i mukaddereyi, buğdayı elinde tutan kişiden alabilecektir.³¹⁸

Bu fetvalarda yer alan ortak bir ibare, eşlerini ve çocuklarını bırakıp giden adamların mallarının ellerinde emanet olarak bulunduğu kişilerin, adamların kadınla evliliğine ve çocukların babası olduğuna *muterif*(açıkça söyleyen, itiraf eden) olmalarıdır. Fetvalara böyle bir kayıt düşülmesi dikkat çekicidir. O adamın karısı ve çocuğu olduğundan emin olarak elindeki emanet maldan nafaka temin edilmesini sağlamaktadır.

2.3.6. Vasilerin Nafaka Harcamaları

Çocukların mallarının ellerinden bulunduğu kimseler olarak vasilerin de nafaka konusunda sorulan sorularla fetvalara konu olduğunu görülmektedir.

Vasiler, vasi tayin edildikleri çocukların mallarını aldıktan sonra, çocuklar için bu maldan günlüğü şu kadar akçeden nafaka tayin ettirip her gün çocuğun nafakası için harcayabilmektedir.³¹⁹ Vasiye çocuğun kendi malı üzerine takdir ettirdiği nafaka için her gün *işhâd*³²⁰ gerekmezken, vasinin kendi malından çocuğun nafakası için yapacağı harcamada *işhâd* gerekmektedir. Bu, harcamaların şahitlik ile bir nevi kaydedilmesi demektir. Vasiler, kendi mallarından yaptıkları nafaka harcamalarını ispatlamaları ile ileride çocukların mallarından bu bedeli alabilmeleri için gereklidir.

³¹⁶ Semen-i misil: satılan şeye emsaline kıyasen ve bilirkişiye takdir edilen kıymet. Erdoğan, *a.g.e.*, s.501.

³¹⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.284.

³¹⁸ *a.g.e.*, s.280.

³¹⁹ *a.g.e.*, s.278.

³²⁰ İşhâd: Bir kimseyi bir hususta şahit tutmak, bir olayı ona tanıklık edecek kimseye gösterip hikâye eylemek. Buna istişhâd da denir. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 272.

Bir fetvada küçük bir kızın vasisi olan bir adam kızın malından alınması şartıyla, kıza *ba'de'l-iştihad* kendi malından infak etmiştir. Bu sarf ettiği parayı, durumu ispatladıktan sonra kızın malından alabilecektir. Benzer bir fetvada da şer'î olarak atanan bir vasi, çocuğun malından takdir ettirdiği günlük nafaka miktarını bir süre kendi malından harcadığı takdirde, bu harcadığı meblağı çocuğun mal varlığından temin edebilecektir. Aksi bir durum olup, çocuk için şahitliği de bulunarak kendi malından çocuğa harcamada bulunan vasi, henüz çocuğun malından ilgili meblağı alamadan öldüğünde vasinin varisleri, hisselerini çocuğun yeni vasisi elinde bulunan malından alabilecektir. Vasilerin, kayıt tutmaksızın çocuklar için yaptıkları harcamalarda hak kaybına uğrayacağını gösteren bir fetvada ise bir vasi çocuğu sünnet ettirmiştir. Çocuğun akrabalarına ikramda bulunarak ve sünnetçi tutma masrafını üstlenmiş ancak harcamalarının kaydının tutmamıştır. Bu çocuğun ölmesi halinde çocuğun terekesinden sarf ettiği bedelin karşılığını alamayacaktır.³²¹

Konu hakkında sorun teşkil edebilecek bir durum ise vasilerin, henüz çocukların malı hazır olmadan, ilerleyen bir zamanda hazır olacak malından almak üzere çocuklar için kendi mallarından harcama yapması hakkındadır. Harcadığı bu parayı alamadan *ma'zul*³²² olan bir vasi yaptığı masrafı ispat edebilmesi kaydıyla çocuğun yeni vasisinden alabilecektir.³²³ Kimsesi olmayan küçük bir kıza, vasisi olarak evine alan bir adamın, kızın malı üzerine yeter miktarda nafaka takdir ettirmesi ama bu süre içerisinde kendisi için pişen yemeğinden kıza yedirmesi halinde sonradan bu süredeki nafakayı hesaplayıp kızın malından alabileceği sorulmuştur.³²⁴

³²¹ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.473.

³²² Ma'zul: Azledilmiş, görevden uzaklaştırılmış, Erdoğan, *a.g.e.*, s.348.

³²³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.278.

³²⁴ *a.g.e.*, s.278.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ÇOCUKLARIN EVLİLİKLERİ VE EVLİLİKLERİNİN SONLANMASI

İslam Hukuku'nda ve Osmanlı uygulamasında çocuklar velilerinin tasarruflarına bağlı olarak küçük yaşta evlendirilebiliyordu.³²⁵ Ancak bülüğa erişene kadar ebeveyninin veya velisinin yanında kalması zaruret olarak belirtilmiştir.³²⁶ Nitekim Fetava-yı Ali Efendi de; “*Hind-i sağireyi veliyy-i akrabı anası ve hazinesi Zeyneb, Amr’a tezviç eylese, Hind maslahat-ı ricale saliha olmadan Amr Hind’i Zeyneb’den almaya kadir olur mu? El-Cevap: Olmaz*”³²⁷ şeklindeki fetva da İslam hukukundaki bu uygulamayı göstermektedir.. Babalar kız ve erkek çocuklarını evlendirme hakkına sahiptir. Reşit olmayan çocuklar evliliklerini düzenleyemedikleri gibi, bir evlilik için hukuki olarak rıza gösterme ehliyetine de sahip değillerdir. Kız ve erkek çocuklar eşit derecede velilerinin hükmü altında bulunmalarına rağmen baliğ olmayanların evliliği hakkındaki tartışmalar kız çocukların evlendirilmeleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Mezhepler baba ve büyükbaabaya kızların evlendirilmesi hakkını tanırken Hanefiler daha da genişleterek herhangi bir yasal velinin baliğ olmayan kızı evlendirebileceğine hükmetmişlerdir.³²⁸

“Modernite öncesi İslam tarihi boyunca, İbn Şubrume (ö.144/761), Ebû Bekr el-Esamm (ö.200/816) ve Osman el-Bettî (ö.143/760) gibi birkaç fakih dışında küçük çocukların evlenmesine kategorik olarak karşı çıkan kimselere pek rast gelinmemektedir”³²⁹ Mezhep içindeki bu geleneğin bir devamı olarak Osmanlı’da bu uygulama devam etmiştir.

³²⁵ Yahya Araz, “17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu’da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kadın/Women-2000*, S.II, 2012, s.103.

³²⁶ Halil İbrahim Acar, “İslam Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi” *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2003, C. 6, s. 16, ss. 125-140.

³²⁷ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi I*, s. 62, 63

³²⁸ Judith Tucker, *İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul 2015, s.80.

³²⁹ Tan, *a.g.m.*, s.786.

Fetva mecmuaları da Osmanlı toplumundaki bu pratiğe, çocuk evliliklerine ilişkin fetvalar ile doludur. Fetvalardaki sorularda, ergenlikten önce evlenmenin mümkün olup olmadığı, evlenildiği takdirde evliliği fiili olarak gerçekleştirmenin koşulları gibi birçok hususla alakalı cevaplar bulunabilir.³³⁰

Kız ya da erkek çocukların evlendirilmelerine ilişkin fetvalar, fetva mecmualarının Nikah ve Talak bölümlerinde yer almaktadır. Çatalcalı Ali Efendi'nin fetvalarında kız ve erkek çocukların evlilikleri ile alakalı 65, boşanmaları ile alakalı ise 75 fetva bulunmaktadır. Bu hiç de azımsanmayacak bir sayı ifade etmektedir. Bu fetvaların içerikleri ve kalıplarının Feyzullah Efendi'nin *Fetâvâ-yı Fevziyyesi*'nde de tekrar edildiği görülür. Aynı şekilde Abdürrahim Efendi'nin fetvalarında da küçüklerin evliliğine ilişkin benzer kalıp ve ifadeler içeren onlarca fetva bulunmaktadır.

1917 Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi'ne kadar Osmanlı'da çocuk evlilikleri uygulaması devam etmiştir. Bu kararname ile çocukların evliliklerine yasaklama getirilmiştir. Yaş sınırının belirlendiği kararnamede on sekiz yaşını bitiren erkekler ve on yedi yaşını dolduran kızların yakınlarının rızası olmaksızın evlenme akdi yapabileceği belirlenmiştir. On yedi yaşını dolduran bir kızın evlenme isteği için hâkim, velisinin bir itirazı yoksa evlenmesine izin vermektedir. Buluğun alt ve üst sınırı arasında bulunan çocuklar için ise buluğa erenlerin evlilikleri hâkim tarafından kabul edilmektedir. Buluğun alt sınırında olan küçükler için ise hiçbir şekilde evlenme ehliyetine sahip olmadıkları ve velileri tarafından evlendirilemeyecekleri ifade edilmiştir.³³¹

3.1. ÇOCUKLARIN EVLİLİKLERİ

Osmanlı'da çocuk evlilikleri bir sosyal gruba ait olmayıp toplumun farklı sosyo-ekonomik ailelerinde görülmektedir. Fakir aileler, orta sınıf, yönetici sınıf ve hanedan içerisindeki örnekler her kesimde çocuk evlilikleri olduğunu göstermektedir. Özellikle kız çocuklarının evlendirilmesi için çeşitli kaygılar ve gerekçeler bulunmaktadır. Evliliğe uygun adayların değerlendirilmesi, kızın iffeti ve ailenin onurunun korunması gibi gerekçeler yanında mahkeme kayıtlarındaki temel sebebi

³³⁰ Araz, *a.g.m.*, s.100.

³³¹ Aydın, *a.g.m.*, s. 314-318.

kızın nikahı karşılığında velisinin aldığı mehri kendi lehinde harcaması oluşturmaktadır.³³²

Aynı yüzyıl içerisinde verilen fetvaları içeren fetva mecmualarında özellikle çocukların evliliklerine ilişkin sorular tekrar etmektedir. Bu tekrarlanan yüzyıl içerisindeki sürekliliğe işaret ettiği düşünülebilir. Bu evlilikler fetvalarda “*Sağire kızın sağır oğulla tezvici*”³³³ ifadelerinden anlaşıldığı üzere çocuğun çocukla evliliği şeklinde olabildiği gibi, kız çocuğun büyük biri ile yahut erkek çocuğun büyük bir kadın ile evlenmesi şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Babası ölmüş küçük çocuğu, annesinin bir kadın ile evlendirmesinin ardından beraberlik gerçekleşmeden çocuğun ölmesi üzerine kadının mehir alıp alamayacağı hakkında sorulan fetva erkek çocuğun yetişkin biriyle evlendirilmesine örnek teşkil etmektedir³³⁴ “*Sağire kızım Hind’i oğlun Bekir’e tezvic edeyim*” diyen bir babanın bulunduğu fetva da küçük kızların büyük biri ile evlendirilmesine örnek oluşturmaktadır.³³⁵

“*Zeyd sağire kızı Hind’i şuhud mahzarında Amr’ın sağır oğlu Bekir’e nikahlasa Amr dahi ben dahi Amr için kabul ediverdim dese Hind Bekir’in menkuhesi olmuş olur mu?*” sorusuna “Olur” fetvası verilirken küçüklerin evliliği esnasında velilerin devrede olduğu görülmektedir.³³⁶

Çocukların evlilikleri ile alakalı fetvalar arasında ilginç hususlar da dikkat çekmektedir. Bir fetvada şahitler huzurunda küçük kızını, küçük bir çocuk ile evlendirirken çocuğun babasına “*Kızım Hind’i oğlun Amr’a tezvic eyledim şol şartla ki sen dahi sağire kızın Zeyneb’i oğlum Beşir’e tezvic edesin*” şeklinde koştuğu görülmektedir. Çocuğun babasının “*Aldım kabul ettim*” demesiyle bu evlilik akdi gerçekleşmiş olacaktır.³³⁷ Böylece iki ailenin kız çocukları karşılıklı olarak evlendirilmektedir.

Çocukların evliliklerinin kurulma biçimleri, çocukların velilerinin icap ve kabulde bulunmaları şeklindedir. Şahitler huzurunda küçük bir kızın babası “*Sağire*

³³² Gül Akyılmaz, “Osmanlı Hukukunda Çocuk Evlilikleri”, *II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu*, C. I, Ankara 2019, s.161-162.

³³³ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.37.

³³⁴ *a.g.e.*, s.42.

³³⁵ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi I*, s.92.

³³⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.152.

³³⁷ *a.g.e.*, s.152.

kızım Hind'i senin sağır oğlun Bekir'e verdim” dedikten sonra çocuğun babası da *“Aldım”* dediği takdirde evlilik kurulmaktadır.³³⁸

Babalar ölüm döşeginde iken bile çocuklarını evlendirebilmektedir. Nitekim bir baba ölüm döşeginde iken küçük kızını amcası oğluna şahitler huzurunda nikahlamakta, bu evlilik geçerli olmaktadır.³³⁹

Mümeyyize olan bir küçük kız velisi izni olmadan dengi olan biriyle mehr-i misli karşılığında nikahlansa bu nikahı sahih sayılmamaktadır.³⁴⁰ Nitekim mümeyyiz olması yeterli değildir. Geçerlilik kazanması velisinin akde izin vermesi ve onaylaması ile olacaktır.

Çocukların nikahlarının kurulması ve geçerli olması yanında bu evlilikler fiili olarak ne zaman gerçekleştiği hususu da önemlidir. Fetvalarda bu evliliklerin fiili olarak ne zaman ve nasıl gerçekleşeceğine de yer verilmektedir. Yukarıda çocukların nafaka sorumluluğunun kimlere ait olduğu ile ilgili yer verdiğimiz fetvalarda değinildiği üzere kız çocuklarda evlilik, cinsel birlikteliğe güç yetirebilir olduklarında fiili olarak gerçekleşmektedir. Henüz buluğa ulaşmamış dokuz yaşında bir kız çocuğu *cima'a mutika* iken hâdinesi olan annesi yanından kocası tarafından alınabilmektedir.³⁴¹ Bu fetvada kız henüz buluğa ulaşmamış, ancak bulug için alt sınır kabul edilen dokuz yaşındadır. Bu alt sınırı sağlamasıyla kocası annesinden almaktadır. Ancak yedi- sekiz yaşında olan ve *mehzûle* olması sebebiyle *cima'a mutika* olamayan kızı kocası, hâdinesi olan annesinden alamamaktadır. Yine kızını, kızının velisi olarak evlendiren hâdine bir anneden, kızın kocası *maslahat-ı ricâle sâliha* olmadığı için karısını alamayacaktır.³⁴²

Hadineden alınması ibaresi de dikkat çekmektedir. Bu fetvalarda anne babasıyla değil de hâdinesi olan annesiyle birlikte yaşıyor olmalarıyla daha çabuk evlendiriliyor olabileceklerine işaret ediyor olabilir. Annelerin geçim sıkıntısıyla kızlarına daha fazla bakamayacak olmaları ve kız çocuklarının iffetinin muhafazasından duyulan endişeler kızlarını çocukken evlendirmelerine sebep teşkil edebilir.

³³⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s. 152.

³³⁹ *a.g.e.*, s. 153.

³⁴⁰ *a.g.e.*, s. 153.

³⁴¹ Çatalcah Ali Efendi, *a.g.e.*, s.119.

³⁴² *a.g.e.*, s.119.

3.1.1. Çocukları Evlendirenler: Veliler

Çocuklar, doğrudan şahıslarını ilgilendiren kararların ve mal varlıklarının korunmasıyla ilgili tedbirler için yetkili kimselere ihtiyaç duyarlar. Bu yetkili kimseye velî, bu sorumluluğa ise velâyet denilmektedir.³⁴³ Velâyet fıkıhta “rızası olup olmadığına bakılmaksızın bir sözün başkası hakkında geçerli ve sonuç doğurucu kılınması” (tenfiz) demektir.³⁴⁴ Çocukların şahıs varlığıyla alakalı hukuki temsilci vazifesi yani velâyeti babaya aittir.

Küçüklerin şahsı üzerinde söz konusu olan velâyetin kapsamı geniş olmakla beraber fakihler daha çok evlendirme velâyeti üzerinde durmuşlardır.³⁴⁵ Küçük çocukların evliliğinde nikahın sahih olmasının şartlarından biri çocuğun velisinin bulunmasıdır. Aksi halde veli izinsiz gerçekleşen bu evlilikler geçersiz olacaktır. Nitekim, sekiz yaşında mümeyyiz olan küçük bir kız, “*buluğa erdim*” diyerek velisinden izinsiz biri ile evlense velisi bu nikahı reddedebilecek ve nikah batıl olacaktır.³⁴⁶ Velisi bu nikahı reddettikten sonra küçük kızı bir başkasıyla evlendirebilecektir.³⁴⁷

Hanefî fıkıh kitaplarında çocukları velilerinin evlendirmesinin caiz olduğu ifade edilir.³⁴⁸ Kız ve erkek çocukların evlilikleri için velileri baba tarafından.³⁴⁹ Babanın sağ olmaması durumunda velâyet baba-dedeye, sonrasında da çocuğun asabe yani baba tarafından akrabalarına geçmektedir.³⁵⁰

Velilere, velisi oldukları çocukları evlendirme izni verilirken bazı durumlarda yaptıkları evlendirmeler geçersiz sayılmaktadır. Yaptığı akitlerde aldanmaları ve *fıskı* (*günahkar fiilleri*) sebebiyle *sû-i ihtiyar*³⁵¹ ile bilinen bir babanın küçük kızını dengi

³⁴³ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.133.

³⁴⁴ H. Yunus Apaydın, “Velâyet”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul 2013, s.15-19.

³⁴⁵ Özdemir, *a.g.t.*, s.10.

³⁴⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.162.

³⁴⁷ *a.g.e.*, s.162.

³⁴⁸ *a.g.t.*, s.18.

³⁴⁹ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s.42.

³⁵⁰ Aydın, *a.g.e.*, s.133.

³⁵¹ Sû-i ihtiyar: iradenin kötüye kullanımı. Erişim tarihi: 08.06.2023

<https://www.luggat.com/su-i%20ihtiyar/1/1>

olmayan bir adamla evlendirmesinde akdin sahih olmayacağı hükmü bu durumu örneklemektedir.³⁵²

Babaları hayatta olmayan küçüklerin/çocukların evliliklerinde veliler ve vasilerin devrede olduğu görülür. Fetvalarda önümüze çıkan bir diğer kişi de küçükleri evlendirme yetkisi verilmiş kadılar konusudur. Bu evlendirmeye izni olan kadıların evlendirdiği çocuklar kimsesiz olanlardır. Osmanlı'da kadılar nikah akitlerini yapmakla yetkili ve vazifeli olmakla beraber velisiz kimseleri de evlendirebilmektedirler. Kadıların kaza beratlarında nikah akitleri yapabilecekleri de sayılmıştır.³⁵³

Veli-yi akrebi amcası olan küçük kızın amcasının varlığı durumunda bir kadı kızın nikah velayetine sahip olamaz.³⁵⁴ Bir kasaba ahalisinden kimsesi olmayan bir kız çocuğunu *tezvic-i sığara me'zun olan bir kadı* (çocukları evlendirmeye izin verilmiş bir kadı) mehr-i misli ile dengi olan birine nikahlayabilir.³⁵⁵ Kadı, küçük kızı dengi ile evlendirmedeğinde bu evlilik akdi sahih olmayacaktır.³⁵⁶ *Tezvic-i sığara me'zun* bir kasaba kadısı, kimsesi olmayan bir küçük kızı dengi biri ile mehr-i misli karşılığında evlendirse, cinsel birliktelik ve halvet gerçekleşmeden kız buluğa ermeden kocası öldüğünde kız kocasına varis olup mirasından hissesini alabilir.³⁵⁷

Evlendirmeye izinli kadılar konusundaki fetvalar yanı sıra, fetvalarda bir imamın küçük bir kızı *veli-yi akrebinden* izinsiz olarak evlendirdiği, durumdan haberdar olan velisinin ise nikah akdini reddettiği görülmektedir. Bu durumda imamın kıydığı nikah geçersiz sayılmıştır.³⁵⁸

Bir kız çocuğunun velisi olmak belirli bir yakınlığa bağlıdır. Herhangi bir yabancı biri, kız çocuğun evliliğinde velayete sahip olamamaktadır. Aksi halde *ecanib*³⁵⁹ olarak tarif edilen bu kimselerin velilerden izinsiz gerçekleştirdikleri evlendirmeler de geçersiz olacaktır.³⁶⁰

³⁵² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.160.

³⁵³ Mehmet Akif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, İstanbul 1996, s.12.

³⁵⁴ *a.g.e.* s.154.

³⁵⁵ *a.g.e.*, s.154.

³⁵⁶ Feyzullah Efendi, *a.g.e.*, s.35.

³⁵⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.154.

³⁵⁸ *a.g.e.* s.162.

³⁵⁹ Ecanib: Arapça ecnebden yabancılar. Şemsettin Sami, *a.g.e.*, s. 72.

³⁶⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.* s.167.

Tıpkı hıdâne konusunda olduğu gibi çocukların velilerinin kimler olacağı veli olma hususunda kimin kime öncelikli olacağı konusunda da fetva merciine sorular sorulmaktadır. Hıdâne kadını akrabalar ve anne tarafından olan kadın akrabalarda göze çarpan öncelik nikah söz konusu olduğunda erkek akrabalara geçmektedir. Kan bağı olarak yakınlıkta kadın daha yakın olsa bile nikahta velisi olma hakkı yahut önceliği erkeklerle verilmiştir. Hanefî mezhebinde diğer mezheplerden farklı olarak kişiye anne tarafından bağlanan kişiler anlamındaki *zevi'l-erham* denilen yakınların da velâyeti gündemdedir.³⁶¹

Baba-bir kız kardeş ile anne-baba bir amcaoğulları arasında velayet-i inkah³⁶² için yapılan mukayesede bu hak amcaoğullarının olmaktadır.³⁶³ Kadınlar arası kıyaslamada ise annesi mukayesede yer almıyor ve diğer akraba kadınlar arasında bir karşılaştırma yapılıyorsa baba tarafından kadınlar velisi olmaya önceliklidir. Anne ve anne-baba bir kız kardeşte *velayet-i inkah* annenin olmaktadır.³⁶⁴ Hala ve teyzenin karşılaştırıldığı bir başka fetvada ise *velayet-i inkâhta* öncelik halaya verilmiştir.³⁶⁵ Veli olma konusunda veli namzedi annenin yakını bir erkek akraba olsa dahi öncelik babanın yakını bir kadın akrabadır. Bir fetvada küçük bir kızın velayet-i inkâhı için dayının mı yoksa halanın mı hakkı olacağı sorusunda halaya verilen bu hak bu durumu örneklemektedir.³⁶⁶ Yine dayısı yerine velayet-i inkahın babaanneye verildiği fetva da³⁶⁷ evlilik velayeti konusunda babanın akrabalarının önceliğini göstermektedir. Bu duruma bir başka örnek de bir köyde dayısında kaldığı halde velayet-i inkahı amcasının oğlunda olan bir küçük kızla ilgili fetvadır. Bu durumda küçük kızın evinde kaldığı dayısı, kendi köyünden dengi birisiyle mehr-i misliyle evlendirmiştir. Bu köye üç saat uzaklıkta yaşayan küçük kızın veli-yi akrebi olan amcası oğlu ise bu evlilikten haberdar olduğunda *tecviz* etmeyip reddetmiş ve akit geçersiz olmuştur.³⁶⁸

³⁶¹ Apaydın, *a.g.m.*, s.17.

³⁶² Velâyet-i nikah: bir kişinin evlenmesi konusunda diğer birinin sahip olduğu velâyet ve yetki demektir. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 603.

³⁶³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.166.

³⁶⁴ *a.g.e.*, s.166.

³⁶⁵ *a.g.e.*, s.166.

³⁶⁶ *a.g.e.*, s.166.

³⁶⁷ *a.g.e.*, s.166.

³⁶⁸ *a.g.e.*, s.167.

Babalarının olmaması durumunda çocukların velileri anneleri ve ailenin kadınları da olabilmektedir. Kadın velilerin bulunduğunu örnekleyen fetvalar mevcuttur. *Hind-i sağırenin veli-yi akrebi anası Zeynep hâzıra iken Zeyd-i kadî Zeyneb'in izinsiz biri ile küçük kızı evlendirmesi neticesinde akit sahih olmaz.*³⁶⁹ Annesi velisi olan bu kızı kadı evlendirememektedir.

Velayette verilen bu öncelik *akreb* (daha yakın) olarak fetvalarda tarif edilmektedir. Nitekim “*Hind-i sağıreyi anasının anası Zeynep Zeyd’e tezvic ve inkah eylese sahih olur mu?*” sorusuna verilen “*Kenduden akreb olmayıp Zeyd küfüvi ise mehr-i misliyle olur.*” (*Kendinden daha yakın biri olmayıp Zeyd dengi ise mehr-i misliyle olur*) fetvası da bunu göstermektedir.³⁷⁰

Velisi annesi olan küçük bir kızı, babaannesi mehr-i misliyle dengi olan biriyle evlendirse bu evlilik akdi kızın annesinin iznine mevkuf bir akit olacaktır.³⁷¹

Veli olan kimsede yaşanacak olası *cünûn*³⁷² esnasında küçüklerin velayet-i inkahı söz konusu olamamaktadır. Mecnun olan bir amcanın cünûnu sırasında küçük kızın nikahı için velayetinin olamayacağını belirten fetva bu duruma örnek teşkil etmektedir.³⁷³

Küçük kızların evliliklerinde velilerin söz konusu olması yanında erkek çocuklar için de fetvalarda aynı durumun geçerli olduğu görülmektedir. Velisinin izni olmaksızın küçük bir çocuğu kendi küçük kızıyla evlendiren bir babadan çocuğun velisi haberdar olduktan sonra bu evlilik akdini reddedecek ve akit bozulacaktır.³⁷⁴

Annesi hayatta olmasına rağmen amcasının veli-yi akrebi olduğu bir çocuğu, amcasından habersiz annesi, çocuğu dengi olan bir kadınla mehr-i misli karşılığında evlendirmesi halinde amcası bu nikahtan haberdar olduğunda reddedebilecektir. Bu red ile evlilik akdi bozulmuş olacaktır.³⁷⁵ Yine amcası oğlu veli-yi akrebi olarak hazır

³⁶⁹ a.g.e., s.154.

³⁷⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s.166.

³⁷¹ a.g.e., s.162.

³⁷² Cünun: akıl hastalığı. Kişinin aklını ve temyiz kudretini yok eden durumdur. Vücub ehliyeti üzerine bir etkisi yoktur; ancak eda ehliyetini tamamen ortadan kaldırır, dolayısıyla hiçbir sözlü tasarrufu geçerli değildir. Akıl hastalığı, hâkimin hükmüne gerek olmadan bizatihî hacr(kısıtlılık) sebebidir. Erdoğan, a.g.e., s.80.

³⁷³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s.166.

³⁷⁴ a.g.e., s.160.

³⁷⁵ a.g.e., s.161.

bulunan bir küçük kızın annesi, bu velinin izni olmaksızın mehri karşılığında dengi biri ile evlendirse velisi olan amcaoğlu rıza göstermeyerek akdi fesh ettirebilir.³⁷⁶

Velilerin, velisi oldukları çocukları kendi evlatlarından biri ile evlendirdikleri fetvalar da görülmektedir. Velisi amcası olan küçük bir kız bu amca kıza denk olan kendi küçük oğluyla, şahitler huzurunda mehr-i misli ile evlendirebilmiştir.³⁷⁷

Velilerin nikah akdi sürecinde bulunamaması da bazı sorunlar oluşturmıştır. Velisi olan kişilerin başka bir şehirde bulunması durumunda, küçük kızların velilerinin nasıl bir gaybet ile ortada bulunmadığına bakılmaktadır. Veli, gaybet halinde ise velisi olmayan kızları kadılar evlendirebilmektedir. Bu durum kadının küçük kız dengi olan biri ile evlendirebilmesi için “*Gayri velisi olmayıp Beşir gaybet-i munkatı'a ile gaib ise olur (başka velisi yoksa ve bu velinin hayatta olup olmadığı bilinmiyorsa olur)*” şeklinde cevap verilen fetvada örneklenmektedir. Buradaki Beşir gaybet halinde bulunan velisini ifade etmektedir.³⁷⁸ Şayet velisi daha sonra gelse bile kadının evlendirmesi ile gerçekleşen bu nikahta kız kocasından ayıramayacaktır.³⁷⁹

Küçük bir kızın velisi olan amcası *müddet-i sefer ba'id ahar diyarda iken*, amcasından sonra en yakın velisi olan annesi kız dengi biriyle mehr-i misli karşıladığında evlendirmiştir. Amca bulunduğu yerden dönüp geldiğinde izni olmadığını belirtmiş ancak bu nikah akdini fesh ettirememiştir.³⁸⁰

Küçük bir kızın veli-yi akrebi olan erkek kardeşi *müddet-i sefer olmayan bir yerde iken*, annesi mehr-i misli karşılığında kız dengi olan nişanlısıyla evlendirse, erkek kardeşi bu mesafeden dönüp geldiğinde bu evliliği reddedebilecek ve akit bozulmuş olacaktır.³⁸¹ İki fetva arasındaki fark, velilerin sefer müddeti bir uzaklıkta bulunup bulunmamasındadır. Nitekim en yakın velinin müddet-i sefer uzaklıkta bir yerde bulunmasıyla daha uzak bir velisi küçük kızları dengi birisiyle ve mehr-i misli karşılığında evlendirebilmektedir.³⁸²

³⁷⁶ a.g.e., s.162.

³⁷⁷ a.g.e., s. 161.

³⁷⁸ a.g.e., s.155.

³⁷⁹ a.g.e., s.155.

³⁸⁰ a.g.e., s.163.

³⁸¹ a.g.e., s.163.

³⁸² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. II, İstanbul 1950, s.49.

3.1.2. Mehir

Mehir terim olarak nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para yahut malı ifade etmektedir. Evliliğin şartlarından olmasa da kaçınılmaz sonuçlarından biri olması sebebiyle nikah esnasında mehir belirlenmemiş olsa bile akit geçerli olmaktadır. Nikah esnasında kararlaştırılan mehire belirlenmiş mehir anlamında *mehr-i müsemma* denilmektedir. Nikah akdi esnasında bir mehir miktarı belirlenmemişse, evlenen kadın ile benzer konumdaki kadınlara ödenen mehrin ödenmesi anlamında *mehr-i misil* verilmektedir. Mehirden, evliliğin boşanma yahut ölümle sonuçlanmasından sonra kadına ekonomik bir destek sağlanması hedeflendiğinden mehir ödemesi hemen yapılmayıp sonraya bırakılabilmektedir. Evlilik akdiyle birlikte ödenen mehir, mehr-i muaccel olarak isimlendirilirken daha sonraya tehir edilen mehir, mehr-i müeccel olarak ifade edilmektedir. Mehir para, eşya veya ekonomik değere sahip bir menfaat türünden verilmektedir.³⁸³ Doğu bilimciler, İslam evlilik hukukundaki mehre bakarak nikahın bir satım akdi, mehrin de satım bedeli olduğu görüşünü öne sürmüşlerdir. Imber'e göre kocalar mehir karşılığında kadınla cinsel birliktelik hakkını elde edip mehir yoluyla kadının cinsel organlarının mülkiyetine sahip olmaktadır.³⁸⁴ Ancak nikah akdinin bir satım işlemi, mehrin de satış bedeli olması mümkün değildir. Çünkü evlenen kız nikah akdinin konusu değil tarafıdır. Satım akdinde satım bedeli bir sıhhat şartıyken nikah akdinde mehir bir sonuçtur. Yine satım akdinde yazılı veya sözlü bir irade beyanı gerekmezken nikahta irade beyanında bulunulmadan akit kurulamaz.³⁸⁵ Dolayısıyla Imber gibi Doğu bilimcilerin mehir konusuna yaklaşımları isabetli görünmemektedir.

Peki kadın ne zaman mehrin tamamına yahut da yarısına hak kazanacaktır? Kadın ve kocası arasında cinsel birliktelik ya da cinsel birlikteliğe engel teşkil edecek bir şey bulunmayıp *halvet-i sahiha*³⁸⁶ gerçekleştiğinde mehrin tamamını alma hakkı kazanmaktadır. Bu iki durum gerçekleşmeden kocası ölmüş olsa da yine kadın tam

³⁸³ Mehmet Akif Aydın, "Mehir", *DİA*, C. XXVIII, İstanbul 2003, s.389-391.

³⁸⁴ Imber, *a.g.m.*, s.83.

³⁸⁵ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s.52.

³⁸⁶ Halvet: Karı ve kocanın hiçbirinde cinsel ilişkiye engel bir sebep bulunmaksızın bir araya gelmeleri ve baş başa kalmaları. Erdoğan, *a.g.e.*, s.176.

mehir alma hakkına sahiptir.³⁸⁷ Bu iki durumdan biri gerçekleşmeden boşanılması durumunda ise kadın mehrin yarısını almaktadır.

Küçüklerin evliliklerinde de mehir konusu devrededir. Mehirle ilgili sorulan fetvalarda kız çocukların velileri tarafından evlendirilmelerinden sonra cinsel birliktelikte bulunulup bulunulmamasının ardından gerçekleşecek boşamalarda mehrin ne kadarının alınacağı, taraflardan birinin ölmesinden sonra mehrin ödenme şekli temel problemler arasındadır.

Bir baba, henüz buluğa ulaşmamış ancak cinsel beraberliğe elverişli olduğu düşünülen kızını belirlenen bir mehir karşılığında evlendirmiştir. Kocasını, kızını cinsel birleşme ve aralarında sahil bir halvet gerçekleşmeden boşamıştır. O vakte kadar kızının babası mehri kocasından almamış olsa, kız buluğa ulaştıktan sonra yarı mehri alıp alamayacağı sorulmuştur. Kızın bulugundan sonra yarı mehrini alabileceği fetvası verilmiştir.³⁸⁸ Yine bir baba, küçük kızını bir miktar giysi şeklindeki mehr-i muacceli olarak bir adam ile evlendirmiştir. Kız ile cinsel birliktelik ve halvet yaşamayan bu adam kızını boşadıktan sonra kızın babasına mehir olarak verdiği giysilerin yarısını geri alabilecektir.³⁸⁹

Küçüklerin evliliklerinde taraflardan birinin ölmesi halinde tarafların varisleri mehir konusunda hak ve sorumluluk sahibi olabilmektedir. Velilerinin evlendirdiği küçüklerden ölen taraf koca ise, varisleri evlendiği kadına mehri ödeme zorunluluğundadır. Ölen taraf küçük kız ise, varisleri kocasından mehir hissesini almaya hak sahibidirler. Velileri tarafından mehr-i müsemma ile evlendirilen küçük kız ve küçük çocuktan kız öldüğünde kızın varisleri çocuğun bulugundan sonra kızın mehrini alacaktır.³⁹⁰ Bu fetvada çocuğun buluğa ulaşp mehir sorumluluğunu ölen karısının varislerine ödemesi beklenmektedir. Ancak, erkek çocuğun babası, küçük tarafların evliliği esnasında mehr-i misli ödemeyi damin olmadığında çocuk ölmesi kızın vasisi nezdince sorun olarak fetvaya yansımaktadır. Kızın vasisi, ölen çocuğun babasına kızın mehrini ödemesi noktasında “*Amr’ın babası olmağla Hind’in mehrini malından eda eyle deyü*” diyerek baskı uygulamaktadır.³⁹¹

³⁸⁷ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, “İslam Hukukunda Mehir”, *Mehir*, S.2, 1998, s. 24.

³⁸⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.193.

³⁸⁹ *a.g.e.*, s. 187.

³⁹⁰ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.* s.195.

³⁹¹ *a.g.e.* s.193.

Evlendirme sırasında verilen eşyaların mehir olup olmadığı da taraflar arasında ihtilaf konusu olabilmektedir. Bir fetvada baba, küçük oğlunu bir kadın ile evlendirirken çocuğun eşyalarını kadına teslim etmiş ve sonrasında da ölmüştür. Babasının ölümünden sonra küçük çocuğun vasisi olan kişi ölen kişinin kadına verdiği çocuğun eşyalarını ödünç olarak verdiğini iddia etmektedir. Kadın ise mehr-i muaccel olarak verdiği şeklinde itiraz etmektedir. Bu durumda hangisinin doğru söylediği ve iddialaşan tarafların ne yapması gerektiği fetvaya yansımıştır. Cevap kadının bir delil getirmesine yönelik olarak verilmiştir.³⁹²

Evliliğin bir neticesi olarak kadının hakkı olan mehirden kadının muhâlea gibi durumlarda vazgeçtiğini görmüştük. Küçük kızlar kendi başlarında mehirlerinden vazgeçme, kocalarına hibe etme yoluna gidebilmekte midir? Fetvalar kızların henüz baliğa olmadan ve ehliyetlerini kazanmadan kocalarına mehirlerini hibe etmelerini geçersiz saymaktadır. Dokuz yaşında akıllı ve varlıklı ancak buluğunu itiraf etmemiş bir kız kocasının elinde bulunan şu kadar bin akçelik mehrini kocasına hibe etmekte, kocası da kızı boşamaktadır. Ancak kız, buluğa ulaştıktan sonra hibe ettiği mehir meblağını kocasından alacaktır.³⁹³ Kızın zararına olarak yaptığı bu işlemde hak kaybetmesinin önüne geçilmektedir.

İslam hukukunda kocaların ödediği mehir miktarının aşırı yüksek olmasından ziyade aşağılayıcı miktarlarda olmamasına dikkat edilmiştir.³⁹⁴ Bu duruma bir babanın, iki küçük kızını, iki adam ile mehr-i misillerinden ciddi anlamda düşük bir mehir ile evlendirmesi durumunda bu evlilik akdinin sahîh olmayacağını belirten fetva örnek teşkil etmektedir.³⁹⁵ Aynı şekilde küçük oğlunu evlendirdiği bir kadına mehr-i mislinden *ziyade-i fahişe* ile ciddi anlamda fazla bir mehir verdiğinde yine bu akit sahîh olmayacaktır.³⁹⁶

Ancak tıpkı nafaka konusunda mahkemede hâkimhâkime takdir ettirilen nafaka miktarında olduğu gibi fetvalarda mehrin miktarına ilişkin de açık ifadeler yer almamaktadır. “*Şu kadar akçe mehr-i muaccel ile*”, “*şu kadar akçe mehr-i müeccel ile*”, “*şu kadar akçe mehir tesmiyesiyle*”, “*mehr-i misli olan şu kadar akçe ile*”

³⁹² a.g.e.. s.203.

³⁹³ a.g.e.. s.194.

³⁹⁴ Tucker, a.g.e. s.84.

³⁹⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e.. s.161.

³⁹⁶ a.g.e., s.161.

şeklindeki gibi açık miktar belirtmeyen genel ibareler şeklinde fetva sorularında bulunmaktadır.

3.1.3. Kefâet

Özel olarak fetva mecmualarında *Ekfâ (Küfüvler)* başlığı bulunmakla beraber evlilikleri ilgilendiren diğer tüm fetvaların neredeyse tamamında ‘küfüvü/dengi olan’ ibaresi yer almaktadır. İslam hukukunda denklik kefaet konusundaki pek çok görüş bulunmaktadır.³⁹⁷ Kefâet evlenecek karı ile kocanın dindarlık, iktisadî ve sosyal seviye gibi birtakım hususlarda birbirlerine denk olmaları olarak tarif edilmektedir. Birbirine denk olan eşlere “küfüv” denilmektedir.³⁹⁸ Evlilik için denklikte temel gerekçe kadının ve ailesinin onurunun ve toplum içindeki saygınlığının korunmasıdır. Bu saikle kadının dengi olmayan bir erkekle evlenmesine, kadının velisinin bazı şartlar altında itiraz etme hakkı doğmaktadır.³⁹⁹ Denklik, daha ziyade kadını ilgilendiren bir konudur. Bu noktada fetvalarda *kefaet* konusunda sorulan sorularda küfüvü aranan, küfüvü ile nikahlandığı ifade edilenlerin hep kızlar olduğu görülmektedir.

Judith Tucker *kefaeti* toplumsal açıdan şöyle değerlendirmektedir: “Hanefilerde ise reşit bir kadın kendi eşini seçebilir ve nikahını düzenleyebilirdi. Fakat erkeğin uygunluğu yani sosyal ve ekonomik altyapısı gelininki kadar iyi veya ondan daha iyi değilse kadının doğal velisi mahkemede evliliğin iptalini talep edebilirdi. Uygunluk ya da kefaet kavramının getirdikleri Hanefi hukukçuları tarafından detaylı olarak belirtilmiştir. Bu şartlar kadınların eş seçiminde belli sınırlılıkları getiriyordu. Mona Siddiqui’nin ifadeleriyle: Kefâet kurumunun saikleri “dengi olmayan kişiyle evlenme” korkusundan ibaret değildir... Eş seçimi toplumsal açıdan da önem taşır. Çünkü bu seçimler iki soyu birbirine bağlar. Bu nedenle rastgele eş seçimine izin vermek mevcut toplumsal yapı içinde kökten değişikliklere yol açabilir. Eşlerin bireysel olarak seçilmesi toplumsal yapıyı etkilediğine göre kefaet toplumsal

³⁹⁷ İslam hukukunda evlilikte denklik konusundaki görüşler hakkında bkz. Şevket Pekdemir, “Evlilikte Denklik Konuları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.XV/1, 2015, s.113-149.

³⁹⁸ Erdoğan, *a.g.e.*, s.300

³⁹⁹ Pekdemir, *a.g.m.*, s.114.

tabakaları kontrol etmeyi amaçlayan bir hukuki isteğin titizlikle hazırladığı yasal bir tez olarak değerlendirilebilir.”⁴⁰⁰

“Kefaet doktrini, dengi olmayan kimseyle evlenme durumuna odaklanarak kadın ve erkeğin evlilik kararlarını benzer şekilde etkilemiştir. Fakat genel olarak kadının veya velisinin kararlarını kontrol etmek suretiyle kadının kendisinden aşağı statüdeki bir erkekle evlenmesini engellemek için etkinleştirilmiştir.”⁴⁰¹

Kızların velilerinin denklik sebebiyle kızların evliliklerini engelleme girişimlerini örnekleyen fetvalar mevcuttur. Bir baba küçük kızını, Kıptî olduğunu bilmediği bir adamla kızının küfüvü/ dengi olduğunu düşünerek evlendirmiştir. Evlendirdiği adamın Kıptî olduğunu anladığında baba nikahı fesih ettirebilecektir.⁴⁰² Bu fetvada baba, kızını evlendirdiği adamın soyu konusunda yanılmıştır. Soy bakımından denk olmadıklarını fark ettiğinde de nikahı feshettirmeye çalışmaktadır.

Salih bir adam olan bir baba, küçük kızıyla evliliğe talip olan birini salih bir kimse zannederek bu kızını evlendirmiştir. Ancak kız buluğa ulaştıktan sonra kocasının facir ve içki içen bir adam olduğu anlaşıldığında kız kadıya giderek bu nikahı feshettirebilir.⁴⁰³ Denkliğin şartlarından olan dindarlık konusunda kızın kocasının noksanlığı sebebiyle bu nikahın feshine olur fetvası verilmiştir.

Evlilikte denklik konu başlığı altında yer vermek istediğimiz bir fetva da bir babanın hayattayken küçük kızını azat edilmiş bir köleyle evlendirmesinin ardından ölmesi üzerine kızın amcasının “*akd-i mezburu tutmam*” diyerek kızı kocasından ayırması ile ilgilidir. Amca bu ayrılığı gerçekleştiremeyecektir.⁴⁰⁴ Amcanın bu tutumunda azatlı bir köleyi kıza denk görmemesi etkin olmuş olabilir. Bir babanın küçük kızını azatlısı olan adamla evlendirmesinden sonra pişman olup fesih ettirememesindeki fetvada da azatlı kölenin küfüv/denk olma noktasında sorun teşkil etmediği görülmektedir.⁴⁰⁵

3.1.4. Vasiyet Edilen Evlendirmeler ve Vasilerin Evlendirmesi

⁴⁰⁰ Tucker, *a.g.e.*, s.69.

⁴⁰¹ *a.g.e.*, s.83.

⁴⁰² Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.161.

⁴⁰³ *a.g.e.*, s.162.

⁴⁰⁴ *a.g.e.*, s.162.

⁴⁰⁵ *a.g.e.*, s.161.

Vasiler, buluğa ulaşmamış kız ve erkek çocuklarını evlendirme hakkına sahip değildir.⁴⁰⁶ Vasinin mehir ve denklik sağlanmış olsa bile vasisi oldukları çocukları evlendiremeyeceği fetvaları da ilgili vasilerin evlilikleri ile alakalı başlık altında yer almaktadır.⁴⁰⁷ Vasilerin evlendirmeleri velilerin evlilik akdine izinleri ile geçerlilik kazanabilmektedir. *Zeyd-i sağırin vasisi Hind Zeyd'e velisi izinsiz Zeynep'i tezvic edip velisi muciz olmadan Zeyd kable'l-buluğ fevt olsa Zeynep Zeyd'e varise olur mu?* sorusuna “Olmaz” fetvası verilmesinden anlaşıldığı üzere, veli izni verilmeyen bu akit geçersiz olacaktır. Geçersiz evliliğin neticesinde buluğ öncesi ölen tarafların birbirine varis olmak hakkı doğmamaktadır.⁴⁰⁸

Ölmeden önce babaların, kendilerinin ölümünde sonra çocukları için vasi olacak kişilere çocukları evlendirmeleri konusunda yaptıkları vasiyetleri geçerli görülmemektedir. Babanın ölümünün ardından çocuğa en yakın kişi yeni velisi olacaktır. Çocuğun şahıs varlığıyla alakalı tasarruflar da bu yeni veliye geçmiş olacaktır. Evlilik kızın velisinin iznine tabidir. Bir fetvada baba ölmezden evvel küçük kızı için “*Fevtimden sonra kızım sağıreyi Amr'a tezvic eyle (Ölümümünden sonra küçük kızımı Amr ile evlendir)*” vasiyetinde bulunmuştur. Babasının ölümünden sonra annesinden başkası olmayan kızı annesi bir başkası ile evlendirebilmektedir.⁴⁰⁹ Annesinden başka kimsesi olmayan bu kızın velisi doğal olarak annesi olmakta ve kızı başka biriyle evlendirebilmektedir.

Vasiler, bazen vesayetinde bulunan çocukları evlendirmeye çalışarak kendi menfaatlerine yönelik eylemler içinde olmaktadır. Bir fetvada bir vasi, küçük çocuğun malını zapt etmekte iken, yalnızca küçük çocuğun *malını ekl etmek (malını yemek)* maksadıyla küçük kızını küçük çocuğun velisinin izni olmadan evlendirmek istemektedir.⁴¹⁰ Yine bir kadın, vasisi olduğu bir kız çocuğunu sırf vasiliği sebebiyle kendi oğluyla evlendirmek istediğinde akit sahih olmayacaktır.⁴¹¹ Veli izni bulunmayan yalnızca vasilerin tasarrufu olan bu akitlerin sahih olmayacağı fetvası verilmiştir.

⁴⁰⁶ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s.45.

⁴⁰⁷ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.* s.155.

⁴⁰⁸ *a.g.e.*, s.155.

⁴⁰⁹ *a.g.e.*, s.156.

⁴¹⁰ *a.g.e.*, s.155.

⁴¹¹ *a.g.e.*, s.155.

3.1.5. Fuzulinin ve Yabancı Birinin Evlendirmesi

Bir kişinin veli yahut vasi gibi hukuki temsilcisi olmadığı halde onun adına hukuki işlemde bulunan kimseye *fuzuli* denilmektedir. Hanefiler fuzulinin yaptığı hukuki işlemleri geçerli görmekle beraber işlerlik kazanabilmesi için bu işlemin adına yapıldığı kişinin veya onun hukuki yetkilisinin onayının gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

412

Abdürrahim Efendi'de *fuzulinin* nikahına işaret eden bir fetva bulunmaktadır. Küçük kızı *ecanibden* (*yabancı*) biri, bir adam ile tezvic etmiştir. Kızın kocası cinsel birliktelik gerçekleşmeden başka bir yere gittiğinde dokuz sene geçip küçük kız buluşa ulaştıktan sonra bir başkasıyla evlenebilir mi şeklinde sorulmuştur.⁴¹³ Hem fuzulinin nikahı, hem cinsel beraberlik gerçekleşmemiş bir evlilik olması, hem de kızın çocukluğunda gerçekleştirilen nikah akdini buluşundan sonra feshettirebileceğine işaret eden bir fetvadır.

Küçük kızı *ecanipten* biri annesinden izinsiz mehr-i misliyle dengi biriyle evlendirse, annesi bu evliliğe vakıfe olduktan sonra evlilik akdi sahih olur.⁴¹⁴ Bu evliliğe vakıfe olanın annesi olmasından kızın velisinin annesi olduğu anlaşılmaktadır. Velisinin onayıyla fuzuli bir kimse tarafından kurulan evlilik akdi geçerlilik kazanmaktadır.

Bir çocuğun velisi olarak kimsesi olmadığında çocuğu evlendirme hususunda velâyet bu konuda ferman verilmiş kadıya aittir.⁴¹⁵ Bir fetvada kimsesi olmayan hür bir kızı, bir kasabanın kadısı, kendinin kölesi olan bir adamla evlendirdiği ancak nikah sahih sayılmadığı görülmektedir.⁴¹⁶ Bu akit, kadı evlendirmeye izin verilen bir kadı olmadığı için mi yoksa köle, kızın dengi olmadığı için mi sahih değildir? Kadının evlendirme izni fetva metinlerinde çoğunlukla “*tezvic-i sığâra me’zun kadı*” ifadeleri ile yer aldığından bu fetvada kadı evlendirmeye izni olmadığı için nikah uygun görülmemiştir.

⁴¹² Beşir Gözübenli, “Fuzûlî”, *DİA*, C.XIII, İstanbul 1996, s.239-240.

⁴¹³ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.* s.158.

⁴¹⁴ *a.g.e.*, 164.

⁴¹⁵ Kadı tarafından kıyılan bir mahkeme kaydı örneğinde kadının evlendirme velayetine sahip olduğu görülmektedir. Özdemir, *a.g.t.*, s.11.

⁴¹⁶ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.154.

3.2. NİKAHLARIN FESHİ VE BOŞANMA

3.2.1. Hıyâru'l- Bulûğ ile Fesh

Çocukların evlendirilmesi konulu fetvalar kadar bu evliliklerin son bulmasına ilişkin fetvalar da vardır. Çocukların evlilikleri çeşitli şekillerde son bulmaktadır. Talak ile boşanma söz konusu olduğu gibi çeşitli fesihler de söz konusudur. Fesih (fesh) İslâm hukukuna göre bir akdin veya hukuki bağın iradî olarak ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir.⁴¹⁷ Çocukların nikahlarını sonlandıran fesihlerin ilki *hıyaru'l-buluğ*dur. Hıyâru'l-bulûğu ergenlik tercihi olarak tanımlamak mümkündür.⁴¹⁸ Eğer küçük kız veya erkek çocuğu evlendiren kişi babası ya da dedesi değilse bu çocuğun buluğa ulaştığı zaman evliliği kabul veya reddetme hakkı bulunmaktadır.⁴¹⁹ Çocukları evlendiren kişi kadı ise yine muhayyerlik hakkı yani tercih hakkı bulunmaktadır. Çocuklar buluğa ulaştıklarında nikahı tercih edecek olurlarsa eski nikahları devam eder. Ayrılma tercihinde bulunmak isterlerse kadı ayrılmaları konusunda hüküm verdiğinde ayrılmış olurlar. Bakire bir kız bu tercih hakkını kullanmak istediğinde buluğa ulaşır ulaşmaz nikahı feshettiğini bildirmelidir. Aksi takdirde sukût ederek yani sessiz kalarak muhayyerlik hakkını kullanmazsa tercih hakkını kaybeder. Erkek çocuk için ise bu hak, kızda olduğu gibi sessiz kalmasıyla son bulmaz. Erkek çocuk buluğa ulaştığında nikahtan razı olduğunu belli eden ifadelerde bulunup kızın mehrini vermek gibi eylemleriyle tercih hakkını kaldırmış olur.⁴²⁰ Erkek çocuk evlilikten razı olmadığı takdirde buluğundan sonra evlendiği kadın ile cinsel birlikteliği gerçekleştirmeyip hıyâr-ı buluğla hâkimhâkime fesh ettirir. Cinsel birliktelik gerçekleşmemiş olmasıyla da mehr-i müsemmayı kadına ödeme sorumluluğu olmaz.⁴²¹

Küçüklüğünde babası yahut dedesi tarafından evlendirilen bir çocuk buluğundan sonra hıyar-ı buluğla nikahını fesh ettirememektedir.⁴²² Çünkü baba ve dedenin evlendirmesinin fesih hakkı yoktur.

⁴¹⁷ Ali Bardakoğlu, "Fesih", *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s.427-436.

⁴¹⁸ Araz, *a.g.m.*, s.105..

⁴¹⁹ Üsrüşenî, *a.g.e.*, s.48.

⁴²⁰ *a.g.e.*, s.49.

⁴²¹ Çatalcah Ali Efendi, *a.g.e.*, s.113.

⁴²² *a.g.e.*, s.164.

Anneannesinden başka kimsesi olmayan bir çocuğu anneanesi, dengi olmayan küçük bir kızla velisinin izniyle ve mehr-i misliyle evlendirdikten sonra çocuk baliğ olduktan sonra nikahı feshettirebilecektir.⁴²³ Veli izni ve mehir söz konusu iken hem evlendiği kız çocuğun dengi olmadığından hem de evlendiren kişi çocuğun babası ve dedesi olmadığından nikahı sonlandırma yoluna gitmektedir.

Veli-yi mücbiri bulunmayan küçük bir kızı veli-yi akrebi dengi birine mehr-i misliyle nikahlasa ve kız buluğa ulaştığında bu nikahtan haberdar olmadığından hıyar-ı buluğ'da bulunmasa, aradan zaman geçtikten sonra bu hakkı kullanarak nikahını hâkime fesh ettirebilir.⁴²⁴

Sinni ve cüssesinin buluğa tahammülü olan yani yaşı ve fiziksel olgunluğu buluğa ulaşmaya uygun bir kız buluğa ulaştığını ikrar ve itiraf ettikten sonra velisinin izniyle biriyle evlense, ancak iki yıl sonra “Ben hinde tevzice baliğa olmayıp sağıre idim. Halen baliğa olup nefsimi ihtiyar ettim. (Ben o zaman evlilik için buluğa ulaşmamıştım, küçüktüm. Şimdi buluğa ulaştım ve hıyaru’l-buluğda bulunuyorum)” diyerek kocasından ayrılamayacaktır.⁴²⁵ Yaşı ve fiziksel olgunluğundan kaynaklı ikrarı kabul görmüştür.

Küçük bir kızı, veli-yi akrebi olan anne-baba bir amcası mehr-i misliyle dengi olan biri ile evlendirdiğinde, kız buluğa ulaştıktan sonra hıyar-ı buluğ ile kendini ihtiyar ederek nikahı feshettirebilecektir.⁴²⁶ Veli-yi akrebi olarak annesinin mehr-i misliyle evlendirdiği bir küçük kızı kocası *vat*’ etmiştir. Kız buluğa ulaştıktan sonra hıyar-ı buluğ hakkı ile nikahı hâkimhâkime fesh ettirirken belirtilen mehrini de kocasından alabilecektir.⁴²⁷ Çünkü hıyar-ı buluğ öncesi cinsel beraberlik gerçekleşmiştir.

Küçük bir kızı velisi olan amcası, bir adamın küçük oğlu ile evlendirse, çocuk henüz buluğa ermemişken kız baliğa olsa, çocuğun babasının huzurunda *nefsini ihtiyar ve işhad ederek*, kendini hâkimhâkime boşandırtabilir.⁴²⁸

⁴²³ a.g.e., s.164.

⁴²⁴ a.g.e., s.164.

⁴²⁵ a.g.e., s.164.

⁴²⁶ a.g.e., s.164.

⁴²⁷ Çatalcah Ali Efendi, a.g.e., s.113.

⁴²⁸ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, a.g.e., s.164.

Kızların buluğa ulaştıktan sonra hıyar-ı buluğ hakkını kullanarak hâkim önünde boşanabilmelerinde kocanın var olup olmaması da sorulmuştur. “*Hıyar-ı buluğla kadı tefrik eder oldukça zevcin huzuru lazım mıdır? (ergenlik tercihiyle kadı boşarken kocanın/ boşama esnasında bulunması gerekli midir?)*” şeklinde sorulan soruya “*lazımdır*” cevabı verilmiştir. Velisi tarafından evlendirilen kız buluğa erip nefisini ihtiyar ve işhad eylese kocanın *ğıyabında* yani yokluğunda nikahı hâkimhâkime feshettiremeyecektir.⁴²⁹ Kocanın yokluğu bu nikahın ergenlik tercihiyle sonlandırılmasına gerekçe olmamaktadır.

Küçük bir kızı veliyi akrebi olan annesi dengi biri ile mehr-i misliyle evlendirdikten sonra kız buluğa ulaşıp *sukut* ederek *nefsini ihtiyarda* bulunmasa bir ay geçtiğinde artık hıyar-ı buluğ ile nikahı feshettiremeyecektir.⁴³⁰

Veli-yi mücbiri bulunmayan küçük bir kızı veliyi akrebi olan kişi mehr-i misli ile dengi olan biri ile evlendirmiştir. Kocasının buluğundan önce ilişkide bulunarak *izale-i bekaret* etmesinden yani kızlığının gitmesinden birkaç gün sonra kız buluğa ulaşsa, sükût etmiş ama nikaha razı olmamış olsa ve rızasını gösterecek bir emare de olmasa şu halde nefisini ihtiyar edip hâkime nikahı feshettirtebilmesinin mümkün olup olmadığı sorulmuştur. Bu durumda feshin mümkün olduğu fetvası verilmiştir.⁴³¹

Osmanlı mahkeme kayıtlarında sayılı da olsa, hıyârü’l- buluğ ile nikahı sonlandırmak isteyen kızlara ilişkin davalara rastlanmaktadır. [*Ru’yet-i*] *dem-i hayz* olan yani ilk adet kanını gören kızlar mahkemeye giderek velilerinin kendileri adına kurmuş olduklarını nikah akdinin sonlandırılmasını talep etmektedirler. Tuğ, kızların bu hakkı kullanmalarına ilişkin örneklerin sayılı olmasını erken modern Osmanlı toplumunun patriarkal toplum ve aile yapısı ile ilişkilendirmektedir.⁴³² Hıyârü’l- buluğ işleminin mahkemede kadı huzurunda yapılması ve nikah akdinin feshedilmesine kadının karar vermesi gerekliliğinden bu işlemler şeriye sicillerine mutlaka kaydedilmiştir.⁴³³

⁴²⁹ a.g.e., s.164.

⁴³⁰ a.g.e., s.165.

⁴³¹ a.g.e., s.165.

⁴³² Başak Tuğ, “Osmanlı Mahkemelerinde “Âkile, Baliğa ve Reşide” Kahramanlar”, *Toplumsal Tarih*, S.314, 2020 s. 49.

⁴³³ Akyılmaz, a.g.m., s.160.

3.2.2. Çeşitli Feshler

Mahkeme kayıtlarında, çocukların boşanmalarına ilişkin davalara da rastlanmaktadır. Evliliklerin, mehirlerin ve evliliğe ilişkin şartların mahkemede kaydettirilmesi gibi boşanmalar da kaydedilmiştir.⁴³⁴ Salih bir zat olan bir baba, küçük kızını bir adamla *salih ve mütedeyyindir* zannıyla evlendirmiştir. Ama baba, kızı ile adam arasında cinsel beraberlik gerçekleşmeden önce ölmüştür. Kız buluğa ulaşp kocasının *müdmîn-i hamr ve fasık* yani içki bağımlısı ve günahkâr biri olduğunu anladıktan sonra bu nikaha razı olmayıp nikahı hâkime fesh ettirebilecektir.⁴³⁵ *Mahmudu'l-hal* (?) olan bir baba, küçük kızını azatlısı olan bir adamla evlendirip, sonra bu evliliğe pişman olarak fesh ettiremeyecektir.⁴³⁶

Çocukların evliliklerinin sonlanmasında fetvalara konu olan bir sorun da tarafların birbirlerine mirasçı olmaları durumudur. Velisinin izni olmaksızın mehr-i misli karşılığında dengi olan bir adamla evlenen küçük bir kız, bu evliliği velisi onaylamadan öldüğü takdirde kocası kendine varis olamaz.⁴³⁷ Küçük bir kızın veli-yi akrebi olarak annesi, mehr-i misli karşılığında bu kızı dengi olan bir adamla evlendirse, kız bulduğundan önce öldüğünde kocası kızı varis olabilmektedir.⁴³⁸ Velisinin izni söz konusu olduğu için, iki fetva karşılaştırıldığında kriterin veli izni olduğu görülmektedir. Bu fetvada annesi, küçükün velisi olarak onu evlendirmiştir. Erkeklerden bir veli görülmemektedir. Küçük bir kızı, babasının babası olan dedesi, bir adamın küçük oğlu ile belli bir akçe mehir karşılığında evlendirdiğinde küçük çocuk bulduğundan önce ölse kızın dedesi çocuğun terekesinden kızın mehrini ve artanından da kızın hissesini almaya kadir olacaktır.⁴³⁹ İki tarafın velilerinin izninin söz konusu olduğu bu evlilik geçerli olduğundan birbirlerinin varisi konumundadırlar.

Küçük bir kızın amcası, *müddet-i seferden karib* (*sefer mesafesinden yakın*) yerde iken, annesi kızı bir adamla evlendirse, akit sahih olsa, kızın ölmesi halinde kocası kızın terekesine varis olamaz.⁴⁴⁰ Akdin sahih olduğu belirtilmesine rağmen,

⁴³⁴ Topcu, *a.g.t.*, s.142.

⁴³⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s.164.

⁴³⁶ *a.g.e.*, s.161.

⁴³⁷ *a.g.e.*, s.165.

⁴³⁸ *a.g.e.*, s.165.

⁴³⁹ *a.g.e.*, s.165.

⁴⁴⁰ *a.g.e.*, s.165.

açık olarak belirtilmese de velisi olma ihtimali olan amcasının yakın bir mesafedeyken annesinin evlendirmiş olması geçersiz kılmaktadır. Veli-yi akrebi amcasından izinsiz, küçük bir kızı halası mehr-i misli karşılığında dengi olan bir adamla evlendirse, ancak amcası bu akdi onaylamadan kız ölse kocası kızı varis olamayacaktır.⁴⁴¹

3.2.3. Talak

Talak, nikah akdinin belli lafızlarla bozulması demektir ve boşanmayı ifade etmektedir. Talak ile boşanmada evlilik birliği kocanın, belli durumlarda ise kadının irade beyanıyla sona ermesi söz konusudur. Talak ile boşanmasının mahiyeti konusunda İslam hukukçularındaki genel eğilim eşlerden tek bir tarafın irade beyanıyla gerçekleşmesi şeklindedir.⁴⁴²

Çocukların evliliklerinin sona ermesindeki yollardan biri olan talak da erkek çocukların karılarını boşamalarına ilişkin sorularla fetvalara yansımıştır. Küçük çocukların yani buluğa ermemiş erkeklerin karılarını boşamaları geçerli değildir.⁴⁴³ Bir çocuk buluğdan önce karısına üç talakla boş olmasını söylediğinde karısı kendinden boş olmayacaktır.⁴⁴⁴

Taraflardan birinin küçük olduğu evliliklerde boşanma için çeşitli sebepler ve bu konuda talep edilen fetvalar bulunmaktadır. Çocukların talakına ilişkin sorulan fetvaların çoğunluğu boşanma lafızları ile alakalıdır. Küçük kızın kocasının sarf ettiği bir söz üzerine boşanmanın gerçekleşip gerçekleşmediği hakkında şöyle bir fetva yer almaktadır. Bu fetvada bir baba küçük kızını bir adamla evlendirmiş, kız buluğa erdikten sonra kocası kızın babasına “*Bana göndersin*” diye haber göndermiştir. Haber götüren kişi ise “*Zeyd’in zevcesi vefat etti, artık Hind’i sana verici değildir.*” diyerek kızın babasının kızı kocasına göndermeyeceği cevabını vermiştir. Bunun üzerine kocası “*Ne zaman verirse versin*” diye cevap verdiğinde kızın kocasından boş olup olmayacağı sorulmuştur.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ a.g.e., s.165.

⁴⁴² H. İbrahim Acar, “Talak”, *DİA*, C.39, İstanbul 2010, s.496-500.

⁴⁴³ Üsrûşenî, a.g.e., s.110., Çatalcalı Ali Efendi, a.g.e., s.132.

⁴⁴⁴ Menteşzâde Abdürrahim Efendi., a.g.e., s.229.

⁴⁴⁵ a.g.e., s.225.

Boşanmalarda hülle konusuna ilişkin fetvalara da rastlanmaktadır. Üç talakla karısını boşayan bir adamın karısını küçük bir çocukla hülle için nikahlamaları halinde çocuk buluşuna ermeden kadını boşadığında hülle sahih olmayacaktır.⁴⁴⁶

Çocukların evlilikleri gibi boşanmalarının kaydedildiği mahkeme kayıtlarına da rastlanmaktadır.⁴⁴⁷

3.2.4. Muhalaâ/Hul'

Çocukların evliliklerinin sonlanmasında bir ayrılık türü de muhâleadır. İncelediğimiz fetva mecmuaları içerisinde çocukların hul' ile boşanmaları ihtiva eden fetvalar da bulunmaktadır. Emzirme ve çocuğun nakafası üzerine hul' başlığında tanımına yer verdiğimiz üzere muhâlea evlilik akdinin evliliğin doğurduğu mali haklarından kadının vazgeçerek evliliği sonlandırması anlamına gelmektedir. Osmanlı kadı sicillerindeki örneklerde kaydı tutulan boşanma türünün muhâlea olduğu görülmektedir. Halbuki muhâlea ile boşanmaların mahkemede hâkim huzurunda gerçekleştirilmesi zorunluluğu yoktur. Kayıt tutulmasından maksat tarafların boşandıktan sonra birbirlerinden haksız bedel talebinde bulunmasının önlenmesidir.⁴⁴⁸ Muhâleanın kaydının tutulmasında bir diğer sebep de kadınların iddetlerini tamamladıktan sonra başka bir erkekle evlenmesine boşandıkları kocalarının mani olması ihtimalini ortadan kaldırmaktır.⁴⁴⁹ Bu kayıtlarda tarafların niçin muhâlea talebinde bulunduklarına dair detaylı ifadeler bulunmamakla beraber çoğunlukla şiddetli geçimsizlik gerekçe gösterilmiştir.⁴⁵⁰

Karşılıklı rızanın olması muhâleâ ile boşanmanın en önemli özelliğidir.⁴⁵¹ Çocuklar söz konusu olduğunda kız çocuklarının kocaları ile karşılıklı rıza ile boşanmalarında rıza gösteren taraf çoğunlukla velileridir denilebilir. Küçük yaşta

⁴⁴⁶ a.g.e., s.229.

⁴⁴⁷ Topcu, a.g.t., s.143.

⁴⁴⁸ Hande Yavuz, "Teoriden Pratiğe Muhâlea: 19. Yy. İstanbul Bâb Mahkemesi ve Diyarbakır Kadı Sicilleri Örneğinde", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IX/2, Eskişehir 2022, s.1065.

⁴⁴⁹ Saadet Maydaer, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma(Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVI/1, Bursa 2007, s.312

⁴⁵⁰ Maydaer, a.g.m., s.314.

⁴⁵¹ Yavuz, a.g.m., s. 1068,

evlendirilen kız çocukları, kocalarının ergenlik çağına girmiş olmaları kaydıyla ve velilerinin velâyeti ile muhâlea yapmışlardır.

Bir muhâlaa akdine kadının taraf olabilmesi için mülkiyetinde olan malları üzerinde tasarruf yetkisinin bulunması gerekir. Bu, kadının âkıl, bâliğ ve rüşd sahibi olması anlamına gelmektedir. Fıkıhçılar tarafından küçük kızlar adına yapılan muhâleanın hul' bedelinin kızın velisi tarafından karşılanması şartıyla geçerli olacağı ifade edilmiştir.⁴⁵² Kızların muhâlea ile nikahlarının sonlanmasına ilişkin fetvalarda temel mesele hul' bedelinin ödenmesi ile alakalıdır. Hul' bedelinin kızın velisi tarafından ödenmesi *bedel-i hul'a dâmin*⁴⁵³ olmak şeklinde ifade edilmektedir. Bedel-i hul' olarak zikredilenler mehir veya *şu kadar eşya* gibi ifadeler şeklindedir.

İncelediğimiz mecmualarda muhâleayı küçük kızın kendisi, kocası, kızın annesi yahut da babasının yaptığı fetva soruları görülmektedir.⁴⁵⁴ Küçük oğlunu evlendiren bir babanın, oğlu için belirledikleri mehir üzerine evlendiği kadın ile muhâleada bulunması geçersiz sayılmaktadır.⁴⁵⁵ Çocuğun aleyhine bir işlem olacağından babası evliliğini sonlandıracak bir tasarrufta bulunamamaktadır.

Küçük kızın babası, kızın kocasıyla kızın mehri üzerine muhâleada bulunmakta ancak *bedel-i hul'a dâmin* olmamakta yani anlaştıkları miktar için kocasına herhangi bir ödemede bulunmamaktadır. Kız buluğa ulaştığında henüz kocasıyla cinsel birliktelik yaşamadığından mehrinin yarısını kocasından alabilmektedir.⁴⁵⁶ Bir anne, küçük kızının kocasıyla, kocası kızla birlikte olmadan kızın mehr-i müsemması üzerine muhâlea yapmakta ancak bedeli ödememektedir. Kız durumdan haberdar olduğunda hul'u kabul etmekte, buluğa ulaştığında ilgili mehri kocasından almaktadır.⁴⁵⁷

Bir fetvada ise küçük kızın annesi kızın kocasıyla kızın mehri üzerine muhâlea yapmakta, annesi ilgili bedeli kızın kocasına ödemektedir. Kız henüz cinsel birliktelik gerçekleşmeyerek buluğa ulaştığında kocasından mehrinin yarısını almaktadır. Kızın

⁴⁵² *a.g.m.*, s. 1075.

⁴⁵³ Dâmin: tazmin sorumluluğunu üzerine alan. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 90.

⁴⁵⁴ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁵⁵ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁵⁶ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.151.

⁴⁵⁷ *a.g.e.*, s.151.

kocas ı kız ın kendisinden aldı ğ ı yar ı mehri kız ın annesine tazmin ettirebilmektedir.⁴⁵⁸ Bu fetvada kız annesinin yaptı ğ ı hul' anlaşmas ından haberdar görünmemektedir. Abdürrahim Efendi'de aynı fetva formu, muhâlaayı yapan kiş inin kız ın babası olması şeklinde yer almaktadır. Kız ın kocası, kıza ödedi ğ i mehri kız ın babasına tazmin ettirebilecektir şeklinde fetva verilmiştir.⁴⁵⁹

Annesi, küçük bir kı zı dengi olan biriyle mehr-i misli karş ılı ğ ından evlendirmiş, kız ve kocası arasında cinsel birliktelik gerç ekleş miştir. Kız henüz bulu ğ a ulaş mamış ken annesi kız ın kocasıyla hul'da bulunmuş ancak bedele dâmin olmuştur. Kız bulu ğ a ulaş ıp ilgili mehri kocas ından *ba'de'l hukm(mahkeme kararıyla)* aldı ğ ında, kocası kıza ödedi ğ i miktar ı kız ın annesine tazmin ettirebilir.⁴⁶⁰

Kız ın adına, kız ın bulu ğ undan önce yapılan maddi olarak aleyhine yapılmış bu hul' iş lemlerinde, temyiz konusunda yer verdi ğ imiz üzere, kız ın hak kaybına uğ ramamas ı için muhâlea bedelini almaktadır. Aynı şekilde kocalar da hul' anlaşmas ının bir sonucu olarak ilgili bedeli alma konusunu kız ın velisine tazmin ettirebilmektedir.

⁴⁵⁸ *a.g.e.*, s.151.

⁴⁵⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *a.g.e.*, s. 262.

⁴⁶⁰ Çatalcalı Ali Efendi, *a.g.e.*, s.151.

SONUÇ

Bu çalışmada 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış üç şeyhülislama ait fetva mecmualarında çocukluk konusuna odaklanılmıştır. Fetvaların incelendiği bu çalışma boyunca en sık sorduğum sorulardan biri çoğunluğu fıkıh kitaplarında yer alan teorik meselelerin neden tabiri caizse senaryolaştırılarak bir fetva sorusu haline getirildiği oldu. Her bir fetva sorusunda aktarılan mesele somut bir şahıs tarafından hakkında fetva istenmiş meseleyi mi göstermektedir? Her bir fıkhi önermeyi Zeyd, Amr, Hind gibi sembolik karakterler üzerinden sunmaktan maksat, fıkıh kitabı okumanın zorluğundansa senaryolaştırılan metinleri anlamamanın kolaylığını sağlamak mıdır? Fıkıh kitaplarını okumak fetvalarda sorulan sorulara ilişkin ihtiyacı büyük oranda gidermemekte miydi? Tüm bu soruları sorarken Colin Imber'in tezin ilk bölümünde yer verdiğimiz fetvalar hakkındaki görüşüne yaklaşmış oldum. Şükrü Özen'in ifade ettiği gibi 'gerçek ya da muhtemel olayları yansıtan bu fetvalarda' bazen karşılaşılan öylesi detaylar yaşanmışlığı yansıtırken bazılarında farazi olma ihtimali öne çıkmaktadır. Fetvalardaki birtakım yaşa, cinsiyete, detaylı akraba yakınlıkları vb.ne ilişkin detaylar ise gerçek olaylara dayanması ihtimalini güçlendirmektedir.

Teorik fıkıh metinleri kimi zaman fetvalar ile iç içe geçmiş bir kompozisyon sunuyor görünmektedir. Hanefî fıkıh literatürü içerisinde Üsrüşeni'ye ait olan *Ahkâm-ı Sığâr* adlı eseri İslâm çocuk hukukunun teorik arka planını vermek üzere incelerken bu müellifin kendi döneminden önce verilen fetvalara atıfta bulunduğu görmüş oldum. Bu eser, fıkıh metinleri ve fetvaların kompozisyonuna ilişkin durumu örneklemektedir.

Her ne kadar bu tezde çocukları ilgilendiren fetvaları taramış, incelemiş ve anlamaya çalışmış olsam da problemli meseleler çocukların değil yetişkinlerin eylemlerine ilişkindir. İslam hukukunun, buluğa kadarki süreç için eylemlerini kısıtladığı çocukların hayatları ile alakalı özellikle hukuki meseleler yetişkinlerin kontrol ve denetimlerine bırakılmaktadır. Dolayısıyla çocuklar üzerinden onları korumaya yönelik yetişkinler arası rekabet, çocukların maddi kazanımlarından istifade etmeye yönelik yetişkin menfaatleri çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Örneğin bir kadının hıdâne hakkını kaybetmesinde gerekçe çocuğun eylemleri değil kendi

eylemleri olmaktadır. Mehirleri alan babalar, vasisi oldukları çocukların mallarını kendi lehlerine kullanmaya çalışan vasiler, çocuklar için cinsel açıdan tehdit oluşturan üvey erkek yakınlar vb. şeklinde çoğaltılabilecek sorunun yansıdığı fetvalarda çocuklar esasında aktif özne konumunda değildir. Fetvalar üzerinden yapılan bir çocukluk tarihi okuması çocuk eylemlerinden ziyade çocuklar üzerindeki yetişkin eylemlerine yönelik problemleri incelemeye yöneltmektedir denilebilir. Fetvalara verilen yanıtlar da bu problemler için sunulan çözümleri ortaya koymaktadır.

Çocuklara ilişkin tezde yer verdiğimiz fetvaların pek çoğunda kız çocukların ön planda olduğu görülmektedir. Gerek yanlarında kaldıkları kişiler gerek evlendirilmeleri ve evlilikleri ile ilgili konularda kız çocuklar fetvalarda daha fazla yer almaktadır.

Çocukları ilgilendiren temel problemlerden biri dağılmış ailelerde çocuğun kiminle kalacağıdır. Çocuğun istiğnâ kabiliyeti elde edene kadar kimin yanında kalması gerektiği sorusu ayrı ayrı fetva sorularına yansımıştır. İslam hukuku hıdâne konusunda önceliği anneye ve kadın yakınlar vermektedir. Kadın yakınlar arasında bir karşılaştırma yapıldığında ise öncelik anneden taraf akraba kadınlara tanınmaktadır. Annelerin hayatta olmaması, çocuğa yabancı biriyle evlenmesi gibi durumlarda herhangi bir kadın yakını da yoksa bu sorumluluk erkek bir yakına tevdi edilebilmektedir. Çocukların evliliği gibi meselelerde hıdânenen ayrı bir sorumluluk olan velayette ise erkekler ve çocuğun babasının yakını olan erkekler öncelenmektedir. Çocukların malî tasarrufları için sorumlu olan vasilerde ise anne ve baba tarafından yakını olmak gibi bir özellik aranmamaktadır. Dışarıdan tayin edilen bir vasi de mümkün olmaktadır. Koruyuculuğu ve düzenleyiciliği olan hıdâne, velâyet ve vesâyet uygulamalarında temel gerekçe ehliyeti tam gerçekleştirmemiş çocukların şahsi ve mali eylemlerinin düzenlenmesi ve çocuk için en iyisi olacak adımların atılmasıdır. Hıdânenin temel gayesi çocuğun anne şefkati yahut da anne şefkati gösterecek bir yakını elinde büyümesidir. Annesi ya da kadın yakınının evlilik kurduğu çocuğa yabancı bir erkeğin evinde ezilmesi, bakım ve ilgisinin azaltılması endişesinden dolayı bu sorumluluk hâdîne olan kişiden düşmektedir. Çocukların mallarını kendi menfaatleri doğrultusunda sarf edemeyecekleri endişesi ise mallarını koruyan vasileri gerekli kılmaktadır. Vasilerin suiistimalinden şüpheye düşülmesi halinde ise vasileri

denetleyen nazırlar devreye girebilmektedir. Çocukların hâdinelerinden babaları, kocaları ya da vasileri tarafından alınmasına ilişkin talepler öksüz-yetim ya da anne babası ayrılmış çocukların hep birinin korumasına olan ihtiyacını ortaya koymaktadır.

İslam tarihi boyunca çocuk evliliklerinin vaki olduğu gerçeği Osmanlı klasik dönemi içerisinde devam etmektedir. Fetvalarda çocukların evlendirilmesi, mehirleri, evliliklerinin sonlanma şekilleri sıklıkla tekrarlanmaktadır. Çocuk evliliklerinde belirleyici unsurlar, çocukları velilerinin evlendirmesi, özellikle kız çocukların dengi olan biriyle evlendirilmesi, mehirlerinin belirlenmiş olması şeklindedir. Kız çocuklarının cinsel olgunluğu buluğdan önce de söz konusu olduğunda evlilik fiili olarak gerçekleşmektedir. Kız çocuklarının fiziksel görünüşlerine bakılarak pekâlâ evlenebileceklerine hükmedilmektedir. Evliliklerinin sonlanması buluğa ulaşan bir çocuğun buluğundan önce kendi adına kurulan nikah akdini hıyarı'ı buluğ ile fesh ettirmesi yahut da çeşitli sebeplerle fesihlerin gerçekleşmesi şeklindedir. İslam hukukunun erkeğe tahsis etmiş olduğu talak hakkı ise buluğa ulaşmamış bir erkek çocuk için geçerli olmamaktadır. Kız çocukların evliliğinin sonlandırılmasındaki bir diğer uygulama da muhâlea ile boşanmadır. Bu boşanma türü hakkında verilen fetvalarda kızların cinsel birliktelik gerçekleşmiş olsun ya da olmasın mehir hakkının muhafazası ön plandadır. Çocukların evlilikleri alakalı olarak nişanlılık, çeyiz gibi konulara fetvalar tek tük denilebilecek şekilde rastlanmıştır. Nişanlı anlamına gelen hâtip ifadesi ise sayılı olarak geçmiştir.

İncelenen fetvalarda çocuklarla ilgili olarak gündelik hayatta yaşanan sorulara verilen cevaplar çocukların müspet bir ortamda yetişmesi, aileler dağılmış olsa dahi çocukların anne baba sevgisinden eşit şekilde yararlanabilmesi, maddi hak kaybının ve haklarının gasp edilmesinin önlenmesi yönünde verilmiştir. Şeyhülislam İslam hukuk prensiplerince uyumlu olarak kendilerine ulaşan sorunların çözümü için çocuk lehine bir tavır takınmıştır.

Gayrimüslim çocukların Osmanlı çocukluk tarihinde ve özelinde fetva mecmualarında çok yer almadığını ilk bölümde belirtmiştik. Gayrimüslim çocuklardan ziyade annesi gayrimüslim olan bir çocuğun anne babanın ayrılığı durumunda annesinin hıdânesinde iken İslam'dan uzaklaşması tehlikesi fetvalara konu olmuştur.

İslam'dan uzaklaşıp annesinin dinine sevgi duymaya başlayan çocuğun annesi hıdâne hakkını kaybedebilecektir.

Taranan fetvalarda lakît yani buluntu çocuk konusuna ilişkin fetvalara rastlanmamıştır. Dönem içerisinde buluntu çocuğa rastlanmadığı yahut da aynı yüzyıl içerisinde yer alan ve bu çalışmada incelenmeyen diğer fetva mecmualarında yer alıyor denilebilir.

Çalışmada incelenen mecmualar Osmanlı'nın payitahtında verilen fetvaları içermektedir. İmparatorluğun, tebaanın Hanefî olmadığı coğrafyalarındaki fetvaların incelendiği müstakbel çalışmalar, çocuklara ilişkin meselelerin neler olduğu ve konu hakkında nasıl fetvalar verildiğinin ortaya koyulmasını sağlayacaktır. Yine Osmanlı'nın Hanefî tebaasının yaşadığı bölgeler için de taşra müftülerinin fetvaları bağlamında çocuk konusunun incelenmesi gerekmektedir.

On binlerce fetva sorulup cevabı aranırken kaydedilen bu fetvaların benzer kalıplarla pek çok mecmuada yer buluyor olması soruların güncelliğini taşıdığına, değişimin yavaş sürekliliğin devam ediyor olduğu söylenebilir.

Fetvaların daha net anlaşılması, yüzyıla ilişkin toplumsal hayattaki pek çok detayın tespit edilebilmesi için Osmanlı mahkeme kayıtlarına ihtiyaç vardır. Fetvalar ve mahkeme kayıtlarının birlikte incelendiği çalışmalar ilgili yüzyılda çocuğa ilişkin hukuki meselelerin ve ilgili yüzyılın çocukluk tarihinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. 'Sembolik' aktörlerin gerçek kimlikleri de böylelikle görülmüş olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPİ KAYNAKLAR

ACAR, Halil İbrahim, “İslam Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi” *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos 2003, C. 6, S. 16, s. 125-140.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri: Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kanunnameleri*, İstanbul, 1990.

AKYILMAZ, Gül, “Osmanlı Hukukunda Çocuk Evlilikleri”, *II. Uluslararası Hukuk Sempozyumu*, C.I, Ankara, 2019, s. 149-175.

ARİES, Philippe, *Centuries of Childhood*, Newyork, 1962.

ARAZ, Yahya, “Osmanlı İstanbul’unda Çocuk Olmak”, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV. İstanbul, 2019, s. 476- 484.

ARAZ, Yahya, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul, 2018.

ART, Gökçen, *Şeyhülislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik*, İstanbul, 1996.

ASLAN, Mehmet Selim, *İslam Aile Hukuku*, Bursa, 2015.

AYDIN, Mehmet Akif, *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, 2020

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1950.

BOZKURT, Fatih, “Osmanlı Dönemi İstanbul Ailesi”, *Antikçağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. IV, İstanbul, 2019, s. 50-61.

CANBAKAL, Hülya, “Birkaç Fetva Bir Soru: Bir Hukuk Haritasına Doğru”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul, 2018.

ÇETİN, Cemal, “Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihi Süreci”, *Prof. Dr. Nejat Göyünç’e ARMAĞAN*, Konya, 2013, s. 443-465.

DELİKTAŞ, Aslı, “Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak: Trabzon Şer’iyye Sicillerine Göre Vasi Korumasında Çocuklar(17. Yüzyıl)”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Samsun, 2016, s. 653-660.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussu’ûd Efendi’nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul, 1998.

DÜZENLİ, Pehlül, *Gayri Müslimlere Dair Fetvalar*, İstanbul, 2015.

ERDOĞAN, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2005, İstanbul

ERTEN, Hayri, *Osmanlı Aile Yapısı 18. Yüzyılda Konya Örneği*, 2017, Konya.

GEDİKLİ, Fethi, “Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul, 2018

GERBER, Haim, “Hukuk Sisteminde Fetva”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul, 2018

GILADI, Avner, *Children of Islam Concepts of Childhood in Medieval Muslim Society*, Londra, 1992.

HEYWOOD, Colin, *Baba Bana Top At: Batı’da Çocukluğun Tarihi*, İstanbul, 2003.

IMBER, Colin, “Kadınlar Evlilik ve Mülkiyet Yenişehirli Abdullah’ın Behcetü’l- Fetavası’nda Mehr”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul, 2000, s.77-100.

İNANIR, Ahmet, *Kanûnî Devrinde Osmanlı’da Hukukî Hayat*, İstanbul, 2011.

İPŞİRLİ, Mehmet: “İnsan Hakları ve Sosyal Hayat Açısından Osmanlı Fetvaları”, *Tarih Boyunca Türkler’de İnsani Değerler ve İnsan Hakları” (Osmanlı İmparatorluğu Dönemi)I-III*, C.II, İstanbul, 1993, s.103-111.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı Fetvaları Üzerine Değerlendirmeler ve Bazı Örnekler”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul, 2018, s.150-166.

KORKMAZ, Ömer, *Osmanlı Aile Hukuku(18. Yüzyıl Adana Örneği)*, Ankara, 2018.

KURT, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi: 1839-1876*, Bursa, 1998.

MENTEŞZÂDE ABDÜRRAHİM EFENDİ, *Fetâvâ-yı Abdürrahim*. İstanbul, 1243/1827.

OKAY, Cüneyd, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917- 1923*, İstanbul, 1999.

OKAY, Cüneyd, *Eski Harfli Çocuk Dergileri*, İstanbul, 1999.

OKAY, Cüneyd, *Meşrutiyet Çocukları*, İstanbul, 2000.

OKAY, Cüneyd, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, İstanbul, 1998.

ONUR, Bekir, *Anılardaki Aşklar Çocukluğun ve Gençliğin Psikoseksüel Tarihi*, İstanbul, 2005.

ONUR, Bekir, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, Ankara, 2007.

ONUR, Bekir, *Türkiye’de Çocukluğun Tarihi Çocukluğun Sosyo-kültürel Tarihine Giriş*, Ankara, 2005.

ONUR, Bekir, *Türk Modernleşmesinde Çocuk*, Ankara, 2008.

Osmanlı Arşivi’nde Şeyhülislam Fetvaları, yay. haz. Sinan Çuluk; Yılmaz Karaca, İstanbul, 2015.

ESİRGİN, Seda Örsten, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul, 2018, s. 379- 393.

ÖZEL, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*, Ankara, 2014.

ÖZEN, Şükrü, “Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi”, *Osmanlı Hukukunda Fetva*, İstanbul, 2018, s.447- 378.

PEİRCE, Leslie, *Ahlak Oyunları 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul, 2003.

PEİRCE, Leslie, “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı”, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul, 2000, s.161-187.

STEARNS, Peter N, *Çocukluğun Tarihi*, İstanbul, 2018.

ŞEYHÜLİSLAM ÇATALCALI ALİ EFENDİ, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Esra Kılavuz Eser, İstanbul, 2021.

ŞEYHÜLİSLAM FEYZULLAH EFENDİ, *Fetâvâ-yı Fevziyye*, haz. Süleyman Kaya, İstanbul, 2009.

ŞEMSETTİN SAMİ, *Kâmus-ı Türkî*, Dersaâdet, 1317.

Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu 1993, yay. haz. Bekir Onur, İstanbul, 1994.

TUCKER, Judith, *İslam Hukukunda Kadın, Aile ve Toplumsal Cinsiyet*, İstanbul, 2015.

TUCKER, Judith, Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye’si ve Filistin’inde İslam Hukukuna Göre Annelik, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, İstanbul, 2000, s.222-240.

ÜSRÜŞENÎ, *Ahkamu’s-Sığar: İslam Hukukunda Çocuklarla İlgili Hükümler*, tercüme ve not İbrahim Canan, İstanbul, (t.y).

YILMAZ, Gülay, ZACHS, Fruma, *Children And Childhood In The Ottoman Empire*, Edinburgh, 2021.

ANSİKLOPEDİK MADDELER

ACAR, H. İbrahim, , “Talak”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2010, s.496-500

ATAR, Fahreddin: “Muhâlea”, *DİA*, C. XXX, Ankara, 2020, s.397-401.

ATAR, Fahreddin: “Fetva”, *DİA*, C. XII, İstanbul 1995, s. 486-496.

AYDIN, Mehmet Akif: “Çocuk”, *DİA*, C. VIII, Ankara, 1993, s.361-363.

AYDIN, Mehmet Akif, “Hukuk-u Aile Kararnamesi”, *DİA*, C. XVIII, İstanbul, 1998, s. 314-318.

AYDIN, Mehmet Akif, “Mehir”, *DİA*, C. XXVIII, İstanbul, 2003, s.389-391.

APAYDIN, H. Yunus, “Velâyet”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul, 2013, s.15-19.

BARDAKOĞLU, Ali, “Bulûğ”, *DİA*, C.VI, İstanbul, 1992, s. 413-414.

BARDAKOĞLU, Ali, “Fesih”, *DİA*, C. XII, İstanbul, 1995, s.427-436.

BARDAKOĞLU, Ali, “Hidâne”, *DİA*, C. XVII, İstanbul, 1998, s.467-471

BARDAKOĞLU, Ali, “Vesâyet”, *DİA*, C. XLIII, İstanbul, 2013, s.66-70.

BEDİR, Murteza, “Üsrûşenî”, *DİA*, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 392-393.

DÖNMEZ, İbrahim Kafi, “Temyiz”, *DİA*, C.XL, İstanbul, 2011, s.437-439.

GÖZÜBENLİ, Beşir, “Fuzûlî”, *DİA*, C. XIII, İstanbul, 1996, s.239-240.

GÖZÜBENLİ, Beşir, “Mefkûd”, *DİA*, C.XXVIII, Ankara, 2003, s. 353-356.

KAZICI, Ziya, AYHAN, Halis, “Tâlim ve Terbiye”, *DİA*, C.XXXIX, İstanbul, 2010, s.515-523.

KÖSE, Saffet: “Rüşd”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul, 2018, s.298-300.

MAKALELER

ARAZ, Yahya, “17. Ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu’da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kadın/Women-2000*, C. XIII/2, 2012, s.98- 121.

ARAZ, Yahya, “16. Ve 17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Eşleri Tarafından Terk Edilen Kadınlar” , *Tarih ve Toplum*, S.6, 2007/2008, s.61-82.

ARSLAN, Emine, “Osmanlı Dönemi Nukullü Fetva Mecmuaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S. 5, 2008, s.133-151.

ASLAN, Nasi, “Osmanlı Hukuku’nun Oluşumunda Fetvâ ve Kazâ Münasebeti”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.II/4, 1999, s. 85-100.

ÇAPAR, Ali, “Osmanlı Devleti’nde Çocukluk: Kaynaklar, Metot, Tarihsel ve Disiplinlerarası Perspektifler”, *Tarihyazımı*, C.III/1, 2021, s.44-68.

ÇELİK, Ahmet Faruk, “Minkarizâde Yahya Efendi’nin Fetvalarının Fetâvâ-yı Abdürrahim Olarak Tedavüle Girişi Üzerine Değerlendirmeler”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 60, İstanbul, 2021, s.57-76.

GÖKMENOĞLU, Hüseyin Tekin, “İslam Hukukunda Mehir”, *Mehir*, S. 2, 1998, s.23-25.

HALLAQ, Wael B., “Fetvalardan Fûrûa: İslâm Fûrû-i Fıkhdında Gelişim ve Değişme”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 41, 2023, s.243-280.

KAHYA, Hatice Kübra, “Çareyi Başka Mezhepte Aramak: Osmanlı Aile Hukukunda Mefkûd/Gâip Kocanın Evliliği Problemi”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, C. XII/2, 2022, s. 697- 716.

KARAKOÇ, İrem, “Bir İslâm Hukuku Müessesesi Olan Hidâne Hakkının Ve Osmanlı Aile Hukuku’nda Uygulanışının İzmir Şer’iyye Sicillerinde Yer Alan Bir Karar Örneği Üzerinden İncelenmesi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIX/3, Ankara, 2015, s.151-206.

KAYA, Süleyman: “Osmanlı Fetvası Üzerine” , *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. XI/22, İstanbul, 2013, s.79-125.

KOÇ, Mehmet, “Osmanlı Aile Hukukunda Mahrem Akrabalar (Civar Hısımlar) Nafakası”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.38, 2021, s.161-184.

MAYDAER, Saadet, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XVI/ 1, Bursa, 2007, s.299-320.

OKAY, Cüneyd, “Türkiye’de Çocuk Tarihi: Tespitler, Öneriler”, *Kebikeç*, S. 19, 2005, s.121-127.

OKUR, Kaşif Hamdi, “Fetva Mecmualarına Göre Tanzimat Öncesi Dönem Aile Yapısı Hakkında Bazı Tespitler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX/2, 2020, s. 608- 646.

ÖZEN, Şükrü, “Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. III/5, İstanbul, 2005, s. 249- 378.

PEKDEMİR, Şevket, “Evlilikte Denklik Konuları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XV/1, 2015, s.113-149.

TAN, Oğuzhan, “Childhood and Child Marriage in Islamic Law”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, C. XXII/2, Sivas, 2018, s.784-805.

TOPAL, Şevket, “Korumaya Muhtaç Çocukların Bakımı ve Gözetimi Açısından İslâm Hukukûnda Velâyet ve Vesâyet Yetkisi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VI/ 3, 2006, s.247-273.

TUĞ, Başak, “Osmanlı Mahkemelerinde “Âkile, Baliğa ve Reşide” Kahramanlar, *Toplumsal Tarih*, S. 314, 2020, s. 46-52.

YAVUZ, Hande, “Teoriden Pratiğe Muhâlea: 19. Yy. İstanbul Bâb Mahkemesi ve Diyarbakır Kadı Sicilleri Örneğinde”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.IX/2, 2022, s. 1064-1090.

YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİ

ÇELİK, Nurdan, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yoksul ve Kimsesiz Kız Çocukları: Kontrol, Islah ve Terbiye 1850-1920*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018.

DAL, Eyüp Ensar, *The Social Construction of Childhood in the Ottoman Society: A Socio-Legal Analysis of Childcare in Early Eighteenth-Century Üsküdar*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

DÜZENLİ, Pehlül, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2007.

ESER, Esra Kılavuz, *17. Yüzyıl Şeyhülislamılarından Çatalcalı Ali Efendi’nin (1631-1692) Fetâvâ’sı Işığında Fıkıh Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2020.

İLHAN, Zehra, *The Socio-Legal Status and Pictorial Representations of Children and Adolescents in Early Modern Ottoman Society*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

MAKSUDYAN, Nazan, *Hearing the Voiceless Seeing the Invisible: Orphan and Destitute Children As actors of Social, Economic and Political History in the Late Ottoman Empire*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

ORĞUN, Fırat, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Erken Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Fetva- Kaza İlişkisi*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Rize, 2023.

ÖZDEMİR, Kübra, *Osmanlı Hukukunda Küçüğün Velâyeti (16-19. Yüzyıllar)*, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021.

TOPCU, Gülümser Meserret, *Osmanlı Klasik Döneminde Çocuklar*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

TERLEMİŞ, İncilay, *İdeal Çocukların ve Çocukluğun Peşinde: Osmanlı İmparatorluğu'nun son Dönemlerinde Ahlak ve Terbiye Kitaplarında Çocuklar, Çocukluk ve toplumsal Cinsiyet*, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2021.

ZENGİN, Sevinç, *16. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Çocukluk: Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alâî'si İle Abdülatif Karamân'nin Âdâb-ı Menâzili'inde Çocuklar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021.